Győri László

Tíz darab perc

Megállok szorongva a boltban,
a polc, a bűvös polc előtt,
s forgatom a vastag antológiát.
Végigpörgetem lassúdan a félelmetesen sok lapot,
a hét évszázad magyar költeményeit:
benne vannak a klasszikusok, de benne vannak a fiatalok is,
a mai vének, a mai húszévesek,
akik már befejezték, és akik csak most kezdik a művet.
A végére jutottam: most már elhiszem.
Hihetetlen, de nem akarok hinni.
A leltárba nézek, a tartalomjegyzék hátha
fölveti egy szál roncsomat,
de minden hiába, nem vagyok sehol.
Kilencből kettőt mindig elejtenek,
kilencből kettőt. Az egyik én vagyok.
Hát ennyit értem. De kimondhatom-e?
Ily lakatot letörni nem szokás.
Gyanakvás szorított, igen, félhomályban
tapogatóztam idáig, mint a látni vak,
sejtettem én, de most már tudom is.
A könyvet, a hét évszázadét, becsukom,
visszacsúsztatom, ahonnan rám nézett mereven,
csak halkan, suttogom, föl ne verd a csöndet.
Reszket a kezem és nem tudom, mi ez.
A végítélet volna? Mitől rengedez?
Nem voltam szép, nem űztek semmiért?
Hiányzott talán a szikra, a zseniség?
Mit tettem rosszul? A jövő helyre tesz?
Bízni, remélni? Tovább és tovább?
Magamért magamnak? De mit és micsodát?
Elsiettem, amit el sem tudtam kezdeni valaha?
Másfele léptem, más útra, mint ahogy kellene ma?
Nem tartozom ide, ám oda sem.
Táltosokkal méressem ki, hol jó, a helyem?
Antológiák, isten veletek!
Minden tábor egyre elérhetetlenebb.

Ez a könyv is túl drága, túl súlyos könyv nekem.
Körülnézek: látott-e valaki?
Senki sem szemlélt, föllélegezhetek.
Elindulok lehajtott fejjel, csöndesen,
halkan behúzom magam után a könyvesbolt ajtaját,
szikrázva rám szakad, szemembe lángol a nap,
egyetlen könnye a flaszterra hullik.
Elcseng és fölszárad láthatatlanul.

2007. október 22.

Balázs Attila

Kinek észak, kinek dél: a visszatért Délvidék

▪ Mint bárány szájából farkasfogak... A háborúk úgy meredeznek ki az idő végtelen anyagából fogódzóul a bizonytalan emlékezetnek, mint hegymászónak a kötél és a szeg. Háború nélkül sokkal elveszettebbek lennénk, körülményesebben tájékozódnánk, mégsincs nála rémisztőbb, szomorítóbb, utálatosabb és fölöslegesebb. Meg leírhatatlanabb. Aztán mégis folyton háborúzunk, és folyton leírjuk. Nos, amikor Sz. I. újra meglelt kancájának okos, bár eleinte kissé bizalmatlan szemébe nézett, őszintén örült neki, ahogy az előtte álló útnak. Sárgának hívták ezt a csatalovat, s kissé rosszabb bőrben volt, mint a felvidéki bevonulásnál, illetve az erdélyinél, amikor is olyan jól összemelegedtek. Éppen foszlóban volt téli szőre, lógott róla csimbókokban, ami nem a legszebb látvány, de Sz. I. tudta, hogy ez gyorsan el fog múlni, tán már egy újabb kiadós kaparás után, s akkor az állat ismét teljes szépségében ragyog majd fel. Mint a Sárga Nap. Készen a Délvidék visszacsatolására, meg az azt követő nagy ünnepélyre.

Sz. I., de miért ne írnánk ki a nevét, ha egyszer nem csak fegyverforgatóként, egyenest tollforgatóként, tudósítóként is bemutatja magát, tehát Szilágyi István negyvenegy április ötödikének szombati napján ebéd előtt kapta kézhez az újabb behívót – ahogy arról a „Bűnök Könyvében" vall –, és már ebéd után a megfelelő irányban döcögött vele a helyiérdekű. Derűs délutánként maradt meg az emlékezetében az a délután: balra a Duna ezüst pántlikájával, jobbra Buda takaros házacskáival, megszakítva a sörgyárak, borpincék szürke épületeivel – a gyülekezőhely felé vezető jól ismert vonalon. Ugyanakkor megjegyzi, hogy az idillre gyászmadár szárnyaként sötét árnyékot vetett a Jugoszlávia megszállását ellenző, valamiféle nagy végső katasztrófát sejtő miniszterelnök, gróf Teleki Pál ezt megelőző öngyilkossága. Továbbá a hírek, hogy Jugoszláviában immár aligha számíthat bárki is a „béke irányzatára", a háború talán csak órák kérdése.

A hírek arról is beszámoltak később, hogy odaát, ha más szervezett ellenfél netán már nem is, de felfegyverzett csetnik alakulatok várják őket, az újra kinőtt, markolászó Fekete Kéz meg hasonlók, s hogy a Duna jugó szakaszán megszűnt minden forgalom.

A folyó is akárha összébb húzta volna magát ijedtében.

Április tizenegyedikét írtak, amikor – a német páncélos ékek zúgó-bőgő előnyomulása és Horthy Miklós kormányzó elhangzott hars kiáltványa, egyben hadparancsa után – Szilágyiék hadteste is megmozdult. Horthy üzenetének lényege szerint az első világháborút követően az akkor kimerült, elalélt és félre-

vezetett nemzettől minden harc nélkül ragadtak volt el olyan területeket, amelyeket a magyar nép ezeréves munkája és megszámlálhatatlan áldozata szentelt magyarrá, ezért most ütött az óra, itt az alkalom: lépni kell!

H. M. arra hivatkozik, hogy Jugoszlávia törvényes államfőjét erőszakkal mozdították el, békés szándékú kormányának tagjait börtönbe vetették. Ezt az erőszakos változást, úgy látszik, ugyanazok az erők készítették elő és hajtották végre, amelyek egyszer már (de akár többször is!) annyi könnyet, vért és szenvedést zúdítottak Európára. Most sem a béke fenntartását, a jószomszédi viszony keretében megteremthető megegyezést akarják, hanem épp ellenkezőleg azt, hogy a háborút Európának erre a részére is kiterjesszék. Ezért idéztek elő „szándékosan összeütközést" a nagy német és olasz nemzetekkel, amelyekhez Magyarországot a benső barátság szálain kívül a háromhatalmi egyezményhez történt csatlakozás kötelékei fűzik. Az új belgrádi rendszer katonai erőket vonultatott fel a határokon, s ezzel szemben Mo. csak akkor tett védelmi intézkedéseket, amikor sorozatos légitámadások érték az ország területét. Meg nyílt betörések, amelyek ellen kormánya hiába tiltakozott.

A továbbiakban örömmel üdvözli a horvát függetlenség kikiáltását, amellyel szerinte: Jugoszlávia megszűnt létezni. Alkotóelemeire hullott. (Záptojásként roppant össze?)

Ezzel egyidejűleg kötelességgé vált, mondja, az elszakított terület és az azon nagy tömegben élő magyarság sorsának, helyzetének újbóli kézbe vétele. Olyan szent nemzeti kötelesség ez, amelyet haladéktalanul teljesíteni kell. Ezért parancsot ad katonáinak a Délvidéken élő magyarság pusztító anarchiától való megóvására. *Katonáim akciója nem a szerb nép ellen irányul, amellyel nincs vitánk, és amellyel a jövőben békében akarunk élni. Szeretettel és örömmel köszöntöm hozzánk visszatérő s oltalmunk alá vont véreinket. Isten áldását kérem a magyar nemzetre és a hazára!*

Szilágyiék vonattal futottak be Harkapusztára, majd onnan kemény lovaglással lóháton érkeztek húsvét ünnepén a magyar–jugoszláv határra. Cinikusan szólva: sokkal környezetbarátabb módon, mint a német tankos kollégák, s ott már az árokban találták a kifordított sorompót.

▪ Szépen megvárták, amíg mindenki egyenként felzárkózik a dombtetőre, ahonnan messzi kilátás nyílt a Bácskára. Arra az áldott, lírával-könnyel átitatódott földdarabra, amely ismét Magyarországé lett. – Az érzés, vallja, nagyszerű volt. A néma áhítat perceiben csöndesen álltak, ő az ünneprontó csobogással húgyozó Sárga levált patkójával a kezében, s bár senki nem mondta ki a vezényszót, mindenki imádkozott. Itt is akadt olyan, aki elpityeredett.

Kis-Bácskából süvít a szél,
Hogy a magyaroknak keserű
A kenyér. Kalász-kalász,
Árva magyar kalász...

Ahogy haladtak tovább Dél irányában a „történelmi határok” felé, rövidesen megpillantották az első határerődítéseket. Az út mentén jobbra és balra szakszerűen álcázott betonfedezék húzódott, amelyet azonban csak jugoszláv oldalról lehetett látni, magyar területről nézve eltakarta a gyep és a bozót. A kilövőrésekben elhelyezett géppuskák pompásan uralhatták volna a terepet, ám csak némán meredeztek, mellettük a megtöltött hevederek. Távolabb rengeteg töltényláda, gazdátlan puska, tányérakna. Harcnak nyoma sehol, a szelíd napfény békés tanyává aranyozta a sorjázó, göbös-sarkos fedezékeket. Még hosszú órákba tellett, mire a förtelmesen rossz úton beértek Bajmokra, mintegy tíz kilométerre a határtól.

A falu dugig magyar katonasággal, hogy ki lehetett volna rakni a *MEGTELT* táblát. Szilágyiék egy magyar ajkú, őket akkor még szívélyesen fogadó szódagyáros hatalmas udvarán, illetve buboréküzemében kaptak utolsónak szállást. A vendéglátó oda-vissza volt a boldogságtól, csak az bántotta, hogy hirtelenjében nem tud rendes evőeszközt adni (utóbbit *eccajg*nak nevezte), mert mindet elásták, nehogy a pozícióikat feladó, visszavonuló jugoszláv csapatok magukkal vigyék – ha ezüst, ha alumínium. *Ha fa?* A hús picit rágós volt, de finom csípős, azaz: erős. Reggel folytatták útjukat egy-egy üveg szívélyes emlékszódával, szinte sajnálva, hogy e kedves vendégeskedésnek így vége szakadt.

Hajnalhasadáskor, rekedtes kakasszóra indultak máris, amikor megérkezett a parancs, hogy a tisztek vegyék le megkülönböztető jelzéseiket, nehogy csetnik orvlövészek áldozatává váljanak.

(Hol voltak még akkor a partizánok?)

Az óvintézkedés megalapozottnak tűnt, ugyanis futótűzként híre ment, hogy a legelöl menetelőket Boldogasszonyfalvánál (Gospodjinci) támadás érte. Mégpedig olyan váratlan módon, hogy az ottani szerb pópa leánya színleg nagy örömmel odalépett az egyik nyalka, pedert bajszú, tengerkék szemű magyar századoshoz, majd a tarka tavaszi csokrába, esetleg a friss cipójába rejtett pisztolyából – fülig érő szájjal – halálos lövést adott le (ez a kis rác kurvája, a rohadtja!) a magyar hős utolsót dobbanó szívének kellős közepébe. Ezenkívül lőttek a bevonulókra a szenttamási templom tornyából, ahogy máshonnan is meg-megsorozták őket. Maguk Szilágyiék – a felzászlózott, békés Kossuthfalva után – Bácstopolyánál kerültek legközelebb, illetve legelébb kimondottan harci cselekményhez, amidőn egy kis szusszanásra megálltak az árokparton, közben mellettük eldübörgött egy tüzéralakulat, századnyi biciklis – kerékpáros magyar fiúk, fel a fejekkel! –, nem utolsósorban huszár. Alig ülepedett le a por utánuk, alig döglött meg az úton eltaposott, fél szemére vak, kíváncsi cirmos, amikor a békésen zümmögő tavaszi csendet hirtelen puskaropogás verte fel, majd robbanásokat lehetett hallani. Füstfelhőt látni, nyomában lángokat az égre kúszni. Kissé később kiderült, hogy a közeli tanya épületéből lőttek a vonuló bakákra, akik menten viszonozták: egy-két bombát rögvest besuhintottak az ablakon.

Ugyanazon az ablakon nézett be kisvártatva Szilágyi István – az égő hús és mindenféle egyéb szikrázó anyag undorító bűzében –, hogy odabenn összesen hat holttestet számoljon meg. Főleg férfiét, de volt közöttük gyerek is. Ahogy egy

fejkendős öregasszony is, fejőbödönnel. Szerte még ott hevertek fegyvereik. Az egyik gyerek mellett parittya.

Szilágyi döbbenten tette fel magának a kérdést:

– Mit remélhettek, mit hittek ezek? Azt nem gondolhatták, hogy esztelen ellenállásukkal meg tudják állítani csapatainkat, és mégis feláldozták életüket. (Tényleg: tán Márkó királyfi gyors feltámadásában és beavatkozásában bíztak?) Megállapítja, hogy szomorú volt látni ezt a pusztulást, ugyanakkor világosnak tűnt előtte: nem lehet másképp, nincs más mód és eszköz ennek az „esztelen ellenszegülésnek" a letörésére, mint az *erőszak.* Mindenesetre nem maradt más teendő ott, mint levágni láncáról egy halálra vált, nyüszítő komondort, amely menten világgá futott.

Egyenest Bácsalmás, azaz Magyarország felé sprintelt a határtalan örömére szabadult eb.

Szilágyi István zászlós Bácsfeketehegyen, azaz Feketicsen találkozott – ha nem is önmagával, de – névrokonával: Szilágyi Istvánnal. Ott lelte meg a finom bort a szikvízhez. A Bűnök Könyve itt még egyértelmű lelkesedésről beszél, amellyel a magyar helybeliek a bevonulókat fogadták, s nem tesz említést arról a hatalmas csalódásról, amely később uralkodik majd el a délvidéki magyarokon, midőn azt tapasztalják, bezzeg az anyaországiak nagyon is gyanakodva kezelik őket, egymásnak osztogatják a pozíciókat, meg hogy mindenben inkább csak szipolyoznának, kihasználnának. Ahogy a szerb hatalom, netán a labanc, még előtte a török tette, s hogy a legutolsó, ágyba vizelős, selypítő, segge lyukát a fején hordó magyarországi balekje is valamiért jogosnak érzi, hogy basáskodjék felettük. Hogy ott *játssza az eszét!*

Feketehegyi Szilágyi Pista, amint lehetett, rögtön előkerítette a pince fényes kulcsát, amelyet asszonya eldugott, hogy megigya a pertut újdonsült druszájával.

Sz. I. emlékezetében gyönyörű esteként maradt meg az az est: a savanykás, de nagyon jóízű borral, töltött csirkével. Házigazdájától hallotta, hogy egykor a huszároknál szolgált (a *huszarak*nál), de most nem hívták be, mert mire sor kerülhetett volna a bevonulásra, már meg is érkeztek a felszabadító csapatok. Gyakorlaton is keveset volt, annál többször járt ásó a kezében a jugoszláv idők alatt, azokban a cudar erődítési munkálatokban. Szerinte Bácskában tíz erődítési vonal húzódott végig, húzódik párhuzamosan a határral, s ő pontosan tudja hát, ki építette. (Itt hatalmasan a markába köpött ez az alacsony, ám vállas emberke.)

▪ Az erődítési vonalat ebben az esetben egy kb. négy méter mély árok jelentette, amelynek déli oldala függőlegesen esett, északi oldala azonban csak negyvenöt fokos szögben lejtett, s tankcsapdának szánták. Megépítésénél fogva olyan volt, hogy jugoszláv oldalról át lehetett menni rajta, csak a támadóknak jelenthetett akadályt. Az árok mellett betonerődítések lapultak, amelyeket bokrokkal és fűkockákkal takartak, vagy egész szalmakazallal álcáztak, netán egyenest beépítették őket a kukoricagórékba, a kis út menti vityillókba. *Nem csupán Vityillovón, vagy Vityillován, he, he!* A támadó csak akkor vehette észre őket, amikor már belekerült a gyilkos tűzbe. Az egyik legmarkánsabb ilyen erődítményvonal

Szenttamás (Srbobran, magyarán: Szerbvéd) határában húzódott, a jugoszláv csapatok azonban alig-alig használták, végül is többnyire harc nélkül vonultak hátrébb (ha nem is Korfu szigetéig, mint az első világháborúban). Aztán legfeljebb ürítkezni (szarni) jártak beléje az arra serénykedő, megszorult emberek.

Másnap fejfájás nélkül, pihenten kelt, megborotválkozott, jól megkapartakefélte előtte frissen megpatkoltatott lovát. Délután lett, mire megjött a parancs az indulásra. Az út nyílegyenesen tartott délnek, remek bácskai feketeföldek, hajladozó gabonatáblák, távoli dombok és sűrű tanyaépületek között. Rájuk esteledett, mire beértek Szenttamásra, ahol átlépték a Ferenc-csatornát. Szenttamás ijesztő háborús képet nyújtott: a templomtornyon ágyúgolyók nyoma, a torony egyik felét elvitte egy telitalálat. Betört és összerombolt üzletek, házak, ablakok és ajtók, látszott, hogy egy-egy pontján nagy harc dúlhatott. A város akkor már magyar kézben volt, de még mindig működtek a csetnikek, akiknek egy része a város kriptáiban bújt meg, onnan intézte „dögletes" támadásait. Közvetlenül a híd után foglyok hosszú sorával találkoztak, egy szerb kerékpáros zászlóaljjal, teljes létszámban. Szomorúan gyalogoltak földszürke ruháikban, mindegyik maga mellett tolta biciklijét a szükséges málhával, szuronyos magyar őrök kísérték őket. Hosszú ideig tartott, amíg elvonultak, sok magyar is akadt közöttük, ezek tisztelegtek, integettek. Utána „honvisszafoglalóink" továbbmentek a sűrűsödő estében. Az eget felhők borították, az éjszakai hideg beszivárgott a ruhák alá, az úttól jobbra-balra halkan zümmögött, zúgott az éjszakai bogarak kórusa, amelyet néha túlharsogott a tavakban ugráló békák brekegése (brekegsz te is?). Csöndes, hideg este lett, s már nem is bánták volna, ha így marad, de az eső, sajnos, a levegőben lógott, s nem sokkal azután, hogy elhagyták Szenttamást, megeredtek az első hűvös cseppek. Ettől csakhamar előkerültek a sátorlapok. Felhajtották a csuklyákat, amelyekkel úgy néztek ki az éjszakában, mint fekete kísértetek.

Egyenletes, lassú tempóban haladtak délfelé, egyre csak délfelé, némán, a régi határokig – írja *Sz. I.* Majd így folytatja: *Az oszlop néma volt, a legények ajkáról már lekopott a nóta, csak a patkók csattogása és a kerekek zörgése hallatszott a kemény betonúton. Jobbra-balra az út mellett sötét tanyaépületek tünedeztek fel, de lámpa egyikben sem világított, mintha kihalt lett volna a környék. Puskát kézben tartva ültek az emberek a kocsikon, én kivettem revolveremet a pisztolytáskából, és a zsebembe csúsztattam. Így haladtunk előre a titokzatos bácskai éjszakában.*

▪ Ezek a félelmetes, lúdbőrzést kiváltó csetnikek, akikről itt szó van, s akikről Jugoszlávia legutóbbi szétesésének folyamatában is sokat lehetett hallani, a haza becsületének és szabadságának védelmére az első világháború után alakult, országos szervezetként működő Csetnik Egyesület tagjai voltak. A magyar hadsereg bevonulásakor szórványos, bár itt-ott makacs ellenállást tanúsítottak. Ennél komolyabb akadályt elsősorban azért nem jelentettek, mivel önálló katonai erőnek nem, csupán a reguláris egységek különféle gerillaakciókkal való támogatására találták ki, illetve képezték ki őket. Továbbá az is gyengítette a csetnikeket, hogy két ágra hasadtak: egyik részük német, másik részük angol segítséggel szerette volna Jugoszlávia egységét megőrizni, ezért egymás között is véresen

össze-összetűztek. Innen került ki győztesen, tartós küzdelemtől edzetten a 2. jugoszláv hadsereg operatív osztályának cseppet sem átlagos képességű vezetője, a hírhedt Draža Mihajlović, akinek sikerült szakállas-késes csetnikalakulatával átverekednie magát Ravna gora zord sziklái, bokrai közé, s aki azzal a céllal szervezte további „bozótharcos" egységeit ott, a vadkecske-csapásokon, hogy a szövetségesek esetleges balkáni partraszállása esetén azon nyomban akcióba lépjenek. Mihajlović igyekezetét később a jugoszláv emigráns kormány azzal honorálta, hogy hadügyminiszterévé nevezte ki.

Bár alapvetően azonos célért küzdöttek, a királypárti Draža csetnikjei és Tito megizmosodott partizánjai utóbb kénytelenek voltak farkasszemet nézni egymással, hovatovább egymásnak ugrani. A partizán legendákban aztán a csetnikek lettek a vegytiszta gonosz megtestesítői, a haza árulói: a fekete inges, toroknyiszáló, csőcselékszerűen viselkedő, ápolatlan és folyton részeg, ágaskodó farkú bagázs, amely erejét veszíti, amint a mellére térdepelsz, onnan kitépsz öt szőrszálat – ahány ága van az ötágú csillagnak –, atavisztikus arcbozontját pedig leborotválod.

A Duna–Tisza közén előnyomuló, szokatlanul színes, túlnyomórészt idegen, nemegyszer ellenséges emberanyaggal, más-más habitusú személyekkel és közösségekkel rövid időn belül találkozó magyar katonák félelemmé hízó bizonytalanságát nagymértékben fokozták a csetnik rajtaütésekről szóló, erősen túlzó hírek. A dolog utóbb odáig fajult, hogy a Délvidék visszafoglalására bevetett egyik, nevezetesen a IV. hadtest parancsnoka, Horváth László altábornagy kénytelen volt beismerni: sajnálatos mód a csapatokon eluralkodott a pánikra való hajlam. Ugyanolyan indokolatlan félelem vesz erőt egyeseken a csetnikektől, mint a világháború kitörésekor a kozákoktól. A pánik hatása alatt a csapatok maguk kezdeményezik vagy folytatják az esztelen lövöldözést, amely nem egy alakulatnál már olyan méreteket öltött, hogy egyes parancsnokságok máris lőszer-utánpótlási igénylésekkel fordultak a hadtestparancsnoksághoz. Kénytelen megállapítani, hogy a közkatonák sok tekintetben nélkülözik az elöljárók személyes jó példáját, és nemegyszer tanúi olyan jelenségeknek, hogy a félelem érzése még a tisztekben is futótűzként harapózik el. Ennek okán utasította a parancsnoki kart, hogy mindenképp állítsa vissza a mundér becsületét, s ha gyávaságra lehet következtetni, az illetőt azonnal le kell tartóztatni, hadbíróság elé állítani.

Hosszú kilométereket tettek meg így, amikor egy kanyarulat után ismét felfénylett az ég alja. A kevéske szél füstszagot, égett hús, üszkösödő gerendák fanyar, fojtó szagát hozta feléjük. Az út mellett tábla: Sirig. (Szőreg.) Ahogy közelebb értek a lángokban álló településhez, előbb egy lobogó szalmakazal vált kivehetővé, azután egy tanyaépület üszkösödő tetőszerkezete. A főutca mellett végig a házak magas lánggal, sisteregve égtek az esőben, időnként egy-egy lezuhanó gerenda robaja hallatszott. A falu kihalt, ember vagy állat sehol; hangjuk se, árnyuk se, csak a tűz ropogása. Mindenfelé, amerre a szem ellát, ijesztő vörös fény, a nedves ruhákba bevette magát a fojtó füstszag. Ügetésben haladtak át a kísérteties, halott falun, szívükben nehéz, nyomasztó érzéssel, amely csak akkor

tűnt el, amikor újabb, hosszú kilométereket maguk után hagyva: hátuk mögött elmaradt a vörös lobogás.

Az út kiemelkedő töltésen futott, a földeket talajvíz borította, mintha végtelen tengeren kelnének át egy hosszú hídon. A békák koncertje most egyenest fülsiketítően zúgott az éjszakában, a lovak nyugtalankodtak, horkantottak, az emberek halkan ültek a kocsikon. Így értek be Temerinbe, ahol megtudták, hogy Sirig *dobrovoljac*, azaz szerb (önkéntes) telepesek falva volt, és a község olyan elszántan védte magát, hogy csak gyújtóbombákkal lehetett kifüstölni. Siriget külön erődöv vette körül, amelyet a dobrovoljacok maguk emeltek. Az egyes házakba beton géppuskafészkeket építettek, következésképp Sirig nem egy békés helység, hanem védelemre felkészült, megerősített vár volt.

Újabb pár kilométer után elérték Tiszaistvánfalvát, azaz Bački Jarakot v. Járeket. Éjfél után lehetett, a lovak gőzöltek, az átázott, megfüstölt ruhák bűze ott kígyózott az oszlop fölött.

Sz. I. úgy tapasztalta, hogy Járek teljesen német község, magyarul senki nem beszél, ezért eleinte kissé nehezen értette egymást a vendéglátó gazda meg a magyar katona. Ám másnapra a nehézkes helyzet megváltozott. Másnap Tiszaistvánfalva széles főútja napfényben fürdött, miként az emberek arca. A házak tisztán és világosan sorakoztak egymás mellett, az udvarokat – kutyáikkal együtt – magas kerítés és szorosan bezárt kapu választotta el az úttól. Jellegzetesen német falu utcája volt ez, a házak talán valamivel tisztábbak, a kőkerítések fehéren ragyogóak, de kevesebb a virág, a melegség mégis, mint egy magyar falu muskátlis utcájában. Ugyanez a különbség szerinte a szobák között is, hozzátéve, hogy pont azt érezték Tiszaistvánfalván, mint előtte egy évvel Erdélyben, Szászvermesen.

Másnap az egykori Temerini kapun át belovagoltak Újvidékre.

Úgy tudták, hogy Novi Sadot pompásan kiépítették a szerb uralom alatt, valóságos kis fővárossá varázsolták. A szerb közigazgatás megszüntette az addigi megyerendszert, és helyébe a bánságokat állította, így lett Újvidék a Dunai bánság székhelye. Hozzátartozott a Bácska, a baranyai háromszög, Horvátországnak a Duna és a Száva közötti része, valamint Verseccel, Nagybecskerekkel és Nagykikindával a tiszántúli rész is. Várakozásukban nem is kellett csalódniuk: a régi Újvidékkel összeforrasztva egy teljesen modern városrész létesült a Duna partján, melynek vízparti sétányáról csodálatos kilátás nyílt – az ott horgonyzó Sopron őrnaszád mellett – a túlsó oldalon emelkedő Péterváradra. *A komor vár ősrégi bástyái fenségesen ülnek a meredek hegy tetején. A hegy nyugati lankáin a fák közül nyaralók, nyári vendéglők színfoltjai világítanak. Pétervárad volt a kis főváros nyaralótelepe, itt laktak a vagyonosabb polgárok és a bánság főbb tisztviselői, de most megszűnt minden összeköttetés Újvidék és Pétervárad között. Nem azért, mert Újvidék visszatért Magyarországhoz és Pétervárad Horvátország maradt, nem azért, mert a szélesen hömpölygő Duna ismét országhatárt jelent, hanem azért, mert a hatalmas folyamot átívelő közúti és vasúti hidat a szerbek felrobbantották. A vasúti híd úgyszólván teljesen eltűnt, pillérei romokban hevernek, vasszerkezete lesüllyedt a Duna fenekére. A közúti híd magas tartóoszlopai kiállnak a Dunából, mint óriási halcsontváz. (Akkora vizáé, amekkora sosem is járhatott arra!) A robbanás tőből tépte ki a híd feljáróját, és befordította a Dunába.*

Meg kell állapítani, hogy a robbantók mestermunkát végeztek: a rombolás és a pusztítás mestermunkáját.

Vajon mit szólna ehhez a véleményhez 7. utászezredének és Porfirij Petrovics nevű kutyájának képviseletében derék Popov őrnagy? Aki sosem robbantott éhgyomorra, s aki egyébként – édesanyja, Teréz után – maga is legalább félig magyar lehetett, csak ezt sosem vallotta be. (Feltéve, ha ugyanarról a Popovról beszélünk, persze.)

Amúgy Újvidéken akkor nem voltak oly feltűnőek a bombázás nyomai, holott Belgrád mellett megszórták őt is a németek.

Visszafelé Szilágyi kíváncsiságból megállt az Atlétikai Klubnál. Utasítván a többieket, hogy menjenek tovább, majd beéri őket, bement, de nem talált ott mást, csak halom összedobált széket, egy lyukas női bálcipőt meg pár régi színházi plakátot. Ezek közül kettőt-hármat magához vett emlékül, köztük a lyukas Dollárpapát. Aztán majdnem hűdést kapott, amikor kiment, s nem látta sehol a Sárgát. Nagy kő esett le a szívéről, midőn megpillantotta a szemközti török cukrászdában. Ennek a derék lónak csak egy gyengéje volt, de azt nem tudta megzabolázni: ellenállhatatlan sóvárgását az édesség után. Különösen a porcukrot imádta szenvedélyesen. Nem kevésbé a törökmézet.

Aztán eljött a visszaindulás napja. A szálláscsinálók már kora reggel nekilódultak, utánuk poroszkáltak a lovasok. Az idő gyönyörű lett, mindenki boldog. Még a lovak is. Bácsfeketehegynél fekete füstfelhőt eregető, fedél nélküli buszok jöttek szemből, teli kakastollas, tollcsokrétás csendőrrel. (Távolról akár több rakomány tollas háztáji kapirgálóval.) Siettek rendet teremteni. Rövid útirajzában *Sz. I.* arról tesz itt még említést, hogy Szabadkánál bunyevácokkal találkoztak. Őket magyarul beszélő délszlávoknak nevezi, méghozzá olyanoknak, akik közül sokan magyarnak is érzik magukat. Itt szól bunyevác házigazdájáról, aki egy nagy színes képet cipelt elő. Rajta Ferenc József és Vilmos császár magyar, osztrák és német nemzetiszín szalagok között, a következő felirat kíséretében: *EGYESÜLT ERŐVEL A VÉGSŐ GYŐZELEMIG!*

Másnap beértek Kelebia első házai közé. Kilenc nappal azelőtt indultak Budapestről. *Azon a napon, amikor az első magyar csapatok átlépték a trianoni határt, és ismét birtokukba vették Bácska magyar vérrel megszentelt, magyar kenyeret termő dús, fekete földjét. Madarak énekeltek a tavaszi reggelben, a zsendülő vetést halkan simogatta a szél, a lovak vidáman ügettek és a katonák énekeltek. (Az a szép, az a szép...) Feladatunkat elvégeztük, útban voltunk észak felé, hazafelé...* A német szövetséges példamutatónak nevezte a visszacsatolás műveletét, s bár megígérte, Bánátot sosem engedte át a magyaroknak. Ugyanakkor támogatta azt az elgondolást, hogy Bácskából űzzenek ki minden 1918 után odatelepült szerbet. Ez mintegy százötvenezer embert érintett. Helyüket bukovinai székelyekkel igyekeztek betölteni.

▪ A visszatért Délvidék című könyv (Bűnök Könyve) Személyi adattárában a következő olvasható a *Balázs Pál* névnél: *gabonakereskedő, Temerin. Itt született 1899-ben. Kereskedelmi érettségit tett Újvidéken. 1917–18-ban mint zászlós részt vett a világháborúban. Kcsk-et kapott. Leszerelése után átvette édesapja, Mihály gabonakereskedését, melyet együtt vezet Béla, Dezső és Gyula testvéreivel. A DMKSz tagja. Neje:*

Pfau Jolán, fiai Pál és Ottó. Hat testvére is frontharcos volt, közülök Vince hősi halált halt. Délvidéki Balázs Pálra a második világháborúban valamiért mégse a Délnek, ahová eleve tartozott, hanem az Északnak lett inkább szüksége, így eléggé hosszú utat fogott ki magának: utat a Don-kanyar felé. Örökre eltűnő Szilágyi Istvánunk táncos lábú kancájának nyomában.

▪▪ Vér meg ha patakokban folyik, úgy tűnik, nem ér semmit.

Még el sem múlt a bevonulás esztendeje, máris nyomait lehetett látni annak, hogy Újvidék közelében az úgynevezett Sajkásvidéken, Csurog és Zsablya térségében szervezett partizánosztag működik. A nyomok konkrétan egy roggyant kéményű, kihalt gólyafészkű, lakatlan tanyához vezettek, melynél adott év januárjában tűzpárbajra került sor a magyar karhatalmi erők és az ellenállók között – halálos áldozatokkal mindkét fél részéről. A támadók számára a szalmakazalba rejtett, váratlanul megszólaló géppuska, a védekezőknek meg a tanya épületében kiütött tűz bizonyult végzetesnek. (A géppuska ennél nagyobb károkat is okozott volna, ha nem áll keresztbe csövében a sokadik golyó.) Az esemény hatására összevont csendőr- és honvédcsapatok élére Feketehalmy-Czeydner Ferenc altábornagy került, a szegedi V. hadtest parancsnoka, aki Szombathelyi Ferenc vezérkari főnök parancsára az egész Sajkásvidék razziaszerű átfésülésébe kezdett. A becslések száznál több partizánról szóltak, akik a valóságban immár alig negyvenen maradtak, s hogy a dolog érdekesebb legyen: politikai biztosuk egy Molnár Gyula nevű magyar ember volt. Az is erősen topa. A megszálló alakulatok ezt a kis csapatot könnyedén szétverték, s bár maradt volna ennyiben, de nem. A razzia során csak Zsablya községben ezernyi szerb ajkú, többnyire békés polgár életét oltották ki, részben tán a bevonulás közben esett csorbát kiköszörülendő, túlnyomórészt azonban egy kibontakozó partizánmozgalom tömegbázisának megfélemlítéséül. Csakis az ilyesféle dolgok hajmeresztő logikájának megfelelően.

Ezt követően Feketehalmy-Czeydner – ma már tudjuk: a tényekkel szöges ellentétben – azt jelentette Szombathelyinek és a belügyminiszterének, hogy a partizánok behúzódtak az amúgy is mindenféle gyanús csetnik-kommunista elemtől hemzsegő Újvidékre.

A Magyarok Krónikája szerint – de egyéb krónikák szerint is, hiszen az eseménynek gyorsan híre ment és törölhetetlen emléke maradt – január 20-án este a magyar karhatalmi erők körülzárták a várost, megszüntettek minden távközlési összeköttetést a külvilággal, beleértve a főispán és a polgármester telefonvonalait is. Másnap reggel megkezdődött a tisztogatás. Az újvidéki razzia, amely „újvidéki hideg napok" gyanánt híresült el az anyaországban is. A háború utáni puhuló diktatúrás Kádár-időkben főképp Cseres Tibor ügyes kezű magyar író igyekezetének köszönhetően. Regény vagy történelemkönyv, mindegy, doku vagy fikció, a szóban forgó, előre megfontolt, jól kifundált, ezúttal szakszerűen egybehangolt akció úgy zajlott le, hogy Újvidéket három körzetre osztották, amelyeket több száz járőr kutatott át. Akinek nem találták megfelelőnek az igazolását, azt a Levente Otthonban működő igazolóbizottság, majd Grassy József városparancsnok minden törvényes alapot nélkülöző *ad hoc* vésztörvényszéke elé vitték. Utóbbi mindenkit – különösebb mérlegelés nélkül, az ítélőszék közben még

falatozni is visszavonult párszor – megfellebbezhetetlenül halálra ítélt. Ezeket az elítélteket aztán a téli álmából felrázott városi strandra hurcolták, srég vizaví jócskán a várral, ahol a Duna jegén vágott lékekbe lőtték őket, hogy a jazigok hajdani katasztrófája óta annyi vért ott télnek idején még nem látott a folyó.

Bosszúból többek között a Boldogasszonyfalvánál szíven talált, tengerkék szemű századosért, ugye, mert ha ebben volt, van valami őszinte, az a vérben forgó szemű Grassy József dühödt kifakadásából különösebb nehézség nélkül kiérthető:

– Faszomba, itt nem igazoltatásról van szó!

A razzia három napja alatt, illetve a délvidéki razziák alatt – magyar források szerint – összesen háromezer-háromszáznegyven ember esett áldozatul az elszabadult tébolynak:

2550 szerb,
743 zsidó,
13 orosz,
7 német
és más,
például 11 magyar.

Az újvidéki hajógyárnak a magyart erősen törő portása, Aleksandar Ružić lett volna a 2551. szerb halott, vagy a 744. zsidó, vagy ki tudja, hanyadik egyéb (az ágbogas, kanyargó, mindenféle ojtványokban, oldalágakban gazdag családfának köszönhetően), ahogy vesszük, de nem fontos. Letartóztatásában és elítélésében ez nem játszott szerepet. Se az, hogy milyen galád üzenet rejlik a pravoszláv imakönyvekben, se az, hogy milyen hitványságok olvashatók a Talmudban. Esetleg másban. Őt simán partizánszimpatizánsnak kiáltották ki, semmi alapján. Volt egy rézvörös, csillagszerű gomb a kabátján, ki tudja, honnan. Az előtte való nap varrta fel nagy nehezen, ideiglenesen, miután az eredetit elveszítette, s utálta, hogy a résen befütyül csiklandós kebelébe a hideg Kossava. Szegény, nem gondolkodó Aleksandarnak meg sem fordult az ebből eredő veszély a fejében. Már csak akkor, amikor ezt a bőszítő gombját letépték, és vitték őt a puskaropogás felé a töltésen, hogy a lába sem érte a földet. Vitték, egyenest a közeli strandra. Merthogy amúgy minden papírja rendben volt, tehát minek a tárgyalás?

Vitték „fürödni".

Ott valamiért kissé arrébb, külön: szinte lehelyezték, leszúrták az egyik terebélyes, most kopasz, károgó, fel-felrebbenő varjakkal teli nyárfa alá (ezeknek meg ki szólt?), amely annyiszor nyújtott neki hűs árnyékot a forró nyarakon, majd mondták, ne merjen mozdulni, és feléje se néztek sokáig. Maga mesélte később, hogy csak állt bénán és ostobán, akárha betontalapzatba öntött lábakkal – egyáltalán nem érezte őket –, s ha nem parancsolnak rá, akkor sem tudott volna akár egy tapodtat is megtenni. Eléggé elment az a tréfás kedve. Csak cövekelt ott görcsös vigyázzállásban, megfagyófélben, s nézte, nézte, tőle alig száz méterre mi történik, és a világon nem jutott eszébe semmi. Halványan csak annyi, hogy arra a tűrhetetlen fémes ízre a szájában meg kéne tán egy korty valamit inni.

Már sötétedett sebesen, amikor pár közlegény puskára szerelt szuronnyal elindult feléje. Végét járhatta a hentesmunka azon az utolsó napon, amit még lehetett, gyorsan be kellett fejezni. *Golyó nélkül? Mi lehet jobb?!* Ružić szíve ismét heves kalapálásba kezdett, közben a keze is elhalt, fejbőre pedig egész furcsán bizsergett, térde megroggyant. Az egyik katona karja döfésre lendült, amikor fülsértő, bődülésszerű, rekedt megállj hangzott a kivégzendő portás háta mögül. Egy anyapicsázó felettesé, aki miután elirányította másfelé ellenszegülésre szemmel láthatóan gondolni se nagyon merő embereit, egyiket még faron is rúgta, bőrtokjából előhúzta revolverét, majd lassan fölemelte.

Amit a következő pillanatban mondott, szinte sziszegve, hogy szájának mozdulata ne is lássék, Ružić mint szörnyű tehetetlenségből ébredő, azonnal megértette.

– Ess el! – hangzott (nem azt mondta: dögölj meg!), és még ugyanabban a pillanatban az őrmester Aleksandar Ružić hajógyári portás, éjjeliőr hóna alatt belelőtt a mögötte levő, varjaspolcot alakító nyárfába.

Ružić elvágódott. Akkor az őrmester gondosan célzott, majd ismét lőtt. A lába előtt hirtelen reája törő színészi tehetséggel rángatózó ember feje mellé a homokba. Eztán az már nem mozdult, az őrmester meg elment, és többé senki se jött oda.

Leereszkedett a sötétség, akkor Ružić elkúszott a kabinok mögé, ahonnan a csalitosba, onnan meg hajlott futással a puszta terepen át a dokknál elérte a hajógyár (lényegében akkor még inkább csak hajójavító) kerítését. Utolsó erejéből áttornázta magát rajta, majd tompa puffanással, mint a krumpliszsák, kihasított nadrággal a földre esett.

Pár borjúnyi, kivillanó fogú szelindek rontott rá nagy morgással tüstént. Ám csakhamar rajongó, farkcsóváló kutyavisongásba váltva, ott tolongva-viháncolva körötte: valahány arcon nyalta. Örömmámorában szájon csókolta, kitörő szenvedéllyel sorra megnyelvespuszizta, toporgó felindultságában a legifjabb vérszomjas őreb kicsit le is vizelte az elgyötört, reszkető férfit. Még lármásan össze is vesztek rajta, ezzel nem is hagyták, hogy békében ott fagyjon meg ebben az öngyilkos pózban. Valósággal betuszkolták oda, ahol a szegény, megrendült gazdi valamelyest magához térve, rég várt vacsorájukat kissé még bizonytalan mozdulatokkal ugyan, de végre kiporciózhatta.

Jóval később – híres dupla péniszű távoli ősének könnyekig kacagtató történetét háttérbe szorítva – kedvenc telepi kocsmájában így tréfálkozott hol ékes szerbségével, hol tört magyarságával, ahogy a helyzet hozta, Ružić Aleksandar, magyar barátok közt Sanyi, akinek a (rossz) vicc volt a természetes eleme:

– Ha akkor ott még be nem futok a helemre, azok az átkozott mendrovác kamenicai kalózkák elkötöttek volna a rám bízottak közül akár egy hajót is. Hát ki felelt volna érte? He? Maga vitéz Horthy Miklós altengernagy? Baszod alásan.

▪▪ Negyvenegy januárjában, az újvidéki razzia kezdete előtt megbeszélésre került sor a magyar hadsereg megbízottai és a bánáti katonai közigazgatás képviselői között. Téma: a partizánok elleni akciók összehangolása. A bánáti

körzeti katonai parancsnokságot egy Kopasz nevű hadnagy, a Gestapót Pamer SS Gruppenführer, a rendőrséget pedig Franz Rajt bánáti rendőrprefektus képviselte. Magyar részről Fóty Ferenc őrnagy tájékoztatta a résztvevőket a bácskai kommunista mozgalom átkos tevékenységéről. Egy kis csend következett, a hátára fordult, sorsába lassan belenyugvó legyet is lehetett hallani az ablakban, majd rátértek a szükséges intézkedések megvitatására. Az alkalmat megragadva Rajt valóságos kirohanást intézett a magyar kormány, továbbá a katonai vezetés ellen, hogy a bevonulás után nem léptek fel mindjárt kellő keménységgel a vörös banditákkal szemben, ez meg az. Itt azt a képtelenséget sikerült mondania, miszerint ez dettó azért történhetett így, mert a magyar katonák többsége kommunista. A nyilvánvalóan elvakult indulat, vagy éppenséggel eszes fondorlat szülte humbugot Fóty természetesen közvetítette Grassy városparancsnoknak, s innentől aztán többé-kevésbé egyenes út vezetett a hideg napokhoz.

Illetve volt még egy esemény, amely erre nagy hatást gyakorolhatott. A fentinél sokkal nagyobbat. Nevezetesen Ribbentrop látogatása Budapestre.

A mi Hadik Andrásunknál is robusztusabb fejű német külügyminiszter január 6-án érkezett a fővárosba, ahol a bolsevizmus elleni közös harc szlogenjeivel fényes bőrtáskájában az egész magyar hadseregnek a keleti fronton való haladéktalan bevetését követelte. Alig pár nap múlva kormányzói posztjáról Horthy magyarázkodó levelet írt a Führernek. (Kedves Adolf stb., stb.?) Miután biztosította Hitlert a szövetségesi hűségről, meg az ország lelkes részvételéről a végső harcban, kérte a Szovjetunióban lévő páncélos hadtest visszavonását, továbbá azt, hogy Magyarország csak korlátozott kontingenst küldjön a keleti frontra. Egyebek mellett arra hivatkozott, hogy a Balkán még mindig tele csupa vacak, aggasztó bizonytalansággal. Hogy Szerbiában még mindig fegyveres erők állnak az angolszász és bolsevista szövetség oldalán, melyet az egész fanatizált lakosság segít, beleértve a nőket és a gyermekeket is. (Azokat a téves csecsen lógókat is?) Utalt arra, hogy a harcok Bánátból Bácska területére is átterjedtek, véres áldozatokat követelve.

A Horvátország, akárcsak Románia felől fenyegető reálmumus vázolása után végül kertelés nélkül kimondta azt, ami az ország vezetőit egyre komolyabban aggasztotta: *ha a Balkán nyíltan a bolsevizmus mellé állna, Magyarország megint egyedül maradna mint a rend tényezője.*

Aleksandar Ružićnak, aki sosem célzott olyan magasra, mint kiváló elméjű felmenői – akik egyebek mellett a hajógyár megfogamzódását és kihordását is lehetővé tették –, csodálatos megmenekülése után Sanyinak a még rája várakozó évek során jutott ideje összehallania meg összeolvasnia, összegondolnia is ezt-azt a maga kis otthonos portásfülkéjében, imádott kutyusai között a razzia témájára. Megértenie valamit abból, ami később úgy fogalmazódott meg: az ellenállás erejét messze túlhaladó tisztogatási akcióval a magyar kormány újabb érvet kívánt szolgáltatni ahhoz, hogy a magyar hadseregre az ország déli határain szükség van, és hogy tkp. itthon is a közös bolsevista ellenséggel küzd. Megértenie igen, elfogadnia persze nem. Ugyanakkor tőből elutasította a feltételezést, hogy – hasonló áttételes, nyakatekert módon – az öldöklés fő bűnöseit valójában a nyugati szövetségesek pénzéből és a vámpírként újjáéledt Fekete Kéz közvetítésével

maga Draža Mihajlović szponzorálta volna. Méghozzá azért, hogy a vérfürdő felrázza a szerb népet, s ezáltal mind többen, mind gyorsabban váljanak szimpatizánsukká.

Ružić őszintén sajnálta, hogy a fő hóhéroknak sikerült egérutat nyerniük Németország felé, azonban ennél ezerszer jobban izgatta, hogy nem tudott igazából rájönni: akkor és ott, azon a szörnyű napon ki mentette meg, és mi célból. Mert odáig rájött, hogy hát valószínűleg őt, mint olyan markosat, amilyen, fizikai segítségnek tartalékolták. Takarítónak. Ezért nem húzták le róla a ruhát, miként azt a többiekkel, a lékbe lövendőkkel megtették, hogy végzetük előtt a hidegtől sírjanak és üvöltsenek a szerencsétlenek, kínjukban a halálukért könyörögjenek.

– Miért? Pedig valahonnan...!

Valahonnan ismerte az illetőt.

Az ötvenes évek derekáig cipelte magával e súlyos koloncot, töprengett rajta, rágta magát, amikor is végleg belefáradva az életbe, jobblétre szenderült. Ötvenöt novemberének ötödik napján, délután három órakor lehelte ki nemes „őrzővédő" lelkét. Öt-hat perccel azelőtt, hogy ettől térben se messze az Önök szerény krónikása megpillantotta e drága, dialektikus világot. (Aminek, persze, nincs különösebb jelentősége. Vagyis...?)

Ružić Sanyi összeomlása viszonylag gyorsan következett be azután, hogy orvosától értesült tempósan előrehaladó agyér-elmeszesedéséről. Cimborái már megtapasztalták az azelőtt örökké, még kapatosan is nyomon beszélő kolléga aggasztó furcsaságait, hogy például elveszíti a történet fonalát, gondolatai szétesnek, olyannyira, hogy egészen apró törmelékként kavarognak, muslincákként röpködnek a feje körül, Sanyi meg képtelen rendet rakni közöttük. Jött a gyakori lapszus, hogy meséjét az egyik történet elejével kezdte, aztán meg a másik végével fejezte be. Eléggé gyakran elsápadt, rosszul lett, elfelejtette, hol van. Le kellett ülnie, utóbb pedig megesett vele, hogy elájult. Halála előtt mondta egyszer: rájött, hogy a razziában ki mentette meg. De hiába nógatták, faggatták, nem árulta el. Halála után viszont egy mappát találtak az ágya alatt, benne csupán két, ám meglepően jó tusrajzot. Egyik egy bajszos, szúrós szemű férfiút ábrázolt, s pontosan olyan volt, mintha a betyár Rózsa Sándor theresienstadti börtönben készült portréjának hű másolata lenne. Azzal, hogy itt – a bő gatya fölötti katonakabáton – a portré bajszos alanya a magyar honvédség őrmesteri rangjelzését hordja, nincs pipa a szájában, a háttérnek pedig nincs jelentősége. A másikon viszont egy láb látható, jég hasadékából mered kifelé, talpával az égnek, s rajta egy borzas sirály tollászkodik unottan.

Mindkettő cím nélkül.

Pontosabban: az előző hátoldalának jobb alsó sarkában egészen apró, dőlt betűkkel ez állt, illetve áll még mindig minden kétséget eloszlatandó: *A Megmentő.*

▪▪ Mit jelent, mit nem, nehéz eldönteni, azonban mintha Ružić Sanyi soha nem akart volna szembesülni azzal a ténnyel, hogy az újvidéki hideg napok fő szerzői és kivitelezői közül a háború befejeztével szinte mindenkit átadtak a magyar hatóságok az erre alig váró jugoszlávnak. (Mint ismeretes, még Horthy Miklós

kikérése is megtörtént, ám kiszolgáltatását az angol–amerikai hatóságok megtagadták.) A magyar háborús bűnösök perének befejező tárgyalását negyvenhat október 22-én tartották Újvidéken, ahol minden vádlottat halálra ítéltek. A bírák a titoista hadsereg mustárszín egyenruháját viselték, a vádakat bizonyos dr. Gyetvai, fád arcú, mégis erősen izzadó vajdasági közvádló képviselte, s mindenki előre tudta a színjáték végét, beleértve a vádlottakat, miként azok védőit is.

A tárgyaláson természetesen sütött a magyargyűlölet, a terem és környéke tele volt milicistával meg mindenféle ügynökkel, s a processzust rövid időközönként, mintegy vezényszóra megszakította a bekiabálás:

– Akasztófára velük!

November 4-én az újvidéki fogház udvarán agyonlőtték Szombathelyi Ferencet, Bajor Ferenc vezérőrnagyot, a katonai közigazgatás vezetőjét, Gaál Lajos csendőralezredest, Bajsay Jánost, Bács-Bodrog megye alispánját, Nagy Miklós újvidéki polgármestert, ahogy valamiért egy Perepatics (Peripatić?) vezetéknevű újvidéki kereskedőt is, mert rosszfelé húzott mérlegének nyelve? Még aznap a város peremén lévő kaszárnya bejáratánál nyilvánosan felakasztották Grassy Józsefet és Zöldi Márton csendőrtisztet. Másnap agyonrugdosták Feketehalmy-Czeydner Ferencet, akit nem köthettek fel, mert gégeoperációja volt féktelen dohányzásának köszönhetően. Pluszban kivégeztek még több magas rangú volt újvidéki közigazgatási tisztségviselőt, rendőrt és csendőrt is. Meghökkentő mód Milan Popović szerb képviselőt, aki elsők között szólalt fel a magyar parlamentben az újvidéki razzia szörnyű, egyben szégyenteljes és gyáva emberirtása ellen.

A fővezérek-főkolomposok elveszejtéséről máig élő, ellenőrizhetetlen történetek keringenek. Ezek szerint Szombathelyi Ferencet Újvidéken régi török módi szerint karóba húzták, Feketehalmy-Czeydnert Csurogon, Grassyt és Zöldit pedig Zsablyán – az előzőnél szofisztikáltabban – nyakig a földbe ásva: lánctalpas katonai járművel tiporták halálra.

Úgy két nehéz évvel az újvidéki razzia főbűnöseinek rendezett igazságszolgáltatási aktus előtt a JKP (Jugoszláv Kommunista Párt) Tartományi Bizottsága utasítást adott minden bácskai és bánáti körzeti bizottságának, hogy amint a Vörös Hadsereg a Vajdaság területére lép, azon nyomban a leghatározottabban meg kell kezdeni az ötödik hadoszlop, mindenekelőtt a megszállók ismert szolgáinak megsemmisítését. A pártszervezeteknek minden lehető segítséget meg kell adniuk az OZNA (Népvédelmi Osztály) szerveinek a bűnösök, különösen azoknak a sváboknak (értsd: németeknek) és magyaroknak a felkutatásában, akik irtottak és bántalmaztak, pusztítottak és fosztogattak (bárkit *vagyonuktól v. életüktől megpusztítottak*, ahogy az az 1848-as szenttamási eseményekkel kapcsolatos régi megfogalmazásban található magyarul!). Minden banditának lakolnia kell aljas tettéért. A hatalom, amely ezt az utasítást – gyakorlatilag parancsot – kiadta, azonos azzal, amely mintegy fél évszázadig sikeresen útját állta, hogy erről, meg az ezt követő retorziós eseményekről nyilvánosan akár egy szó is essék. Ugyanakkor megpróbálta kitörölni az emlékét is a fejekből. A könyv, amelyben ennek története, azaz történetei eleddig legkomplettebben lelhetők fel magyarul: *A megtorlás*

napjai címet viseli, összegyűjtötte, sajtó alá rendezte, magyarázatokkal ellátta Matuska Márton újvidéki újságíró. Igyekezetében annak, hogy legalább megközelítőleg teljes képet alkossunk, krónikásuk egy ideig erre a műre támaszkodik. Magának a témának persze csupán töredékét érinthetjük.

Maga Matuska is több forrást használ, leszámítva közvetlen alanyait. Így például Zvonimir Golubović és Živan Kumanov munkáját Újvidék háborús, forradalmi éveiről. Abban található, hogy Sovi Sadon külön albizottságot alakítottak a vétkesek felderítésére, s ebből a célból mintegy negyvenezer feljelentőlapot nyomtattak. Tehát feljelentések alapján kívánták megoldani a kérdést, vagyis megfelelő jegyzéket összeállítani ahhoz, hogy a kijelölt bíróság elvégezhesse munkáját. Hogy pontosan hány feljelentés (denunciáció) futott be, nincs róla tudomás, ellenben tény, hogy a működésbe lépő hadbíróság száznál több halálos ítéletet hozott, főképp magyar vádlottak ügyében. Az ítéleteket – a vajdasági zsidóság pusztulásával foglalkozó, de ebbe a témába is belekóstoló újvidéki Schossberger Pál, szerb nevén Pavle Šosberger szerint – azonnal végrehajtották a mai vámövezet helyén akkor ágbogasodó kerek erdő mélyén. Ők hát azok, akiknek jutott valamiféle bírósági ítélet, ugyanakkor pontosan tisztázatlan, Vajdaságszerte hányan estek áldozatul a bosszúnak úgy, hogy az eseménynek fellelhető, hozzáférhető dokumentuma nem maradt. Csak az emlékezet. Elsősorban azoké, akiket szeretteiktől pusztították meg. A történetek többnyire az utcán összefogdosott, vagy otthonukból különösebb indok nélkül elhurcolt, különféle helyeken összeterelt emberekről, főleg magyar férfiakról szólnak (csúfnevükön gömbösökről, azaz *gembe*šekről – Gömbös Gyula fasiszta beállítottságú magyar politikus neve után szabadon), akiknek hatalmas része sosem tért haza, s akik a hajdani Délvidék, a mai Vajdaság jelöletlen, főleg bácskai tömegsírjaiban hevernek. Másik részüket az ilyen mestermunkát sajnos jól ismerő folyók ragadták magukkal, nyelték el örökre.

Ha a halak beszélni tudnának, ugye? Ružić Sanyit a horgászbotjai mellől rángatták el ezúttal, igaz, őt eléggé gyorsan el is engedték. Más dolog, hogy a botokat közben valaki begyűjtötte. (Csalóka örömére annak a marék víz alatt fulladozó dögkukacnak, gilisztának és pondrónak Sanyi horgain.)

Úgy látszik, Újvidéken a magyarok lakta peremváros, a Telep volt a legkedvesebb vadászterület, az egyik kivégzésre leggyakrabban használt hely pedig a közeli hajógyárnál lévő Horgász-sziget, a későbbi népszerű üdülőhely. Főképp a telepi magyarság ezüsthomokos, beljebb árnyas, fás kirándulóhelye, ahová a szocializmus boldog idejében vállalatok sora épített munkásüdülőt, így például a Forum Könyvkiadó (más nem, utóbbi arról is nevezetes, hogy szerény krónikásuk első zsengéjét, valamiféle habagajsz nyúltörténeti regényt rövid habozás után megjelentette). Itt, ahol a valóságos élet ösvényére lépő kis tündérlány, Zoorah szűz vére cseppent egykor, és ahol hajdan olyan népek éltek, akik mára mutatóba se maradtak, itt veszett nyoma nagyon sok telepi meg nem telepi férfinak, akiket jórészt a puszta véletlen kerített hálóba. A maga hitvány szerencséje, ahogy a Piros Frankenstein című híres festmény alkotójának édesapját is.

Mindazonáltal, úgy tűnik, ennek a hálónak akkora lyukai voltak, hogy az aprócska gyermekek zömmel kiférjenek rajta, ugyanakkor a hideg napok raz-

ziázói erre mintha kevésbé ügyeltek volna. De lehet, csak arról van szó, hogy a hideg napok alkalmával elszabadult, hisztérikus utcai lövöldözés tett nagyobb kárt az apróságokban. Ahogy lehet az is, csupán nem ismerjük a megtorlás pontos „eredményét".

Visszaemlékezésekből körvonalazódik, hogy Újvidéken gyárcsarnokokba, különféle barakkokba vagy akár magánépületekbe terelték az embereket, körülkerített udvarokba a fegyveresek. Innen aztán a rákövetkező éjszakákon kisebb-nagyobb csoportokat elhajtottak valamely erdőszélre, netán a Duna árterületére, ahol megásatták velük sírjukat. Van, ahol ez néhány nap alatt lezajlott, van, ahol hetekig eltartott. Újvidéken fontos gyűjtőhelynek számított a dohánygyár épülete, az ún. Dohánymonopol, a folyamőrség területe, meg az egyik futballpálya, az ellenséges emberanyag felszámolásának egyik legserényebb színhelyének pedig – az említett Horgász-sziget mellett – a Hadi-sziget. Voltak, kik a saját lábukon érkeztek a terepre, voltak, akiket teherautókon szállítottak oda, de ez nem számított a végkimenetelre nézve. Rendszerint este kilenc után lendült be a műszak, amikor is százas csoportokat szakítottak ki és hajtottak el látókörön kívülre, majd felhangzott a fegyverropogás. Később jöttek rá a végrehajtók, hogy ha hangosan felbúgatják a kamionok motorjait, az valamelyest elnyomja a fegyverek zaját. Így mégiscsak humánusabb, vélhették.

A folyóba lökdösött tetemek mellett szép számmal akadtak olyanok, amelyeket a vágóhíd mögött, a Sangájnak nevezett nyomornegyed, a „cigányváros" szélén halmoztak fel, majd égettek el. Ettől nagyon sokáig tűrhetetlenné fokozódott bűz uralta a környéket.

Tell Vilmos (a név valódi) újvidéki polgár tizenhárom éves volt, amikor meghallotta, hogy „szedik a magyarokat". Meg-megtörtént, meséli, hogy valamelyik haver elmaradt közülük, akkor elmentek hozzája megkérdezni, mi van. A kimaradás leggyakoribb okaként szerepelt, hogy apjukat elvitték az éjjel. Barátnőjének, Arankának az édesanyját cipelték el, aki rövidesen kiugrott a törvényszék épületének emeleti ablakán. Vilmos kíváncsiságból elsettenkedett megnézni az egykori Kulturbund focipályát, ahová ezrével terelték a foglyokat, azonban nem engedték közel. Apjának egy túlélő passaui hadifogoly árulta el, hogy Szenttamás és Feketics között van egy kiserdő, velük oda hordatták a kivégzendőket. Szerinte onnan senki nem jött vissza.

Nincs semmi csodálkoznivaló azon, hogy ebben a helyzetben kiemelt célpontul szolgáltak a papok. Mihály atya abban a ferences rendházban szolgálta istent, gyakorolta hitét, amelynek közelében szerény krónikásuk éli majd a maga gyermekkorát. (Mihály atya a vele történteket, amennyire tudta, feljegyezte, majd adandó alkalommal eljuttatta egyik barátjához az Egyesült Államokba, aki állítólag kinyomtatta a szöveget, hogy némi vívódás után: elégesse.) Mihály atyát több testvérrel együtt hajtották el onnan, mások mellett egy öreg, beteg pappal, Krizosztom atyával, aki megjárta a Don-kanyart (embereket vezetett haza a „kanyarból" sajgó, bütykös lábain, ahogy előtte székelyeket kalauzolt erre a vidékre). Mindazokat, akiket ott, a Dusán cár utca környékén összeszedtek, a folyamőrség laktanyájába irányították, ahol mindenüket elszedték. Munkaszolgálatosokként onnét jártak dolgozni, míg egy nap – úgy kilenc után – egy nekibőszült tiszt jött

néhány felpaprikázott katonával, akik valamilyen lista alapján sokukat kiválasztottak, közöttük Krizosztomot is, és puskavéggel szurkálódva kamionokra tuszkolták őket. Valaki szökni próbált, azt lelőtték, s teteme sokáig ott hevert figyelmeztetésül. Később mindenféle hírek szivárogtak be, hogy ide vitték, meg oda vitték őket, Borba, a bányába, temetőbe stb. Krizosztom atya mindenesetre eltűnt örökre. A hetvenes években viszont a kamenicai parkban az árvíz, úgy tűnik, kimosta többük csontjait, közöttük vélhetően Krizosztomét is. Mikor kiderült, honnan származhatnak a maradványok, az egész eseményre sűrű csend telepedett.

A történésekből természetesen Pétervárad is kivette részét. Mondhatni, feléledt tespedtségéből. Sok szerencsétlen és többségében vétlen, sorsát kitalálni igyekvő foglyot zártak oda, a vár kazamatáiba meg egyéb erre alkalmas helyiségeibe. Köztük Mihály atyáékat is, akiket kompon szállítottak a túlpartra. Előtte értük is egy tiszt érkezett valahonnan, ezúttal tréfás kedvű, ezt kiáltván nekik tüstént, miután felsorakoztatta őket, és elmesélt nekik valami istenkáromló viccet:

– Utánam, a végtelenbe!

Ahogy mentek át a Dunán, ebbe a végtelenbe, megszólaltak a harangok.

– Értünk szólnak – jegyezte meg halkan az egyik világirodalomban is tájékozott testvér.

Isten eme derék szolgáját Belgrád felé, Indjijánál, egy szalmakazal tövében lőtték agyon. Azután, hogy úgy bokán rúgták, amitől lesántult nyomban, ráadásul szuronnyal kihasították az oldalát. Utána sorra pofozták a többi tiszteletest is, miközben ilyeneket kérdezgettek:

– Ugye, papok, hány embert küldtetek jég alá?

Ezzel gyötörtek egy Buda nevű reverendást is, miközben hurkot kötöttek lazán a nyakára, ő meg elkezdte sorolni, ki mindenkit mentett meg a vérengzők keze közül. Mihály atya elismeri, hogy miután ebből több állítás igaznak bizonyulhatott, pár nap múlva békén hagyták Buda testvért, persze, elengedni nem engedték. Mindannyiuknak rendíthetetlen lelkesedéssel folytatniuk kellett a munkát, ami abból állt, hogy fel nem robbant bombákat ássanak körül. Itt történt még, hogy az öregek közül olyan harminc nyeszlett embert azzal válogattak ki, hazaengedik őket, de ehelyett lelövöldözték valamennyiüket. És akkor eljött a nap, amikor egyszerre csak, se szó, se beszéd: tényleg szélnek eresztették a maradékot. Mindenki mehetett világgá. Mihály atya pedig, miután rendezte dolgait, hovatovább a történtekről valahogy tájékoztatta Rómát, elhagyta Jugoszláviát. (Róma mit válaszolhatott, és hova írt?)

M. M. könyvében olvasható ezen a helyen még, hogy Krizosztom testvérért, a Dusán cár utcai rendház főnökéért november másodikán szokás imádkozni.

▪▪ Az elmondottakból nem derül ki pontosan, mi történhetett (akkor-e épp?), mindenesetre az életben maradottak döntő többsége annak a színfalak mögött lezajló eseménynek köszönheti szabadulását, hogy Tito marsall, aki – sejtések szerint – idáig láthatta célszerűnek a szelepeket nyitva tartani, hirtelen magához kérte Isa Jovanović elvtársat, aki annak idején a Kommunista Párt tartományi

szervezőtitkára volt, továbbá még valakit a vajdasági pártfunkcionáriusok elitjéből, majd derült égből mennykőcsapás, így szólt hozzájuk:

– Fel szeretném hívni figyelmeteket valamire, ami nálatok történik.

– Mire? – kérdezte ártatlanul Jovanović.

– Valamire – igyekezett nyugodt maradni Tito –, ami ellentétben áll a marxizmussal, pártunk politikájával, mindennel. A józan ésszel például.

Csend.

– Hogyan engedhettétek meg a megtorlást ártatlan emberek ellen, akik még csak nem is menekültek előlünk? Amikor a vétkese már nyilván túl van hetedhét határon.

– Megbocsáss, Öreg – rebegte Jovanović egyik bennfentes becenevén nevezve Titót –, most hallok erről először.

Erre Tito kissé ferdén tartott, válaszra váró fejét elöntötte a bíbor, szájszeglete vészjóslón rándult, majd elsöprő viharként kifakadt:

– Akkor annál is ostobább a helyzet, mint gondoltam! A tartományi bizottság titkára, aztán fogalma sincs… Majd én felelősségre vonlak benneteket, rakás balfácán. *U vražju mater!*

Azt hitték Jovanovićék, míg behúzott fejjel, rémülten osontak el, hogy akkor itt most be is fellegzett örökre, de végül nem. Vacsorát kaptak, több fogásosat, elsőrangú húst finom vadasmártással, és másnap mehettek rendbe tenni a dolgokat. Josip Broz (újabb?) óhaja szerint.

Emica Višal kisnyugdíjas alanyunk, aranyfogú, tárt kebelű lelkes mesefánk, műkedvelőnk és szívesen bogarászó műgyűjtőnk túlkapásoknak nevezi a megtorlást, vak bosszúnak, ennél többet nem hajlandó mondani. De tud a kivégzésekről a Horgász-szigeten, s ami fő, ismeri még kislánykorából Mihály atyát. Faulbaher Mihály bácsit. Többször is volt alkalma látni őt a Telepen. Később meg a Cara Dušana utcában. Itt ugyanabból a varázsszekrényből, ahová szépen visszarakosgatta Milica Stojadinović Srpkinja húsvéti tojásait, egy megsárgult, angol nyelvű újságcikket húz elő, amelynek jócskán kifakult fotóján zömök, kopasz, kissé kancsal, mosolygó ember látható, pár jókora bádoghordó társaságában. Ő lenne nagy valószínűség szerint a mi Mihály atyánk. Father, azaz reverend Michael, aki az írás szerint az egyik óceánon túli kommunista országból, méghozzá annak kisebbségéből érkezett a kanadai St. John's-ba, ahol maréknyi magyarnak szokott prédikálni valamelyikük házában, rendszerint vasárnap, civilként pedig a tenger kincseit feldolgozó üzemben kétkezi munkás. Így került a bálnaolajat tartalmazó hordók társaságába ez a töretlen lelkű férfiú, polgári nevén Michael Fowlbaker. A *Városunk lakói* sorozatban megjelent kis írás arra emlékeztet, hogy az egykor arrafelé járt első magyar, bizonyos Ishtwan Parmenius of Booda volt, akiről ez a kis gyülekezet Parmeniusnak nevezi magát, majd a cikkíró rátér a jótékonykodás számunkra érdektelen kérdéseire, miután – akárha ő is váratlanul elunta, vagy csak kifutott volna a meghatározott terjedelemből – az írásnak hirtelen vége szakad. Anélkül, hogy visszatérne Mihály atyára, akiről aztán ilyen formában többet nem tudunk meg. Ennyit viszont igen, szinte minden kétséget kizáróan tehát, summarum, hogy: Érdujhelyi Menyhért, illetve sok más emberünk példáját

követve ő is elhajózott az Újvilágba. Kanadában, Újfundlandon kötött ki, ahol sikerült egy kis nyájat összeterelnie magának. Részletgazdagabban nem jön elő a kép, pedig oly jó lenne tudni Mihály atya haláláról is valamit.

Ilyen értelemben temetetlen halottként, éjszaka meghalt indiánként, netán jelöletlen sírban hánykolódóként ne kísértsen tovább ebben a mi kis történelmes regényünkben.

Megpróbálom megérdeklődni Emicától, szerinte mégis hányan eshettek áldozatul a „vak bosszúnak" – ezrek? tízezrek? –, amikor a szomszédos félszobában a saját horkanására, majd sorozatos szellentésére feleszmélő, és bizonyára egy ideig hallgatózó férj gyorsan előhozakodik egy másik újságkivágással. Méghozzá a saját gyűjteményéből. A Daily Telegraph 1942 májusából származó egyik írásával, amely Újvidéken a razzia alkalmával megkínzott és megölt gyermekekről szól. A jugoszláv emigráns kormány memoranduma, mint kiderül, abban az időben százezerre becsülte az áldozatok számát.

Nem akarom idegesíteni a lakás jólelkű úrnőjét azzal, hogy éhesen szaglálódó egeret láttam a Titkok Szekrénye alatt. Inkább hallgatok. Bölcsen? Álnokul?

▪▪ A Megtorlás Könyvében olvasható az a történet is, amelyben valaki, egy szlávos családnevű, amúgy magyar ajkú inas éppen hazafelé igyekezett a telepi kerékpárműhelyből, amikor ismeretlen fegyveres igazoltatás céljából megállította. Pontosabban abból a célból, hogy megkérdezze, magyar-e? A fiú rögtön kapcsolt, mondván, hogy szlovák. Szerencséjére zsebében épp ott lapult a keresztlevele, amivel tüstént alá is tudta támasztani állítását, így aztán mehetett tovább. (Holubov, Holupkov, valami ilyesmi volt a neve ennek a talpraesett gyereknek. Nomen est omen, később valódi *holubiar*, híres galambtenyésztő lett belőle ugyanott, az újvidéki Telepen.)

Nos, Balázs Pál zászlós meg valahol a Don-kanyar tájékán vallotta magát szerbnek, amikor orosz katonák kezébe került, szerencséjére azok nem figyeltek fel arra, hogy bezzeg ez az ember eléggé temerinies magyarsággal beszéli a szerbet. Történt a dolog 1943 jégvirágos, emberpróbáló telén, amikor a szovjet csapatoknak az urivi hídfőből indított elsöprő támadása nyomán mintegy száz kilométeres áttörés következett be, tátongó lyuk, amivel a sokktól valósággal lebénult magyar vezetés nem tudott mit kezdeni. Jány Gusztáv hadseregparancsnok visszavonulót fújt széteső hadának, mire az Isonzót is megjárt Svetozar Borojević von Bojna tábornagyra, Isonzó Vitézére is jól emlékező Balázs Pál – ahogy harsányan mesélni tudta később – begyújtotta a maga motorjait „lükvercbe". Ennél persze sokkal kevésbé lehetett a helyzet vidám, midőn a sűrű hóhullás függönye mögül a Vörös Hadsereg néhány kalasnyikovos figurája szinte odaugrott, odavetette magát eléje. Ám a távolság utóbb megszépítette e fagyos (forró?) találkozást, utólag komikus elemek beleszövését is lehetővé téve.

Balázs Pál temerini gabonakereskedő élménydús útját a Don-kanyartól a dél-magyarországi Szegedig egy másik könyv dolgozza fel szép reményű krónikásuk tollából, s ha itt-ott bővelkedik is münchauseni elemekben ama szerény munkácska, belőle mégis jól kiolvasható – itt-ott csaknem élvezhető megfogalmazásban – az apai nagyapa életreszóló, két folyóhoz fűződő dupla kalandja. Meg

az, hogyan szakadt ketté a család. Mindebből itt annyi a lényeg, hogy Balázs Pál azért horgonyzott le Szeged városában, mert amikor onnan ment volna tovább, elkezdtek szállingózni vele szembe, majd egyre sűrűbben érkezni a délvidéki megtorlásról szóló hírek. Így aztán annyit sikerült tennie, hogy egy temerini emberrel üzent haza. Utána meg aki indult időben, annak nyitva volt a zöldhatár, aki habozott, későn kapcsolt, az előtt meg bezárult. A spéttel rugaszkodó ifj. Balázs Pál egy régen kötött nagy történelmi béke színterén találta magát Szeged helyett: a pozsareváci, azaz požarevaci fegyházban.

Maradt Jugóban. Ennyi.

Ott írhatta tovább a szerelmes verseit, és kaparhatott-kopogtathatott a falon bagó reményében, lévén átkozott láncdohányos. Közben olyanokat érzett, hogy menten belehal, ha azon nyomban nem slukkolhat egyet. Egy jó törököset. (Teljesen emberi.)

Szűgyi Zoltán

Illanó szépség

Pillangóversek

Pillangóhaiku az illanó szépségről

Illanó szépség –
hadd őrizzem mosolyod
– lebegj! Simogass!

Pillangóhaiku a fényről

Előttem szökell.
Kecses, karcsú – gondolat.
Tavaszodó fény.

Pillangóhaiku a fehér vasárnapról

Fehér vasárnap.
Ily napon – ó mért járhat
halál, s fájdalom?

Pillangóvers a lélekről

Hűvös alkonyat.
Halkuló harangszó száll.
Lélek – merre jársz?

Item
Bánatod pusztaságából jöjj elő, jöjj
– gyönyörűségem.

Pillangóvers az egybegyűlt vizekről

Egybegyűlt vizek.
Tavaszi látomások.
Gyümölcstermő éj.

Item
Miként hajnalonta a nap virrad –
térj vissza tengeredhez.

Pillangóvers az áttűnésről

Nyár. Ősz. Tél. Tavasz.
Elvesznek. Eltűnnek mind.
Átlényegülnek.

Item
Ki vagy te? Te hatalmas?
– kérdem tűnődve a fügefa alatt.

Pillangóvers az aggodalmaskodásról

Mint cserfa – erős.
Nem lát. Nem ért meg semmit.
Mint cédrus magas.

Item
Ne aggodalmaskodjál: megöl, csak megöl –
többet nem árthat.

Pillangóvers a vándorok völgyéről

Ne vígy magaddal
bort. Se sót, se kenyeret.
S ne kérj jeleket.

Item
Vándorok völgyébe térj, hol lombosodik
a borostyánszobor.

Pillangóvers a zuhanásról

Hirtelen zuhan.
Nem szólal meg. Nem kiált.
Tengerbe szakad.

Item
Gyümölcse érik. Ősz hűs záporában
tövisét emészti.

Pillangóvers a mosolyról

Meglestem éjjel
– ahol a két olajfa áll –,
ült csak, s mosolygott.

Item
Veled marad. Mint földből vert falak –
félbemaradt mondatok.

Vári Attila

Immaculata,

avagy ki volt a szeplőtelen?

A férfi olyan torz volt, mintha izmusok közt keresgélő festő vásznáról lépett volna a Surlott Grádics asztalai közé.

Fülcimpája tájékán kezdődött a válla, s hatalmasra gyúrt karizmai úgy dagadoztak, hogy jobban hasonlított egy anatómiai atlasz szemléltető képére, mint valóságos hús-vér testrészre, de leginkább azokhoz a marhacombokhoz hasonlított legjobban a karja, amelyek a mészárszék kampóján szoktak lógni, s amelyeknek közepére lila állat-egészségügyi pecsétet nyomott a vágóhídi ügyeletes.

Atlétatrikót viselt, s látni lehetett, hogy bőrének minden négyzetmilliméterén tetoválták. Egészen kopaszra borotvált fején, a haj gyökerei között is rajzok voltak. Delfinek, cápák, s tarkójának visszatüremkedett bőre, ha csak megmozdult, hullámzásba hozta a tengert, amely fölött hajának acélos szürke borostája, mint észak-tengeri köd, zárta a látványt.

Nyakán görög oszlopfő, s a jobb karjára tetovált meztelen nő ágyékán az ujjak, amelyek szeméremajkai közé csúsztak, s ha az izomagyú ökölbe szorított kezét nyitogatta, úgy mozgott, mintha maszturbálna.

Fenyegető jelenség volt, s bár nem beszélt senkivel, nem is töltött sok időt a kocsmában, megjelenése feszültté, rosszkedvűvé tette Békait, s amikor meglátta, hogy fizetéskor gumiszalaggal átkötött, hengerré csavart bankjegykötegből fizet, melyet magyar útlevelével együtt húzott ki, nem állhatta meg, hogy percekkel a távozása után ne tegyen megjegyzést a tengeragyú szörnyről.

– Ez sem mezítláb fog meghalni – mondta, ami tudvalévőn azt jelentette, hogy késtől, golyó által, cipőben utcán, s még hozzátette: – Máris árasztja magából a tömlöc szagát.

– Még – mondta a Meszticz-fűszerkereskedés hordárja. – Még árasztja. Ez kérem szeretettel, az a gyilkos, akinek esetéről jó harminc esztendeje részletesen írtak a magyarországi lapok, amelyekről mi ugyan nem olvashattunk akkor, de mostanában vetítették az esetről készült filmet. Tudják, arról a gyilkosságról van szó, amelyben két tolókocsis rokkant volt az áldozat. Egy házaspár. Ha emlékezetem nem csal, az 1913-as nikotinos gyilkosság tárgyalása után ez volt az első eset, amikor sorszámot osztottak a pesti törvényszéken, hogy csak annyian mehessenek be, ahány ülőhely volt a tárgyalóteremben.

A többiek csodálkozva néztek az üres székre, ahol percekkel korábban az a rablógyilkos ült, aki egy nemrég készült dokumentum-játékfilmben nyeszlett kisfiúként állt a bíró előtt, s akinek azért kérte idő előtti nagykorúsítását az ügyész, hogy kimondathassa rá a halálos ítéletet.

Mindenki emlékezett az esetre, amely nemcsak felháborította, de szinte tettre is késztette a nézőket, és a nemrég kiadott regény olvasóit. A regényből és a filmből tudták a Surlott Grádicsnál, hogy ha már nem lehetett meglincselni a vádlottat a pesti törvényszéken, pusmogó propagandával elérték, hogy senki sem vett a piacon semmit a berkendi parasztoktól, mert őket is bűnrészesnek tekintették, s a vádlott ügyvédje szerint maga a falu kellene, hogy a vádlottak padjára üljön, mert középkori boszorkányüldözésre emlékeztető módszerével szinte felbujtója volt a kettős gyilkosságnak.

– Biztos benne, hogy ez annak a szegény apácának és a vegyésznek a gyilkosa? – kérdezte a temetőőr, nem azért, mintha kételkedett volna a tényben, de mert ki szerette volna fejteni a véleményét arról, hogy a börtönök a bűn legjobb továbbképző intézetei, s hogy lám-lám, az adófizetők pénzén a nyeszlett rablógyilkosból milyen anatómiai csodát faragtak a börtönévek.

– Ha ő az – gondolkodott hangosan a harangozó, – akkor most még csak negyvenhét éves…

Baloghné, a tulaj felesége, aki általában a söntés melletti egyszemélyes asztalnál a számlákkal bíbelődött, most magasra emelte az esetről írt könyvet, amelyen már napok óta jóízűeket zokogott, s olyan hangon, ahogy csak közeli hozzátartozóikra szoktak emlékezni az emberek, fohászos sóhajtás után mondta:

– Szegény Immaculata nővér, szegény Éliás Áron kémikus – révedezett az olvasmány messzi múltjába, aztán, mint aki harminc esztendő visszafojtott fájdalmát akarja bepótolni, könnyezni kezdett, s szipogva mondta: – Én még egy tyúk nyakát sem tudnám elvágni, de ha ez a gyilkos lator még egyszer beteszi a lábát a Grádicsba, elevenen nyúzom meg, eltöröm a gerincét, kiszúrom a szemét, aztán darabokra metélem a szívét.

A többiek meghatottan hallgatták ezt az érzelmi kitörést, s arra a filmjelenetre gondoltak, amikor először jelenik meg a két rokkantkocsi a városban, mindkettőhöz parányi utánfutót akasztottak, s abból akarták árulni a virágot, gyümölcsöt a templomkertben, mert a piacon tönkretették az árujukat a berkendi parasztok, azok, akiknek gyűlölete szabad utat nyitott a rablógyilkosság előtt.

Baloghné visszasüppedt korábbi hallgatásába, de most nem a számlákkal foglalkozott. A könyvet bújta, mintha ott lenne az apró betűk között a tanács, hogy mit is kell tegyen a rablógyilkossal.

Éliás Áron családja olyan köznapian magyar volt, hogy a huszadik század bármelyik realista regényének mellékszereplői lehettek volna. Nem különböztek kor- és sorstársaiktól. Még küllemükben is azonosultak egymáshoz ezek a vidéki emberek. Zsalugáteres földszintes házaikban is úgy hasonlítottak a bútorok, mintha a vasárnapi istentiszteletre szinte egyenruhába bújt gazdáikat utánozták volna. A tisztaszobában, amelyet szalonnak neveztek, selyemhuzatú töltött székek álltak a faragott lábú ovális asztal körül. Minden házban volt pohárszék,

kristálypoharakkal, kézi festésű porcelánokkal, hatalmas mahagóniszínű állóóra, s a két ablak közötti fő helyen a családi címer, amelyről zsinóron, tokba zártan függött a királyi, fejedelmi pecsét.

Ilyen volt Éliásék háza, s ilyen volt a szomszédaik, rokonaik otthona is.

Paraszt-polgárok voltak abban az alföldi járásbírósági székvárosban, ahol a családi házuk mellett az embereknek tanyájuk volt a végtelen síkság akácfás oázisaiban, s akik nem azért lovagoltak ki gazdaságukba kocsi vagy a már divatos autó helyett, mert az úri kaszinó ezüstserlegét szerették volna nyeregben végrehajtott bravúrokkal elnyerni. Az ősszel és tavasszal mocsárrá változó utak kényszerítették őket, hogy hátast tartsanak, s bár szinte minden családban akadtak papok, orvosok, ügyvédek vagy gyógyszerészek, létformájuk csak annyiban volt városias, hogy politizáltak, újságot járattak, a kaszinóban néha nagy összegekben kártyáztak, és lányaik zongoráztak, arcképfestést, csipkeverést tanultak, eljártak a városi színkörbe, hogy aztán már fiatalasszonyként azt folytassák, amit anyáiktól láttak. Tyúkot ültettek, s a tavaszi hidegek elől a konyha elrekesztett sarkában dédelgették a sárga pelyhes csibéket, pipéket, s már nem engedték be a lakásba a macskát, amely még nem is olyan régen olyan békésen szundíthatott ölükben, ahogyan majd lányaik babusgatják szoknyájuk melegében megbúvó doromboló gombolyagjaikat télen, a kötőtűk cikázó villanásai alatt.

Éliás Áron apja gyógyszerésznek készült, de 1914 júliusában, mint tartalékos tiszt, önkéntesen jelentkezett, s végigharcolta a világháborút. Megsebesült és felgyógyult, aztán ismét sebet kapott, de felkötött karral is csapatánál maradt. Az összeomláskor már ezredesi rangfokozattal lépett abba a tiszti különítménybe, amely az osztrákoknak ígért Lajta-menti területen létrehozta a Lajta–Bánság Köztársaságot. Később a kormányzó közvetlen közelébe került, de mert nem értett egyet azzal, hogy Magyarország aláírta a trianoni békét, meg sem várva, hogy ténylegesen megkapja a Horthy által beígért legmagasabb katonai kitüntetést, a Mária Terézia-rendet, leszerelt, s hazatért „parasztnak", ahogy mondani szokta.

Feles művelésbe adta tanyáit, azokat, amelyeket hősi halott testvérbátyja kellett volna műveljen, s csupán a városi földeket tartotta meg, s a bajtársi diákszövetség levelére, amelyben értesítették, hogy elmaradt két szemeszterét összevont vizsgákkal befejezve diplomát szerezhet a Kolozsvárról elmenekült egyetemen, válasz nélkül hagyta. Ráncos csizmát csináltatott, posztónadrágot, úgy öltözködött, mint a vele egyidős társai, csupán egyetlen dologban különbözött tőlük: nem lett gyógyszerész, de megszállottja maradt a vegytannak, s botanikai tanulmányait is hasznosítva olyan felfedezéseket tett, amelyekkel mesés vagyont szerzett gyártóként s szabadalmai révén.

Erdélyi tisztiszolgáját, aki nem ment haza a románok által megszállt Székelyföldre, megélhetéshez segítette, ötven évre bérbe adta neki házából azt a főtérre néző befejezetlen üzletet, amelyből gyógyszertárat akart berendezni számára a család, de amely így, „Varázstükör" néven, a város első Hölgyfodrász- és Szépségszalonja lett. Egyetlen férfi vendégnek való borbélyszék állt az utcai kirakatban, ajtóval elkülönítve a terem hölgyek számára berendezett részétől, s itt a mester naponta, a vasár- és ünnepnapokat is beleértve, minden reggel pont-

ban nyolc órakor megborotválta, bajuszát, szemöldökét, haját igazgatta az ezredesnek, aki divatossá, mi több, híressé tette a fodrászt, mert különös kencékkel, növényi alapú festékekkel látta el hajdani tisztiszolgáját.

Átépítette a városi háza udvari részét is. A cselédszobákat, éléskamrákat, s az épület folytatásaként, a vele egy tetőmagasságú istállóból és csűrből kisebb vegyi üzemet hozott létre, üvegházzal zárta le az udvart, s mindenki csodájára járt annak a szerkezetnek, amely a tanyákról behordott zöldhulladékból, szénának alkalmatlan sátéból, lapos fenekű csónakból összegereblyézett hínárból, békalencséből, rucaörömből gázt fejlesztve fűtötte a házat, a fodrászatot.

Az üvegházban, hogy ne kelljen járdát hagyjon a különböző vetemények között, görgőkre szerelt hatalmas tálcákban, amelyek eltolásával utat nyithatott bármelyik növényfaj felé, különös tenyészetet hozott létre. Fehér zománctáblákon fekete betűkkel sorjáztak a feliratok: CONVOLVULUS ARVENSIS, DATURA STRAMONIUM, CIRSIUM ARVENSE, az apró szulák, csattanó maszlag, a mezei aszat, s még néhány tucat gyomnövény nevei, amelyeket kísérleteihez használt. Tudta, hogy a növények társulásokban élnek, hogy egyedeik védekeznek, nem tűrik minden faj közelségét, hogy elpusztítják a számukra kellemetlen, vagy éppen életterüket veszélyeztető társbérlőiket, s így tinktúrákat, kivonatokat készítve, a földet kezelve, vagy leveleiket permetezve, megtalálta, hogy melyek azok a kémiailag elkülöníthető anyagok, amelyekkel eredményesen lehet irtani a gyomot.

Néhány évtized múltán fia, Éliás Áron is ugyanezt teszi a berkendi kertben, mint apja, a félkész patikárius, aki tudományos lapokban közölt írásait eleinte még teljes nevével írta alá: *vitéz laborfalvi Laborfalvy Éliás Mózes*, hogy aztán évek múltán már csak Éliás Mózes néven szignáljon. Akkor, amikor egy kormányrendelet folytán magyarságát kellett igazolja, s büszkén vágta az ébredő magyar beállítottságú főispán asztalára hatszáz esztendőt igazoló dokumentumait, a család Nagy Lajostól kapott ármálisával együtt.

Már az sem érdekelte, hogy ki kapott Mária Terézia-rendet. A rend évkönyvébe, a nagykeresztesek, parancsnokok és lovagok címszóhoz (mindeniket a maga helyére) még a régiek mellé odaírta azok nevét, akik megelőzték: Wass-Wiblinger Jakab tábornok mint őrnagy és alezredes, Leydl Jenő tábornok, Heim Géza százados… aztán legyintett, s elfelejtette a katonaéveket.

Növényvédő szereket vont ki az általa „antagónus”-nak nevezett gyomokból, és természetes festékeket állított elő virágporzókból, gyökerekből, de voltak növények, amelyeknek rügyeit, szárított leveleit használta föl, hogy megalkothassa a teljes színskálát. Festékei beépültek az anyagok szerkezetébe, sem a napfény, sem a mosás nem fakította a színeket. Tisztiszolgájától szerzett hajfonatokon, bérlői által szállított gyapjún, üzletben vásárolt gyapoton próbálgatta, mielőtt szállítani kezdte volna a családi címerből kiollózott részlet márkajelzésével ellátott gyomirtókat s a „természetes és színtartó Éliás-féle kelmefesték” feliratú áruját. Aranypajzson álló oroszlán, jobb mancsában fáklya.

Egy délelőtt, 1924. augusztus 29-én, Beatrix napján belépett a fodrászműhelybe, s mintha csak a fronton lennének, ráparancsolt a hajdani tisztiszolgára.

– Copfot levágni, hajmosás után az öblítővízbe keverje be ezt a port – mondta, s amikor a székben ülő lány, két hatalmas varkocsának levágása miatt, rémületében

sírni kezdett, Mózes, ekkortájt még laborfalvi Laborfalvy Éliás Mózes meghajolt, s minden előzetes érzelemnyilvánítás nélkül mondta: – Ma délután öt órakor megkérem szüleitől a kezét.

Ebből a különösen kezdődő, de boldog házasságból, a katonás apától, s ettől a rövidre vágatott, hamvasított gesztenyebarna hajú Ilonától örökölte Éliás Áron a vegytan és a szépirodalom iránti szenvedélyét. Az olvasást s azt a tudást, hogy egyetlen növény is olyan összetetten bonyolult szerkezet, amelynek képletben való leírása könyvtárnyi papírt töltene be.

Áron már kiskorában ott lábatlankodott a laboratóriumban. Abban a részlegben, ahol csak ártalmatlan oldatok, gyenge természetes savak, illóolajok üvegcséi sorjáztak, s ahol nem kellett attól tartaniuk szüleinek, hogy magára önthet vagy megkóstolhat olyasmit, ami maradandó sérülést, végzetes kimenetelű mérgezést okozhatna.

Kedvence, melyről azt mondta apja, hogy azért kártékony, mert nagy vízfogyasztása miatt elissza az éltető nedvességet a haszonnövények elől, az az égszínkék virágú gyom volt, amelynek nevét elsőként tanulta meg a zománcozott táblákról, amelyek ábécés könyvei lettek: *viola arvensis*, a mezei árvácska.

Ekkor még nem sejti, hogy évtizedek múltán találkozik valakivel, akit eredetileg Árvai Violának hívtak, de akit kolostorban töltött évei s a sors, amely a kommunizmus képében látogatta meg, s tette hajlamai ellenére örökre felvett nevének élő szobrává: szeplőtelenné, soror Immaculata. Olyanná, aki szerelemmel tud szeretni, de aki soha nem ismerheti meg a testi gyönyört. Árvai Violát, feleségét, az égszínkék szemű balerinát, közismert nevén Immaculata nővért.

De addig még sok mindennek kell történnie.

Hegedülni tanul, s az iskolában fölfedezi, hogy nem kell kémiát és fizikát tanuljon, mert látja azt, amit a többiek elvont képletként bifláznak, s nem kell, hogy kötelező olvasmányokkal töltse az idejét, mert olvasta már őket. Anyja könyvei között ott van minden, ami kötelező, s az is, ami kiátkozott. Reinitz Ady-dalait hallgatja, s Pestre utazik, mert anyja meg akarja hallgatni Thomas Mann felolvasását, Móricz Zsigmond előadását, s mindketten nevetőgörcsben utánozzák a két, általuk röhejesen pózolónak tartott sikeríró, Szomory és Szabó Dezső gesztusait.

Úgy él, hogy fogalma sincs arról, hogy gazdagok vagy szegények. Nincsenek teljesíthetetlen vágyai, igényeit környezetéhez, iskolatársaihoz méri, s eszébe sem jut, hogy tiltakozzon, amikor érettségire apja angol szövet öltönyét fordíttatják ki, alakíttatják rá, hiszen a többiek is hasonló öltönyt kapnak. A háborús évek miatt a szabók foltoznak, alakítanak, fordítanak, s hiába van kelmefestéküzemük révén jó kapcsolatuk fővárosi és vidéki textilüzemekkel, szövödékkel, mert természetesnek tartja, hogy örökli a szekrényben levendula között őrzött ruhát.

Nem iszik, nem dohányzik, mert gyakorlatból tudja, hogy milyen kemény méreg a nikotin, s mert az etilalkohol zsíroldó, természetes savakra gyakorolt hatását a kémcsöveiben látja.

Barátaival zenekart alakít, zsúrokon, családi ünnepségeken játszanak, s úgy alakítják a repertoárjukat, hogy hol a zongorista, hol a klarinétos, szaxofonos, vagy éppen ő hiányozhat egy-egy tánc erejéig.

Apja fölmenteti magát, nem vonul be a második háborúba, azt mondja, nem látja a nemzeti célt, csupán a németek birodalomteremtő szándékát, s a háború miatt nemzetközi szabadalmainak jövedelme is elmarad. Azok amerikai és angol bankokba vándorolnak a háború végéig, addig, amikor egy utolsó bombázás alkalmával találatot kap a szülői ház, de ő, a kimenekített Műegyetemmel, Drezda szörnyűséges bombázását éli éppen, akkor, amikor szüleit maga alá temeti a főtéri, immáron gyárteleppé fejlesztett ház.

Később mesélik neki, hogy a vegyszerek, festékalapanyagok miatt lila és narancssárga, kék és türkizzöld lángnyelvek színezték az eget, s hogy nem is üszökszag, hanem a növényi olajok különös parfümillata terjengett a romhalmaz fölött, s a robbanás ereje a csonkán ágáló gyárkéményre repítette a fodrászszéket, s az elszenesedett romok tetején, mintha valaki tisztára törölte volna, ott fehérlett az egyik növény zománctáblája, mint egy ajtóra szegezhető névtábla: FUMARIA OFFICINALIS. Mintha gúnyt akart volna űzni a háborús romok, halottak szénfeketeségéből, hirdette, hogy itt él az orvosi füstike.

Áron az első hazatérőkkel érkezett, s olyan ürességet érzett, hogy már az sem kavarta fel, hogy megtudta, az ideiglenes kormány rendelete értelmében kiosztották tanyasi földjeiket, s hogy semmije sem maradt.

Napokig járta a hivatalokat, mert valahogy fölkerült a Műegyetem veszteséglistájára, halottá nyilvánították, s nemcsak a szibériai transzportjaikat utcáról kiegészítő oroszoktól kellett félnie, de a köztudottan kommunistákból alakított új rendőrségtől is, mert nem voltak magyar iratai. Csak az a vízumigazolása maradt meg, amelyet még Amerika hadba lépése előtt kapott, s egy másik amerikai papír, amelyért apja üzlettársa, egy texasi olajcég tulajdonosa kezeskedett. Egy papír, amelyet sikerült megőriznie nyilas razziák, szövetséges katonai rendőrök motozásai ellenére is, a meghívó, a Texo-Gas Inc. elnöke, hajdani vendégük, a Standard Oil Co. of New Jerseis egyik fő részvényese, s ily módon a MAORT-ban is érdekelt Gavin Harper meghívója, aki a háború végén tábornoki rangban a németek műbenzin-laboratóriumait vizsgálta kémikusokból álló katonacsapatával, s akinek segítségével sikerült felkerülnie egy Budapestre indított, amerikai szövetséges ellenőröket szállító buszra.

De előbb amerikai címeres vízumpapírja miatt a szovjetek átszállítják Berlinbe, az amerikai zónába, ahol csak romok, szenny, s a pusztítás alól kinövő élet vadhajtásait élvezheti, s azt, hogy Gavin bácsi pénzt küld neki, jogot biztosít számára a mindennel ellátott amerikai kantinhoz, s rábízza egy fiatal egyetemista katonára, aki meg akarja mutatni neki az éjszakát, azt, ahogy Berlin élni kezdi kikötői lebujhoz hasonló életét.

Félig-meddig épen maradt üzletből átalakított bárba vitte, ahol iszonyatos erővel bömbölt egy zenegép, üvegből ittak a vendégek, s egy német lány meztelenül táncolt, aztán végigfeküdt Áron asztalán, s gépzsírral bekent palackot nyomott fel hüvelyébe, amit hatalmas tapssal köszöntött a részeg tömeg.

Áron érezte a gépzsír motorszagát, a mosdatlan altest bűzét, s a zenén keresztül is hallotta a szortyogást, ahogy ki-be tologatta magába a sörösüveget a zselatinnal rögzített hajú szőke lány. Rosszul lett, hánynia kellett, s úgy érezte, soha életében nem tud majd nőhöz közeledni a látottak miatt.

Másnap fényképes amerikai igazolványt kapott a Szövetséges Ellenőrző Bizottság hivatalától, s háromnyelvű, angol, francia, orosz írásbeli engedélyt, hogy a Magyar–Amerikai Olajtársaság Budapestre induló képviselőjével, mint a cég alkalmazottja, a SZEB autóbuszával utazhasson a szovjet zónába.

E papír révén sikerült megalapoznia azt a balszerencse-sorozatot, amely börtönhöz, kényszermunkához, s később halálához is vezetett.

De most még éhesen, dollárjai ellenére is éhezve keresett Pesten egy biztos pontot, aztán az egyetemi év megkezdésével lehetőséget kapott arra, hogy mint eminens, összevont vizsgákkal idő előtt szerezhessen diplomát, s megváltás volt számára, hogy a MAORT nagykanizsai telepén, egy tisztviselő családjánál végre tiszta, békebeli körülmények közé kerülhetett.

A kisváros lüktetett, élt. Jugoszláv csempészek hozták az amerikai konzerveket, italokat, cigarettát. Egyenruhában jártak, sapkájukon Tito partizáncsillaga, s úgy viselkedtek a magyar rendőrökkel, mintha ők lennének a hatalom, s ennek talán volt is némi alapja, mert a szovjet városparancsnokságra úgy mentek be, mint akiknek ez az otthonuk, s Áron egyre megalázottabban vette tudomásul, hogy nincs tartás a magyar lányokban. Úgy tűnt, egyetlen nagy kupleráj lett az ország.

Néha eljárt a kisgazda ifjúsági teadélutánokra, ahol táncolni is lehetett, de zavarta, hogy mindenki politizál, s lassan kimaradt abból a csapatból, ahol nála néhány évvel idősebb társai hódításaikkal dicsekedtek. A facér hadifogoly-feleségekről, fiatal hadiözvegyekről, a minden mindegy alapon szeretkező gimnazista lányokról meséltek, számára undorítóan perverz részletekkel gazdagítva a megtörténteket, s Áron arra várt, hogy eljön az igazi, a nagy szerelem. Huszonhárom évesen még szűz volt.

Tetszett neki egy lány, félve közeledett hozzá, s élete első randevújára készült azon a napon, amikor az ÁVH letartóztatta.

Verések, éheztetések, ájulások és tompa érzékelhetetlen napok után a tárgyaláson látta viszont a SZEB által kiadott amerikai igazolványát, azt, amelyet csak USA-állampolgárok részére állíthatott volna ki a megszálló hatóság, s azt a levelet, mint bizonyítékot, amiben Gavin Harper, a Texo-Gas Inc. elnöke értesíti, hogy az apjától örökölt, de egyébként társtulajdonosként teljes jogú folyószámláját a londoni banktól is átvitte és egyesítette a Banc of California-számlákkal, s hogy a háború alatt felhalmozódott kamatokkal együtt közel félmillió dollár áll rendelkezésére, apja szabadalmai, de főleg a háború előtt kikísérletezett szintetikus kopásgátló gyártásából befolyt összegekből.

Aláírt mindent, a meghatalmazást is, de a bank, Harper előrelátásának köszönhetően, csak személyes megjelenésre fizetett volna, s a Berlinben kitöltött papírokon ott volt személyleírása mellett az ujjlenyomata is, nem küldhettek helyette hasonmást, így újabb verések, magánzárka következett, aztán a meggyőzés.

De Áron már nem ezen a világon élt.

Papírt kapott, hogy írjon Amerikába, de levél helyett gyermekkora zománclemezeinek feliratait rótta a lapokra. Nyomtatott nagybetűkkel írta, ahogy a növényekkel teliültetett tálcákra emlékezett: ADONIS AESTIVALIS, CENTAUREA CYANUS, CANNABIS SATIVA, a nyári hérics, kék búzavirág és a kender latin

nevét, aztán sorba a többieket, a csillagpázsitot, fakó muhart, pásztortáskát és selyemkórót, s amikor beteltek a lapok, akkor egy-egy betűt megvastagított, olyanok lettek az oldalak, mintha keresztrejtvény, vagy valamilyen ráccsal olvasható titkosírás lenne.

Már nem verték. Életfogytig szólt az ítélete, s azért nem kapott kötelet, mert abban reménykedtek, hogy megtörhetik, kiutaztathatják kísérővel, s hogy önként, dalolva hazautalja a pénzét, aztán koldulhat, tengődhet akár Amerikában is.

Sztálin halála után kikerül a magánzárkából, rabszállító kocsival viszik egy bányatelepre, ahol nincs egyetlen valódi bányász sem. Évek kényszermunkájával bányamesterré, vájárrá képzett rabok dolgoznak, s már a második napon megtörténik az, ami várható volt. Sújtólégrobbanás, s aztán eszmélés a rabkórházban, hangok, mintha víz alól jönnének, s amelyek arról szólnak, hogy fölösleges gipszelni, műteni, a csontjai majd beforrnak, de úgysem fog többé lábra állni, csigolyatörés, gerincvelő-szakadás – mondja majd később az orvos, hajdani egyetemi tanár, elítélt, aki hitetlenkedve hallgatja, hogy nincs egyetlen közeli hozzátartozója, sem olyan cím, akit értesíthetnének.

Az 1960-as években szabadul, s mert nincs befogadója, családja, aki biztosíthatná ellátását, szociális otthonba kerül. Rozzant kerekes széket kap, s egy mongoloid idióta barátot, aki tologatja, deszkákat rak a lépcsőkre, hogy a hajdani kastély földszintjéről le tudjon menni a parkba.

A kastély padlásán szétszáradt hegedűre bukkan a Bubinak nevezett fiú, akinek valódi nevét senki sem tudja, s Áron hónapokat tölt azzal, hogy gyümölcsfák mézgájából, fenyőgyantából, növényi nedvekből olyan ragasztólakkot kotyvaszszon, amellyel össze tudja rakni, s megszólalásra bírhatja a minden bizonnyal olasz mester által készített antik hegedűt.

Emlékezetből játszik, sajátos átkötésekkel hozza össze a csupán ujjaiban élő részeket. Preklasszikus és barokk, impresszionista és modern mesterek műveinek különös egyvelegét játssza, valami sajátosan dzsesszes világot alkotva, tele improvizációkkal, s megtanul egy különleges hangeffektust, úgy játszik, hogy kissé késleltetve a dallam visszhangját hozza ki a hangszerből.

Még egy társa akadt a hegedűn kívül. Egy hiányos nagyméretű album. A Zichy Mihály illusztrációival díszített Arany-balladák. Társa annak, amelyből anyjával tanult hajdan.

Telnek az évek. Gyermek- és ifjúkorának megtanult verseire komponál zenét. Nem énekel, hegedűjébe zárja, némán követi a verset.

Végtelen dominópartik, néha karcos, többnyire szovjet háborús fekete-fehér filmeket vetítenek, s lassan egyedül marad, kihalnak, zárt intézetekbe kerülnek a már megszokott arcok, s Áron hiába könyörög, hadakozik, nem engedik, hogy kertészkedjen az elhanyagolt parkban. Pedig megtervezi a szerszámokat, amelyekkel a rokkantkocsiból is dolgozhatna, s mert semmire sem költ, maradék nyugdíjának forintjai gyűlnek, lenne, amiből megcsináltassa azt, amire szüksége volna a földműveléshez, de szó sincs róla. Az igazgató, nyugalmazott ÁVH-őrnagy egy rendeletre hivatkozva kötelezni akarja, hogy kosárfonást vagy kefekötést tanuljon, s munkájával ekként járuljon hozzá eltartási költségeihez, s akkor Áron rászánja magát, hogy ír Amerikába.

Talán egy hónap telt el, s megérkezett a válasz, a feladó: Lee Gavin Harper Jr. texasi szenátor, aki apja nevében válaszolt.

„Drága Noah…" – írta a szenátor, aki a háború előtt apjával járt Magyarországon, s az Éliás Mózes, Éliás Áron bibliai nevek miatt Noénak becézte a vele egykorú vendéglátóját.

Most arról értesítette, hogy néhány hónapon belül Magyarországra érkezik, a Korona visszaadásáról tárgyal a Kádár-kormányzattal, s közli, hogy teljhatalmú megbízottjaként fölkeresi az USA követségének tanácsosa, cégük hajdani munkatársa, aki minden anyagi kérdésben, egészen milliósra duzzadt számlája erejéig, rendelkezésére áll.

Életében először érezte, hogy a pénz hatalom és erő, s hosszas levelezésbe kezdett, meg akarta tudni, mi lett azzal az erdőszéli vadászházzal, amely anyai nagyapjáé, a gimnáziumi tanár Herczeg Jánosé volt, s amely szülővárosától északra, a középhegység egyik községének szélén állt.

Oda akart költözni, tervezgette a teraszokat, azt, hogy úgy alakítja a néhány száz négyszögöles zsákvölgy domboldalait, hogy kocsijából is művelni tudja a kertet, s akkor, azokban a boldog napokban találkozik Árvai Violával.

Szép arcú tolókocsis nő volt, violakék szemei uralták arcát, s Áron nem akarta elhinni, hogy már több mint egy éve naponta láthatta a kastélyparkban, és nem vette észre. Veleszületett szeméremérzete akadályozta, hogy megbámulja a fogyatékosokat, mint ahogy őt is zavarta, ha bámulták, s most minden idejét azzal tölti, hogy Violát lesi, s ha rosszra fordul az idő, szinte búskomor a gondolattól, hogy nem találkozhat vele, a nagy Ő-vel, akit a személyzet s a többi bentlakó is csak Immaculata nővérként emlegetett.

Az Árvai-lakás olyan volt, mint egy magánmúzeum. Remek barbizoni és müncheni festmények, klasszikus francia és kék-fehér angol porcelánok, bajor és osztrák műhelyekből kikerült bútorok tették szinte érinthetetlenné, mégis melegséget, lakájosságot sugárzott, ami annak volt köszönhető, hogy a berendezés tárgyai éltek, használták őket.

A nappaliban koncertzongora, s a férj dolgozószobájában mennyezetig érő könyvespolcokon elegáns bőrkötéses könyvek, felvágatlan díszkiadások, amelyek még nem jutottak el a könyvkötőig, s az íróasztalon és az írópult látszólagos rendetlenségében félig nyitott kínai tekercsek, pergamenre festett szanszkrit szövegek hevertek az írógép körül. A földön szótárak s egy földrajzi atlasz, amely a Himalájának Nepál és Tibet közötti területeit mutatta, a csúcsok közötti részek nagy fehér foltjaival, mintha azok nem az ismeretlenséget, hanem a hatalmas, örök hóval fedett völgyeket jelölték volna.

A felső szinten Kína minden kincse, indiai bútorok, berendezési tárgyak, s a tetőterasz üvegborítású télikertjében ritka délszaki növények.

A gyermekszoba ablakai is a Dunára néztek, s apja büszke volt arra, hogy az Új-Lipótváros legszebb lakásának volt a tulajdonosa. A harmadik és negyedik emeletet foglalta el a lakásuk, s a külön lift, amelynek nem volt ajtaja a többi emeleten, egészen a tetőteraszig vitt. Csak a harmadik, negyedik emeleten és a tetőre épített télikertben volt nyitható ajtaja.

Az ostrom utolsó napjaiban, akkor, amikor már senki sem akar a Duna-part panorámájában gyönyörködni, belövést kap a lakás, gránátok robbannak a műtárgyak között, hamuvá égnek a könyvek, szétporlad a tégla, csak a vasbeton gerendák meggörbült maradványai jelzik, hogy két teljes emelettel magasabb volt a ház, mint amennyire a romokból következtetni lehetne.

Szerda a férfi napja volt. Barátaival vonósnégyest játszottak néhány meghívott előtt, s mert minden izgatta, ami új volt a zeneirodalomban, gyakran fordult meg lakásán Bartók és Kodály, s mert keleti nyelvekből és művészettörténetből doktorált, kortárs költők számára készített nyersfordításokat kínai, japán és szanszkrit költők műveiből.

– Én is ismerem ugyanazokat a szavakat, amiket ti, de számomra ezek olyanok, mint a hozzá nem értő számára az a nagy halom fogaskerék, amelyből az órás szinte pillanatok alatt összerakja a világ legjobb kronométerét – mondta egy alkalommal Kosztolányi Dezsőnek, aki arra figyelmeztette, hogy ezek nem is nyersek, hanem szinte tökéletes fordítások.

– Szinte – mondta Árvai Pál műkereskedő, aki már harmadik generációs volt ebben a szakmában. Dédapja még udvari festő volt a pármai hercegségben, Gregorio Ariano, hogy aztán nagyapja magyar kastélyok berendezéséből meggazdagodva Budán telepedjen le. Adakozásai miatt magyar nemességet kapjon, Arianóból Árvaivá legyen, s megnyissa, immár magyarosított nevén, huszadik századi értelemben azt a katalógusáruházat, amely fizikai valójában nem létezett, csupán főúri, gazdag polgári családok számára sokszorosított acélmetszetekkel illusztrált kiadványa alapján rendelhettek vevői. De nem csak ebben előzte meg korát. Bányatársaságok tarvágásait vette meg bagóért, letermelt erdőket, suvadásos oldalakat, ahová diót, vadcseresznyét, körtét, topolyát, habos kőrist telepített, s tiroli erdészével úgy szabályozta a növekedésüket, hogy hatvan évvel később Árvai Pál apja már négy-öt méteres törzsekből szeleteltethette a trópusi nemes fákkal vetélkedő bútoralapanyagot.

Már apja sem volt igazi gyáros, ő pedig szinte csak hobbiként űzte az örökölt mesterséget. Volt ugyan néhány kis üzeme vidéken, de ezekben csak pótlásokat végeztek. Hatszemélyes ebédlőbútorokat bővítettek tizenkét vagy éppen huszonnégy személyesre kastélyok, paloták számára. Antik tabernákulumok, szekreterek másolatait készítették el, s mert divatba jöttek újra a komódok, s elérhető áron lehetett valódi velencei kristálytükrökhöz jutni, intarziás komódok, barokk ízlésű hatalmas állótükrök készültek műhelyeiben, vagy éppen reneszánsz utánzat, faragott-kazettás mennyezetek. Jó mesterei voltak, akik a helyszínen mintát vettek a már létező tárgyakból, s úgy pácolták, lakkozták az új darabokat, hogy csak vágáspróbával lehetett volna megállapítani, hogy melyik az eredeti, s melyik az új anyagból készült pótlás, vagy éppen vadonatúj darab.

Pál apját mindenki kolontosnak tartotta, mert angol vagy német nevelő helyett Hongkongból mandarin-kínait beszélő nevelőt hozatott fia mellé, s érettségi után Kalkuttába küldte, hogy indiai művészetet, szanszkrit és pankrit nyelvet tanuljon.

Méregdrága, építőkocka méretű elefántcsont játékról tanulta a kínai jeleket, amelyeket hamarabb tudott olvasni, mint egy magyar mesét. És mindig azon sajnálkozott, hogy nem voltak lovaik, mert jó ismerőse, az egyik erdélyi Teleki gróf

azért tudott arabul, mert egyiptomi lovász felügyelte az arab telivéreiket. És a kisgyermek Teleki, aki mindig az istállót bújta, úgy szedte fel a lovásztól s annak kisfiától az arab nyelvet, hogy csak akkor vették észre, hogy tökéletesen beszél, amikor egy damaszkuszi tenyésztő érkezett birtokukra, hogy fajtafrissítés miatt új csődört hozzon a grófnak.

Ahogy magát jellemezte, mérsékelten katolikus volt, északolasz őseitől a hit tiszteletében, s nem abban a fajta bigottságban jelenítette meg vallásosságát, mint a délolaszok. Kis házi oltára, egy reneszánsz remekmű, nem dísztárgy volt csupán, nem gyónt rendszeresen, de az oltár előtt néha félhangosan elmondta vélt bűneit, kételyeit.

Árvai Pál szerdánként házikoncertet adott, néha, vendégei unszolására indiai, távol-keleti hangszereken autentikus zenét vagy európai szerzők átiratait játszotta, de a péntek a feleségé volt.

Fiatal magánénekesek ugródeszkája volt a szalon, ahová az opera minden vendégénekesét, karnagyát meghívták, s Milánótól a Metropolitanig mindenki tudta, ha Budapest, akkor vacsora és pénteki házikoncert az Árvai-szalonban.

Ady egyik tárcája miatt Mádám Pantheonnak keresztelte el egyik irigye, mert bárhol jelentkezett egy új tehetség, előbb vagy utóbb Árvainé szalonjában kötött ki, s szinte belebetegedett, ha úgy érkezett egy-egy híresség, hogy naptárába nem fért bele a pénteki meghívás. Kivételeket is tett. Világhírű zsidó művészek miatt tiszteletben tartotta, hogy pénteken este már belép számukra a szombat, s ilyenkor csütörtökön vagy szombaton este rendezte a vacsorával egybekötött házi ünnepet.

Szép asszony volt. Leánykori nevén Dimitriadisz Helena, a gazdag bécsi görög bankárcsalád egyik sarja, s az olaszosan kreol Pál, az antik görög szobrokra hasonlító Helén, ahogy a férje hívta, olyan jelensége volt a pesti nagyvilági életnek, hogy mindenki utánuk fordult, ahol megjelentek. Akármibe öltözött, mindene eleganciát sugárzott, s bár szeretett énekelni, s hangja is volt, de igazából csak azokat a dalokat tudta szorítás, természetellenesség nélkül énekelni, amelyeket cselédlányaitól s gyermekkori erdélyi nyaralásai alkalmával a személyzettől tanult. Így csak akkor énekelt, ha Bartók vagy Kodály külön kérte, s Viola évtizedek múltán jön rá, hogy anyja megelőzte korát. Utánzás nélkül, természetesen, a tájszólások hangzóinak betartásával és nem imitálásával idézte meg a Székelyföldet, a Nyitra közeli Zobor-vidék ősi hangzóvilágát.

Ha gyermekkorára gondolt, Violának mindig az az üvegharang alatt táncoló balerina jutott eszébe, amelynek selyemzsinórját ha meghúzta, egy keringő dallama csendült fel, s az óraszerkezet tetején táncolni kezdett a rokokó baba.

Ilyen üvegburában, inkubátorban élt, s talán nem is volt véletlen, hogy csecsemőkorában fölfedezték, ha elindítják a kis balerinát, Viola kezével táncos mozdulatokat tesz, s aztán, alig hogy állni tudott, járókája rácsába kapaszkodva mindenre táncolt, aminek ritmusa volt.

Ritmikára, balettre járt, s hiába győzködték a társaság modern táncokért rajongó művészei, hogy ez a jövő táncművészetének útja, mert ösztönösen irtózott a magamutogató, szexuális üzenetekkel terhelt, szavalókórussal vagy csupán egy szál dobbal kísért előadásoktól. Értelmetlen nyavalygásnak tartotta, azt mondta

kamaszos indulattal, hogy úgy viszonyul ez a fajta tánc az igazihoz, mintha egy pantomimművészt alkalmazna a filharmónia, hogy a koncerten mozogja végig Paganini valamelyik hegedűversenyét.

Klasszikus orosz balettet tanult, s bár nem láthatta eredetiben, de egy általa zúzmarásnak nevezett némafilmről mégis megnézhette a Hattyúk tavának moszkvai felvételét, s hogy az élmény tökéletesre sikerüljön, apja addig kísérletezett, hogy a vonósnégyes a kép tökéletlenségét, a rugós felvevő sebességvesztését és gyorsulásait ütemről ütemre követve, némiképp élvezhetővé tette zenéjével a házi vetítést.

Oroszul tanul, nem tudja, hogy egyszer majd éppen nyelvtudásának lesz áldozata, de most könnyezve adja elő eredetiben Tatjána levelét Anyeginhez. A Kápitánszkájá docskát szavalja az orosz emigránsok estjén, Gogolt és Turgenyevet olvas, s egy véletlen folytán hozzájut Jeszenyin egyik orosz nyelvű amerikai kiadásához, s nem tudja letenni. Egyetlen percre sem tud megválni tőle, s elhatározza, hogy ha nagy lesz, Moszkvába megy, és a Bálsojban fog táncolni.

Tízéves, amikor szerepet kap az Operában, s a társaságuk művészei, akik nem szeretik a petőfizoltánokat, ahogy a művészcsaládok pályára lépő tehetségtelen gyermekeit nevezik, vele szemben sem udvariasak, hibáit, apró pontatlanságait emlegetik, s addig kínozzák, amíg tökéletesnek nem látják a Diótörőben eltáncolt betétjét.

Kisbalerina. Így emlegetik a társaságban, s nem is érdekli semmi, csak a színpad és az orosz művészet, s talán nem is véletlen, hogy kamaszfejjel belekeveredik egy kommunista gyanús csoportba, ahol szovjet brosúrákból fordít, segít levelet fogalmazni Sztálinnak, s egyetlen szavát sem hiszi apjának, aki azt mondja, hogy Hitler és Sztálin: egykutya.

Oroszországba nem mehet, de tizennegyedik születésnapját a mai Nyugat-Ukrajnában, az akkori Kelet-Lengyelországban tölti, ahol is orosz falvakba jár, s a vasárnapi táncok vadságát látva kezdi megérteni, hogy az orosz balettnek csupán annyi köze van a néphez, mint a kínai nagy falnak a hajszálvékony porcelánokhoz.

De a sárgálló zabföldek, a fenyővel kevert nyíresek látványa még közelebb viszi Jeszenyinhez, s nem akarja elhinni, hogy az akkor Lengyelországhoz tartozó részeken nincs egyetlen tanító, értelmiségi, aki hallotta volna kedvenc orosz költője nevét.

Egészen közel kerül a szovjet határhoz, csupán egy kis patak választja el az ígéret földjétől, s megretten, kiábrándul, undort érez, amikor odaátról fölharsan a lengyel területek felé irányított nagyteljesítményű hangszóró, s Puskin, Jeszenyin nyelvén valami olyasmit hall, amiről csak később tudja meg, hogy csasztuskának hívják, s amelyet ugyanolyan szennyesen lábszagúnak tart, mint az orosz faluban hallott, tánc közben rikácsolt legényes kurjongatásokat.

Karácsonyra apja egyik üzlettársától albumot kap. „Új szovjet művészet" a címe, s szomorúan veszi tudomásul, hogy az a drabális, procc erőfitogtatás, amely miatt képtelen volt végignézni a kortárs német képzőművészeti kiállítást, ugyanaz dominál ezekben is, s hogy a léptékvesztés olyan méretű, mintha szobraikkal, vásznaikkal azt akarnák üzenni a világnak, hogy az esztétikum lényegte-

len, olyan hatalmas eszmét szolgálnak, hogyha kell, akár a legnagyobb hegyet is képesek szoborrá alakítani.

Apja dolgozószobájának falát nézi. A mandzsu selyemrajzot, amelyen legyezője mögé bújt alak hajfürtje látszik, s a kéz, amely a legyezőt tartja. Tudatosan kezdi fölfedezni a kihagyásban, az elhallgatásban rejlő értéket, s most már tudja, hogy miért undorította a magamutogató, szexuális felkínálkozásokkal teli modern „tánckoltemény". Nem kell ebből a világból, a világnak mindent megmutatni.

Krúdyt olvas, elragadja a nyelvi szépség, s véletlenül kerül kezébe Márai könyve, a „Vendégjáték Bolzanóban", s rádöbben, hogy a szerelem értéke a titokban rejlik, s kezdi megérteni annak a mondásnak mély bölcsességét, hogy a lényeges a szemnek láthatatlan.

Gimnazista, s a háború közelsége, a gyakori légiriadók egyre közelebb viszik a valláshoz. Nem fiúzik, mint osztálytársai, s már a balettben sem érez olyan gyönyört, mint eleinte. És mert egyre több ismerősük gyászol, egyre több barátjuk tűnik el a fronton, a halál közelségét érzi. Még nem tudja, hogy a szalon ablakából, mintha filmet látna, egy novemberi napon végignézi majd szülei kivégzését. Nem fogja érteni, hogy miért veti le anyja a bundáját, miért csatolja le apja a karóráját, miért vetik le cipőiket, s miért lépnek a rakpart szélére a nyilasok fegyvere elé.

Látja, de nem érti, s nem fogja megtudni soha, hogy az apját állandóan pumpoló dilettáns költő viteti el őket, fekete hajukkal, olaszos, görögös vonásaikkal bizonyítva, hogy zsidók.

Szomszédjuk, egy vidéki földbirtokos rohan az emeletre Violáért. És fejvesztve viszi be abba a kegyesrendi zárdába, amelynek testvérhúga a rendfőnöke, s a lány agya leblokkol, nem jut el a tudatáig, hogy szüleit megölték, hogy magára maradt, s még akkor sem tudatosan cselekszik, amikor az orosz előőrsök betörik a rendház kapuját, s ő tökéletes oroszsággal akarja elmagyarázni nekik, hogy ez egy zárda, itt csak apácák vannak, nincsenek katonák, fegyverek.

– Orosz vagy? – kérdi a tiszt, s nem hiszi, hogy Viola magyar, hogy irodalmias kiejtését nem emigráns orosz családjában tanulta, s ki akarja rángatni az utcára, letépi ruháját, s amikor a félmeztelen lány teljes erejéből ágyékon rúgja, géppisztolyával hasba lövi, egész sorozatot ereszt belé.

Viola túléli. Roncsolt gerinccel, bénán él néhány évig az apácák között, leteszi az egyszerű fogadalmat, s a votum simplex révén Immaculata nővérként tagja lesz a rendnek, amelyet néhány év múlva erőszakkal feloszlatnak a kommunisták. Őt nem deportálják. Kórházról kórházra, otthonról otthonra viszik, hogy aztán túl a negyvenen megtalálja Áronban azt, akihez úgy ragaszkodhat, akit úgy szerethet, hogy sem szüzességi fogadalmát, sem szülei emlékét nem homályosítja el ez a testetlen, csupán lelkében élő szerelem.

Megérkezik Áronhoz az amerikai tanácsos, hozza a Bank of California számlakivonatát másfél millió dollárról, de megjön váratlanul, igénybejelentés nélkül a korona hazaszállítása előtti napokban a kártérítése is. Visszamenőleg a MAORT kutatói fizetése. Forintban csillagászati összeg, s Áron elmondja Violának a tervét, a művelhető kertet, a szabad életet a berkendi völgyben, Herczeg nagyapa

házában. Folyóiratból olyan rokkantkocsik képeit mutatja, amelyek akkutelepről működnek, s amelyekkel még lépcsőn is lehet közlekedni.

El akarja venni Violát.

Hosszú és megalázó folyamat következik. A harcos, fiatal igazgatónő orvosi vizsgálatot követel, szociális felelősségről, gondnoksági felügyeletről, önálló életre való alkalmatlanságról ír jelentéseket a megyei tanács illetékeseinek, s nekik bizonyítaniuk kell, hogy csak mozgáskorlátozottak, nem szellemi fogyatékosok, s amikor azt hiszik, hogy minden rendben, akkor kiderül, hogy Áron nem is magyar állampolgár. Perirataiban magyar származású amerikaiként emlegetik, de joguk van az elköltözéshez, s már a közeli kisvárosban bérelnek lakást, amikor rendőrséggel akarja visszavitetni őket az igazgatóhárpia. Gyámság alá helyezési pert indít, s mindent elkövet, hogy lehetetlenné tegye az életüket.

De a berkendi romos ház épül, s mert a faluban senki sem vállalja a kert teraszosítását, a fővárosi kertészetnél rendeli meg a munkát az ügyvéd.

Pert per után indítanak ellenük. Megkapja amerikai útlevelét, s az igazságügy hozzájárulását, hogy idegen állampolgárként elvehesse Árvai Viola, negyvenkét éves, magyar állampolgár, foglalkozás nélküli hajadont.

Violának kételyei vannak, hogy a votum virginitatis, a szüzességi fogadalom vajon nem akadálya a házasságnak, de távoli rokona, egy jezsuita pap tanár levélben nyugtatja, felvilágosítja, hogy abban az esetben, ha nem egyházi az esküvő, s nem történik meg a házasság elhálása, abban az esetben csak polgári, vagyonjogi szerződésnek tekintendő a házasság, s részletezi a perpetuae castitatis-szal kapcsolatos dolgokat. A távoli rokonnak a fogadalmakról írt, esszének beillő leveléből igazán csupán azt érti meg, amit tudni akart. Nem köt egyházi házasságot.

Egy évvel a felújítás megkezdése után beköltözhetnek a házba, s a dombba nyúló tornác és andezittal kirakott támfal várkastélynak nevezett, virágokkal beültetett kőrengetegében tartják a polgári esküvőt. Tanúként az ügyvéd s az amerikai követség tanácsosa szerepel.

Éliás Áron amerikai állampolgárságú üzletember feleségül veszi Árvai Viola foglalkozásnélküli, negyvenkét éves, magyar állampolgár hajadont. Mindkettőjük állandó bejelentett lakhelye Berkend község.

Ezek az adatok szerepelnek az engedélyben, s a helyi újság fényképet közöl az esküvőről, s gunyoros hangon elmélkedik arról, hogy az amerikai milliomos, aki *bézbólmeccsen*! (így írja a szerző) sérült, most visszaszerzi arisztokrata ősei Berkend községben elterülő birtokát. „Vajon herceg úrnak, kegyelmes úrnak fogják szólítani hajdani cselédei? És ha már a korona visszaadásának politikai kényszerhatása alatt visszaadták egy degenerált arisztokratának az egyszer már köztulajdonba vett latifundiumát, vajon mikor jelennek meg a vájszmanfrédok, habsburgok, hogy gyárakat, országot követeljenek?”

Áronnak nem volt kedve mosolyogni a cikken, s teljesen elképedt, amikor a község nevében meglátogatta az öreg tisztelendő s egy egyházfi.

– Fenséges úr – kezdte a betanult mondókát a pap, s Áron nem tudta megmagyarázni neki, hogy nem herceg. Nagyapja, Herczeg János vidéki tanár volt, nem voltak béresei, inasai, szobalányai. Öregkorában, amikor egyedül maradt, egyet-

len cselédje volt, aki mosott, főzött rá, az is kendnek, jobb napokon téns'úrnak szólította, s tisztelői, volt tanítványai is csak professzor urazták.

– Fenséged nem jár a nép közé, mint én, így nem is tudhatja – folytatta a pap –, hogy az emberek teli vannak haraggal, az a hír járja, hogy ön feljelentést tett a kastélyból eltűnt tárgyak miatt a falu ellen…

– Ez kastély? – kérdezi, de ahogy végigtekint a teraszokon, a virágágyakat rejtő, a völgyön körbefutó, váltakozóan mészkőből és andezitből rakott kőfalain, maga is várkastélynak érzi a házat.

Becsületsértési perek özöne zúdult rájuk. Stelázsi, almárium, hokedli, hencser, vekker s hasonló, Áron által gyermekkora óta nem hallott szavak szerepeltek a zugügyvéd beadványaiban, hogy X-et, Y-t, Z-t azzal gyanúsítja a herceg, hogy a nevezett tárgyat eltulajdonította, vagy hogy orgazdaként most is magánál tartja, s mindenik beadványban több ezer dolláros kártérítést követeltek becsületükön esett sérelmükért.

Ügyvédje sorra indította az ellenpereket, amelyeket meg is nyert, s a megyei bíróság elnöke elrendelte, hogy Berkend kontra Herczeg aktát többé ne vegyenek át.

Áron és Viola boldog volt. Most szerezték meg a kamaszkor és önálló élet közötti hiányzó tapasztalatokat, s ha nem növényeikkel voltak elfoglalva, zenét hallgattak, s egymás kezét fogva úgy mosolyogtak, mintha életük sötét éveinek nyomorát akarták volna mosolygásukkal elfelejteni.

Beszereztek minden segédeszközt, ami könnyíthetett életükön, nem voltak ráutalva senkire, s ha rossz volt az idő, ágyukban maradtak, szorosan egymáshoz bújva mesélték véget nem érőn gyermekkorukat, s egy-egy dátumnál, eseménynél nagyokat nevettek.

– Engem nem vihettek el a Thomas Mann-estre, mert egyéves voltam, de tudom, hogy Hatvani elhozta hozzánk. Látod, szinte találkoztunk már akkor – mondta, és megsimogatta Áront.

Nem éltek, mert nem élhettek szexuális életet, de mindent elolvastak, amit a lombikbébikről írtak, s végtelen levelezésbe kezdtek, orvosokkal konzultáltak, mert lehetőségét látták, hogy műtéti úton szerzett ondóval, mesterséges megtermékenyítéssel, s a terhesség végén császármetszéssel gyermekük legyen.

A pesti tanár, aki átnézte a vizsgálati eredményeket, egy olasz klinikát ajánlott, ahol már előrehaladottak a lombikbébiprogramok, s elmondta, hogy bár nem igazán hiszi, hogy ilyen sok idő után is lehetséges, de a szaksajtóban megjelent egy leningrádi akadémikus cikke, amelyben arról számol be, hogy stimuláló elektródák beépítésével eredményeket ért el gerincsérülteknél.

– Ha gyermekünk lesz, akkor is szeplőtelen maradsz – mondta Áron. – És ha gyermekünk lesz, akkor már őt jobban fogod szeretni, mint engem?

– Csacsi – nevetett Viola, s a növények között babrált. Az épített teraszok szélein voltak az ágyások, s az út, amely szerpentinszerűen kanyarodott körbe a dombon, lehetővé tette, hogy minden szintről a következő ív növényeit kezelhessék. Egyre gyűltek a zománctáblák, s apja hajdani munkatársa, a kertészeti egyetem professzora, akadémikus elhozta a jegyzeteket, a háború miatt abbamaradt kísérletek részletes leírásait, s a tanszék és akadémiai kutatóintézet megbízási szer-

ződését, amely a vegyszermentes gyomirtás lehetőségeinek háttér-laboratóriumi vizsgálatait is lehetővé tette Áron számára.

Állandóan voltak diákvendégeik a kertészeti egyetemről, akik szakdolgozatukhoz gyűjtöttek anyagot, fiatal doktorandusok is jöttek, mert Áron drága felszereléseket rendelt nyugati szaklapokból, olyan berendezéseket, amelyeket az állami egyetem a valutaínség miatt nem tudott beszerezni. És mert érezte, hogy lemaradt, hogy sokévnyi hátrányt kell behoznia, genetikai tanulmányokat, szakkönyveket olvasott, s olykor irigykedve nézte, hogy Viola milyen könnyen jegyez meg mindent, s hogy szinte erőfeszítés nélkül tanulja a számára teljesen idegen világ dolgait, s hogy olyan összefüggéseket vesz észre, amelyek neki, aki pedig diplomás vegyész, talán soknapi kísérletezés konklúziójaként jutna csak eszébe.

Már második éve éltek látszólagos békében a faluval, amikor lábra kapott a rémhír, hogy a herceg azért termeszt gyomnövényeket, mert azzal akar bosszút állni a falun, hogy permetezésre, vegyszerekre érzéketlen fajtákkal szórja majd tele az egész vidéket.

Ismét feljelentették. A megyei mezőgazdasági hivataltól fiatal agrármérnök érkezett kivizsgálni az ügyet, de vizsgálat helyett kalapácsot kért, s a völgyet lezáró kerítés kapujára szegezte a magával hozott táblát:

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÍSÉRLETI TELEPHELYE
FOKOZOTTAN VÉDETT
BELÉPNI TILOS!

– Rossz a falu lelkiismerete – mondta a fiatal agronómus, s elmesélte, hogy kitelepítettek voltak, pesti lakásukba egy sokgyermekes munkást költöztettek, kézipoggyászon kívül semmit sem vihettek magukkal, mindenük a házban maradt, s ha évek múltán meglátogatta nagyszüleit, akik egy emelettel föntebb laktak, s akik lemaradtak a kitelepítendők listájáról, a bitorló kiszúrta Trabantja kerekét, vagy festékszóróval fújta le a szélvédőt. – Hasonlít az adósmentalitáshoz, gyűlöli azt, akitől kapott.

Áron a néma szupernyolcas filmfelvevőt nyugdíjba küldte, vásárolt egy Arriflex BL profi tizenhat milliméteres kamerát, Nagra magnetofont, így már tökéletes szinkronfelvételeket készített.

Kitalálta, hogy a felvétel elindítása után Viola, de ő is, az éppen soros vallomástevő egyedül marad a felvevőgéppel, s így csak a vetítéskor tudták meg, hogy mit is mesélt önmagáról, gyermekkoráról, titkos vágyairól a másik.

Százával teltek a kazetták, s ezek a vallomások, amelyek fekete-fehérben, s később színesben készültek, nem utolsósorban a vallomástevő nyíltsága miatt, ellentétei voltak a szociális otthonban, többnyire titokban felvett anyagoknak. Ott az igazgatónő nem engedélyezte a filmezést. A központi bizottság sajtóosztályának törvényértékű állásfoglalására hivatkozott, amely szerint lehetővé kell tenni a sajtó számára a szabad témaválasztást, de meg kell akadályozni, hogy marginális ügyek, perifériára szorult sorsok révén úgy állítsák be a szocialista rendszert, mintha ezek jellemeznék, és nem az építő munka, a haladás.

Kísérleteit is filmezte, segített egyik végzős hallgatónak, hogy diplomamunkájában a magyarázó, a fejlődési szakaszokat eredetileg fényképekkel magyarázni akaró illusztráció helyett, a kockánkénti felvételek normál sebességű vetítésével, néhány percben láttassa a csírázás, palántakor, a virágzás, terményhozás három évszakra terjedő ciklusait.

A szociális otthonban készült felvételek közül mindegyre megkönnyezték azt az egyetlen hangos anyagot, amelyet mágnescsíkos szalagra rögzített, s amelyen Bubi teljes átéléssel ismétli az ünnepségre betanított József Attila-vers szabadon értelmezett sorait: „Adja rá a ruhát másra, engem vigyen a pallásra…"

Naponta érkezett postájuk, s már megszokták, hogy a postás direkt a földre dobja a küldeményeket, még véletlenül sem tette soha az éjjeliszekrény méretű ládába. Talán gyönyört érzett a gondolattól, hogy azok kínlódva kell felszedjék a földről a könyveket, leveleket.

És érkeztek értesítők és katalógusok, levél is a pesti nőgyógyász tanártól, hogy köszöni az egyetem nevében a felajánlott összeget, amivel vendégül láthatják, napidíjat, repülőjegyet vehetnek a leningrádi kollégának, aki augusztus közepén, az egyetemi év kezdete előtt érkezik, s akkor módjuk lesz arra, hogy Viola gerincén elvégezhessék a szükséges vizsgálatokat, s egyben fölajánlotta azt is, hogy megrendeli a svájci cégtől a speciális elektródákat.

És Olaszországból is kaptak levelet. Az orvosprofesszor, aki a világ első lombikbébi-kísérleteiről lett közismert, világhírű és sokak által kiátkozott, azt írta, hogy az általános fizikai erőnlét függvénye a beavatkozás, s hogy a látleletek alapján szinte biztos a megtermékenyítés lehetőségében.

Október végét, novembert jelölte meg alkalmas időpontként, hozzáfűzve, hogy bármilyen hihetetlen, a magzati élet első napjaiban már létezik frontérzékenység, kilökődnek olyan egészségesen osztódásnak indult petesejtek, amelyeknek okát csak ezzel tudja magyarázni.

„Október vége, november eleje szinte százszázalékos eredményt hozott az utóbbi nyolc évben…" – írta, s Áron már arra várt, hogy megérkezzen Amerikából a rendelésre készített kisbusz, amelynek első ülése helyére egy emelőszerkezet behelyezi a tolókocsit, minden automatizált rajta, s csak azért kellett hónapokat várjon az alaptípusként kiválasztott példányra, mert módosítást kért. Mindkét oldalra emelőt, Viola számára is, s a kormányszerkezetet módosíttatta, mindkét oldalon lesz kormánykerék, hogy kiszállás nélkül cserélhessenek, csupán megállás után egyszerű átváltással, hogy a másik tolószékből is vezetni lehessen.

– Mindjárt elvirágzik a papaver rhoeas – mondta Viola, s ez bárki számára modorosságnak tűnhetett, hiszen azt is mondhatta volna, hogy elhervadt a pipacs, de játékaik közé tartozott, hogy latin nevükön nevezték meg a növényeket, s ha csak tehették, tudományosnak tűnő kifejezésekkel ugratták egymást.

– Kérlek, nézd meg, van még taraxacum officinale drog a credentium glacialisban? – kérdezte komolykodva Áron, s Violának, akit egyre gyakrabban nevezett Szeplőtelennek, csak percekkel később esik le a tantusz, hogy ama bizonyos credentium glacialis, a hűtőszekrény, jégkredenc akar lenni, s mert Áron van közelebb a konyhához, csak úgy félvállról mondja neki:

– Vedd ki te a pitypangkotyvalékodat a frigótékából.

Nevetnek, s mindent elkövetnek, hogy ugrassák a másikat. Neveket találnak ki, s Áron egy kísérlet alatt órákig gondolkodik azon, hogy mit jelenthet a verpa ovensis, amit Viola mondott, hogy aztán a verpa bohemica, a cseh kucsmagomba nevéből visszakövetkeztetve rájöjjön, hogy Viola azt akarta, ne maradjon a hidegben hajadonfővel, tegye fel a báránybut kucsmát.

Hideg, esős augusztus köszönt rájuk, s növényeik, melyek javarészt elvirágoztak, magot is hoztak, most sárgásan kókadoztak, lapultak kőmedencéikben, s Áronék rászoktak az együttfürdés szertartására. Már nem szégyellték testüket, órákat töltöttek a medenceméretű kádban, tervezgetve, egymást simogatva, s együttélésük harmadik évében rászoktak a csókolózásra, amely ha igazi izgalmat nem is hozott, de ezzel a hatványozott testi közelségükkel még erősebbé tették az egymás közötti kötést.

A Surlott Grádicsban botrányos viták alakultak. Minél több részletre emlékeztek az Immaculata című filmből, annál bizonyosabb lett Baloghné abban, hogy csak az az igazság, amit a könyvben leírtak róluk.

– Hülyeség, még hogy együtt fürödtek volna, amikor mindkettő szűz volt és szégyenlős – dohogta. – Ez csak a rendezőnek kellhetett, mert már nem tudnak elképzelni filmet pucérkodás nélkül.

– Rendben van – mondta a temetőőr, a rendszerváltás utáni „Túlvilági hang" temetkezési vállalat tulajdonosa. – Teszem fel, csak úgy, magukban lubickoltak, de egymás hátát azért megmoshatták. Aztán ott volt az a jelenet, hogy pelenkákat vásároltak. Mert engedelemmel, ha izélni sem tudtak, akkor más altesti gondjaik is lehettek.

– Maga perverz pornómozizó – mondta dühösen Baloghné, utalva arra a régi esetre, amikor szobaantennával a temetőárokban kincset keresve, a hordozható tévé képernyőjén megjelent egy pornófilmeket sugárzó külföldi adó, s a temetőőr pénzért engedte be a szokatlan látványosságra kíváncsi férfiakat éjnek évadján a temetőbe. – Magát az érdekli, hogy és mint végezték kis- és nagydolgaikat, de engem ez a kopasz rablógyilkos jobban érdekel. És azt is vegye tudomásul Békai úr, hogy igenis árultak a piacon biotermék-zöldséget, mert csak végszükség esetén akartak az amerikai pénzhez nyúlni.

– Na, sze egymillió dollárból költhettek volna nyugton – dörmögte Ötödik Békai, nyugalmazott vasúti váltóőr, de Baloghné magasba emelte a papírkötésű könyvet, megigazgatta szemüvegét, és olvasni kezdte:

– „A piactéren csődület támadt. Berkendi kofák tépték, taposták a rokkantkocsi utánfutójából a zöldséget, gyümölcsöt, s csak a jóérzésű emberek akadályozták meg, hogy ne essenek neki a két rémült rokkantnak."

– Van egy ötletem – mondta a rajztanár. – Feleségem felvette a filmet, behozom a kazettát és nézzük meg együtt.

Másnap délután a Surlott Grádics ajtajára Baloghné kirakta a táblát, hogy „családi okok miatt zárva", s odabent újra végignézték a kékesre avult híradófelvételt a tárgyalásról, Éliás Áron eredeti szupernyolcas felvételeit a kastélyba telepített szociális otthon nyomorúságáról, a kunsági városka, a budapesti nagypolgári lakás életét, a berkendi völgyben boldogan élő szerelmesek min-

dennapjait, s mert megegyeztek abban, hogy az írás és a film között csupán helyzeti és nem lényegi eltérések vannak, tanácskozni kezdtek, hogy mit is kellene tenni a rablógyilkossal.

Áron a KRESZ-t biflázta, azt mondta, nem lesz gondja az autóval, mert kamaszkorától vezetett, csak éppen a jármű tömegét kell megszoknia, s engedélyt kapott, hogy saját kocsijával vizsgázzon. Így már autóval mentek a pesti klinikára, s úgy búcsúzott Violától, akinek egy-két napra be kellett feküdnie, amíg a vizsgálatok folynak, mintha a leningrádi orvos komplikált műtétet hajtana végre, nem csupán az elektródák tűfejnyi pontjain vizsgálná a gerincvelő állapotát.

Nem is a vizsgálat tartott sokáig. A professzor őszinte volt, s talán kegyetlen is. Nem látott esélyt, s a terhességet is lehetetlennek tartotta, azt mondta, felelőtlenség lenne hiú reményeket táplálni, friss sérültekkel ért el ugyan eredményeket, de Violánál még annak a veszélye is fölmerülhet, mondta, hogy ha megbolygatják, a betokosodott golyók réz- és ólomanyaga napokon belül felszívódik, teljes idegbénulást, szerencsés esetben gyorsan bekövetkező halált okozva.

Oroszul beszéltek, s elfogadta Viola meghívását, napokat töltött velük. Színházról, irodalomról beszélgettek, s bár nem politizált, arra kérte Violát, hogy ha kezébe kerül a Lityeraturnaja Gazeta, az orosz irodalmi újság, próbáljon a sorok között olvasni, mert az orosz filmek látványos világsikere mögött ott forrik valami egészen új gondolat, amely néhány éven belül áthatja majd az egész közéletet.

Áronnal angolul beszélt. Genetikáról, ahol, mint mondta, ő már nem tudja bepótolni azokat az éveket, amikor hazájában imperialista áltudományként emlegették a Mendel–Morgan-elméletet. De érdekelte, s attól valóban fellelkesült, amikor megismerte az Éliás Mózes által „antagónus”-nak nevezett természetes gyomirtást.

Úgy váltak el néhány nap után, hogy „kislányom”-nak szólította Violát, s Áronnak megígérte, hogy összehozza egy botanikus barátjával, s csak egészen mellékesen mondta, hogy az illető a legjobb barátja, gyermekkori osztálytársa, s még a gulágon töltött lágerévekben sem szakadtak el egymástól.

Magukra maradtak. Álmaikról, a gyermekükről, arról beszéltek, hogy hátha Rómában mégis mást mondanak. Egymás kezét fogták, amikor rájuk tört a suhanc. Nem kérdezett, nem kért semmit, csak szúrt, s mert nem tudta, hogy a házban biztonsági rendszert építtettek, nyugodtan keresgélt a fiókokban, amikor megérkezett a rendőrség. A Surlott Grádics törzsvendégei személyes ügyüknek tekintették a bosszút, s mert a rablógyilkos naponta bejárt, innen bonyolította mobilján gyanús üzleteit, a pedellus azt javasolta, hogy valamilyen lassan ölő mérget kellene csempészni italába.

– Olyasmit kellene, aminek nincs íze, szaga, s amelyik csak napokkal később hatna – mondta, s bár mindenki egyetértett az ötlettel, Békai, mintha csak magától kérdezte volna, hümmögve megtörte a teljes egyetértés testvériségi összhangját.

– Hát akkor, azt mondja, hogy bemegyünk a patikába, elmondjuk, hogy úgy szeretnénk gyilkolni, hogy ne derüljön ki. Kezit csókolom, tessék nekem valami olyasmit adni, ami színtelen, szagtalan, s be lehet állítani, mint egy ébresztő-

órát, hogy holnapután este nyolc óra negyven perckor infraktusban hunyjon el az áldozat… Ugye milyen vicces lenne? Ezen az alapon apróhirdetést is feltehetnénk, hogy diszkrét bérgyilkost keresünk, tiszta munkára. Cím és pénz a kiadóban…

Hallgattak. Elképzelték, hogy lelökik a nemzetközi gyorsról. Bekenik mézzel és megkötözve darazsak közé teszik. De ahogy ezeket a lehetőségeket latolgatták, be kellett lássák, hogy ha mindannyian nekiesnének ennek a bivalyerejű állatnak, akkor sem lenne esélyük vele szemben.

– Azt hiszem, lánykereskedő, s ha találnánk olyan családokat, akiknek mostanában tűnt el a lányuk – kezdte a harangozó, de még be sem fejezte a mondatot, és máris tudta, hogy ilyen esetben a rendőrség alkalmasabb lenne, mint a beszari családapák, s elhallgatott.

– Nekem van véletlenségből egy hamis százdollárosom – mondta Baloghné. – Ha az urak tanúsítanák, hogy azzal akart fizetni, akkor ráhozhatnánk a finánckokat, rendőrséget…

– És ő bebizonyítaná, hogy nem is járt a kezében, hogy nincs rajta a szagmintája, ujjlenyomata – ellenkezett a sekrestyés.

– Van egy régi vicc – mondta a csapos. – A vonaton utazik egy asszonyka a lányával, s a fülkében velük szemben egy bilgeri csizmás úr, egy papféle ember és egy zsidó. Bemegy a vonat az alagútba, olyan cuppanás hallatszik, mintha valakit megcsókoltak volna, aztán elcsattan két hatalmas pofon. Az asszony elismerően néz a lányára, hogy milyen erényes. A papféle arra gondol, hogy valamelyik nőszemélyt meg akarták csókolni, de az védekezett. A lány az anyját nézi, arra gondol, hogy nem is hitte volna, hogy a férfiak számára még ilyen kívánatos. A zsidó szédülten ül a helyén, bosszantja, hogy valaki csókolózni akart, s mégis ő kapta a pofonokat. A dzsentri magában vigyorog. Egyet cuppantottam, aztán kétszer pofán vágtam a zsidót. Na látják, így kell bosszút állni…

A Meszticz-fűszerkereskedés hordárja felugrott a helyéről, elrohant, aztán jó másfél óra múltán hatalmas román nemzeti zászlóval tért vissza.

A többiek nézték, ortodox nagypéntek volt, munkaszünetes nap, de ez a román piros-sárga-kék lobogó sehogy sem talált a Grádics magyaros szelleméhez, s csak a csapos vigyorgott, kacsintott a hordárra. Ő nemcsak tudta, hogy mit keres itt ez a zászló, de lelki szemeivel látta is, hogy mi fog történni vele.

Nyeszlett utcakölyök lépett be a Surlott Grádicsba, egyenesen a hordárhoz ment.

– Meggondoltam. Egymillióért megcsinálom – mondta, s akkor a hordár előszedte a vadonatúj bankjegyet, aztán még egyet, de azt a csaposnak adta.

– Ez is a tiéd lesz, ha jól sikerül a cseled. Az a lényeg, hogy a főtéri román templom közelében nyomd a kezébe.

A suhanc elment a zászlóval, s talán negyedóra sem telt el, s a főtér felől üvöltözés hallatszott, aztán rendőrautó szirénázott, az utca megtelt rohanó emberekkel, később mentők robogtak a főtér felé, s az öregek a Surlott Grádics ajtajából is látták, ahogy egyre hízik a főtéren a tömeg.

A suhanc visszajött, elkérte az egymilliós bankjegyet a csapostól, aztán csak annyit mondott a hordárnak, hogy szólhatott volna, hogy benzin van a műanyag flakonban, mert a zászlóval szinte saját magát is felgyújtotta.

A rajztanár jött meg. Ő mesélte a többieknek, hogy az izomagyú, az, aki meggyilkolta Immaculata nővért, a román templom előtt felgyújtott egy nemzeti zászlót, s amikor rárontottak az ünneplőbe öltözött többségiek, akkor a zászló rúdjával hadakozott, megsebesített néhány embert, s egy tucat rendőr tudta csak lefogni.

Másnap a román újságok tele voltak a magyar szkinhed román nemzeti szimbólumot meggyalázó, nemzeti érzést sértő, életveszélyes, nyolc napon túl gyógyuló sérüléseket okozó terrorista cselekedetének leírásával, s a központi lapok a szélsőjobbos tudósításokra is rálicitáltak, azt követelték, hogy ebben az esetben a kiszabható legnagyobb büntetést kapja a horthysta-fasiszta-irredenta, magyar alkaidaharcosként emlegetett bűnöző.

Jobboldali magyar lapok a románok önprovokációjáról cikkeztek, s a mérsékeltebb erdélyi magyar sajtó bocsánatot kért, azt írta, nem kellene, hogy bekerüljön ez az esemény húsvéti békebontás néven az amúgy éppen oldódó román–magyar feszültség történetébe.

Gyorsított eljárással került bíróság elé. A húsvét utáni kedden tizenöt év fegyházban letöltendő szabadságvesztésre ítélték, tizennyolc rendbeli súlyos testi sértés, nemzetgyalázás, és még hét nyilvánvalóan a román büntetőtörvények hatálya alá eső cselekedetéért a tettest. Tizenöt évvel ajándékozták meg az Immaculata című film nézőit s Baloghnét, a könyv hűséges olvasóját.

– Isten áldja meg a román trikolórt – mondta Ötödik Békai Pál. – Most, hogy mérgezés, vonat alá lökés, lánykereskedés, hamispénz-forgalmazás helyett a román zászló ilyen szépen megoldotta a gondunkat, már csupán úri gesztusból el kellene mondjuk néhány kedves románnak, hogy miként szabadulhatnak meg ellenségüktől. Én a magyar zászló égetéséhez nekik a Parlament előtti teret javasolnám.

A Surlott Grádics törzsvendégei elégedettek voltak igazságszolgáltatásukkal, hetekig úgy koccintottak, hogy az „egészségére" helyett a „zászlóra" emelték poharukat.

Nem tudták, mert nem hallhatták azt a kis körzetben sugárzó budapesti rádiót, amelynek egyik éjszakai műsorában az Immaculata című könyv írója, s egyben a film rendezője vallott. Arról, hogy sokéves kísérletezés, műfaji próbálkozás után azért választotta ezt az áldokumentum stílust, elhitetve az olvasóval, nézővel, hogy valós személyekről szól műve, mert úgy érezte, hogy a közelmúlt eseményeiről s a magyar társadalom visszásságairól szabadabban beszélhet, s pontosabb képet adhat, mintha a klasszikus regényformát s a fikciós filmek jól bevált sémáit követte volna.

Cselényi Béla

A biharpüspöki őrtorony

Ma egész délután a biharpüspöki őrtornyot rajzoltam emlékezetből. Pár lépésre a határtól, egy nagyjából hatemeletes ház magasságú őrtorony kémleli a hajdúsági táj keleti végeit. Szerkezete roppantul egyszerű: öt szabályos, átlós acélidomokkal megerősített, drótráccsal kerített, egymás fölött tornyosuló kockából áll; a földszinten, illetve a páros emeleteken a határ felőli oldalra, páratlan emeletenként középre szerkesztett vaslétrákkal; az ötödik szinten pedig egy szabályos őrbódéval, amelyből antenna nyúlik a magasba. Az alföldi szélviharok ellen négy oldalról két-két acélsodrony kapcsolódik a bódé sarokpilléreihez, hogy az építményt – ferdén földbe vert acélrudakhoz kötve – kifeszítse. A drótháló túlnő a monstrumon és védőhálót képez a granicsár körül. Pár lépésre csermelyként kanyarodik elő a simára gereblyézett, falusias ösvény, a határ, amelyen hosszában még senki sem sétált végig, s amelyet kényszeresen is olyan alakúnak látok a vonatablakból, mint az elemi iskolából legénylakásomba átmentett Románia-sablon nyugati csücskét.

Töfög a vonat, suhan egyenesen, s ha nem hamuzna szemembe a másik ablakból egy külföldi turista, eszelősen skandálhatnám:

NINCS KAPARÁS □ NINCS KAPARÁS □ NINCS KAPARÁS □ NINCS KAPARÁS

VAN KAPARÁS □ VAN KAPARÁS □ VAN KAPARÁS □ VAN KAPARÁS

A kékesszürke, gomba alakú, beton víztornyokat gömb alakú, abroncsos, sárgaréz víztárolók váltják fel. A munkába igyekvő kerékpárosokon még nem látszik a változás, de a padokon már fényesebb a festék.

Megfigyeltem, hogy a kutya mekkora izgalomba jön, ha megcsörrentik a láncát. Régebb ez a jelenség az útlevél kiadásáról szóló értesítést idézte fel bennem, de a biharpüspöki őrtorony iránt érzett borzongató vonzalmam, azt hiszem, pontosabb hasonlat.

Ma egész délután ezt a katonai létesítményt rajzoltam, inkább vonalzóval, mint szabad kézzel, de kiviteleztem a hátteret is, és hosszan, sok színnel satíroztam rá a hajnali rózsaszín eget.

Miután megvolt, az acélelemeket kihúztam vékony, fényes, ezüst filctollal is.

Aztán valami sehogy sem állt össze... Ha ugyanis a rózsaszín eget látom, akkor a nap felé nézek. Ha meg előttem a fényforrás, ugyan mit tükröz vissza olyan vakítóan ez az emeletes fakabát?

Igen – szögezem le este tíz óra táján – egy őrtoronynak, akármennyire is kedves nekünk, ne tulajdonítsunk olyan ragyogást, amilyennel nem rendelkezik.

Budapest, 2007. VII. 6.

a wörthi-tó

1994 szeptembere

olyan a wörthi-tó akár egy hőtérkép
germánföldről láttam harsány digóföldet
a liftben a gombot alacsony
göndör hajú fickó nyomta meg
akár az az aradi költő
abból a vagongyárból
aki luxemburgi nyelven beszél
egy bánsági faluban
biztos emigráns
biztos befogadott
puha svájci sapkában
néz rám egy zsidós bácsi
szeretettel böngészi trikómon
a jenki szlengben írott semmiséget
bérelünk távcsövet
nincs reá szükségünk
a lényeg pont az alaprajziság
mint a negyedikes
kedvenc tankönyvemben
tintakék a mélypont
királykék az átlag
türkiz a pereme
égszínkék a széle
lombhullató osztrák csíkszärëda
lát a gyilkos-tónál szelídebb tükörre
s jöhetne akár egy piros helikopter
senki lelkébe nem döfne darazsat
panoráma-körkép akár pusztaszeren
de nem nyerít-dobog a nagy megmaradás

kár hogy a fejem fáj
a magyar határtól
volt ott egy üdítős
vagy hasonló reklám
s minthogy nem értettem
tompa éket nyomott
szemüregemen át
homloklebenyembe
burgenland–steierföld–karintia mentén
quarelin dacára végig fájt a fejem

még a pyramidenkogel teraszán is
sárga migrénfüggöny fedte el a tavat

mondhatnám hogy honvágy
jó erdélyi vagyok
de csak szemüveget kellett csináltatnom

Budapest, 2007. VII. 21.

A tébolydaromboló

Ha egykor fiad megcsömöröl,
s nyakát szegve ugrik
csodás palotádból,
állsz majd,
s cserélnél minden könyvelőddel;
érted jönnek,
s míg másra gondolsz,
meghallgatják szíved,
pumpát tekernek karodra,
s nőd szépre cserélt utódja
tárgyal helyetted a halottkémmel.

Istened, a pénz, ekkor sem hagy el;
vehetsz másfél mázsa madárfüttyöt,
de az ugri-bugri tavaszi madarak
gyermeked nevét ficsergik majd rendre.

Ugrani gyáva leszel,
s különben is,
megtette már ő...

Rákos kórisme
kegyes szépítése gyanánt,
bebeszéled majd, hogy van még feladatod,
de ahogy te forgattad a pénzt,
úgy forgat majd téged is a tőke
zubogó véred málnás bugyraiban.

Százezer jámbor ember átka
lesz poklod üzemanyaga,
s pár száz dühöngő rivall rád,
ha – megroggyanva – padodra ülnél.

Vak királyként bolyong a templomromboló.

– Nincs dollárom – szólal majd az Úr –,
csak szálkás padom;
míg azon nem nyugszol,
nem segíthetek.

Budapest, 2007. VI. 27.

Kőrösi Zoltán

Szerelmes évek

A kora novembertől tartó szakadatlan havazások után március végére járt már, amikor abban az évben, ezerkilencszáznegyvenkettőben elkezdődött az olvadás. Előbb odafönt, a vigasztalanul palaszürke égen felszakadtak a felhők, aztán a látóhatár peremén még csak alig észrevehetően, de elvált egymástól a levegő és a föld, majd sápadtan, langyos sugarakkal elő-előbukkant a nap, és hártyásodni kezdett a vastag, átjegesedett hó teteje, a kupacokból apró patakocskák szivárogtak az ösvények, az árkok oldalán. A dombokon a megroskadt hó alól lassan kigyűrődtek a bokrok ágai, átkoptak az első fűcsomók; megmaradt, töredezett szálaik zöldje most olyan volt, mintha azokból is jöhetne a fagyos földet fellazító meleg.

Egy-két napig nem is igen tűnt föl senkinek, hogy a csordogáló hólétől mindjobban megáradt az alsó kerítéseknél futó patak.

Eleinte csupán a mederbe nyúló, összegabalyodott gyökereket lepte el a zavaros, sárgásbarnán habzó ár, aztán, ahogy a töppedt, jeges halmok lassan engedtek az olvadásnak, a víz kiöntött az alsó mezőre, s mert már a püffedt föld se tudta beinni, egyre följebb nyomult, valóságos kis tavat duzzasztott a hó alól előbukkant tépett kukoricaszárak, zsombékok, letört ágak fölé, egészen a műút töltéséig járhatatlanná téve a gyalogösvényeket az alsó faluszél kertjei és az erdő között.

Megérkeznek az egerek

Talán emiatt, vagy mert a talajvíz kimosta már a mélyebbre ásott járataikat is, az olvadással megérkeztek a házakba az egerek. Igaz, nem voltak éppen új vendégek, hiszen az ideig is gyakorta hallani lehetett a tűzhely átmelegítette fal felől a furcsa, motozó kis kapirgálásokat, amelyek a süket, mélykék éjszakákban olyan otthonosan hangzottak, akárha a fal túloldalán, sőt magában a falban tenne-venne valaki, sietősen, mégis óvatosan, csupán a mindennapi dolgait végezve, hogy másokat föl ne ébresszen, igen, ezek a kapirgálások, surranások és motozások az elmúlt hetekben hozzátartoztak a tél csendjéhez, mint a nyitott tűzhely pattogása vagy a falióra kattogó zaja. Csakhogy az olvadás ideűzte rágcsálók hada egészen más volt, mint az addig ismert mezei hadak; mintha az enyhülés a mindeddig oly természetesnek és hozzájuk tartozónak vett óvatosságukat és félelmüket is elolvasztotta volna. Már nem csupán a sötétség leple alatt, de napközben is folytonosan hallatszott a futó lábacskák dobpergése, a mindenbe belemaró fogacskák roszogása, sőt, mintha a napfény erősödésével a bátorságuk is gyarapodna, mind hangosabbak lettek a

cincogások, fújtatások és sivítások, mormolások és csattogások, a hol halkuló, hol felerősödő pattogás, ahogy az enyhülésben megereszkedő gerendákon összegyűlt egy-egy csapat, hogy aztán egy cikkanásra hirtelen nekiiramodva szertespricceljen, és néhány pillanat múltán már a szoba vagy a konyha másik szegletéből támadjon a gyanús percegés. Immár sem az asztalon hagyott ennivaló, de még a székre hajtogatott ruhák, az ágy előtt összefordított cipők sem lehettek biztonságban: bármi, ha óvatlanul elöl maradt, megszenvedte az apró fogak erejét.

Kétségbevonhatatlanul tavaszodott: az újságok arról írtak, hogy a kormányzó úr őfőméltósága Kállay Miklóst nevezte ki miniszterelnökké, a magyar haza honvédjei és a Magyar Királyi Csendőrség határozott és összehangolt cselekvésének köszönhetően végre befejeződött az oly régóta kívánatos rendteremtés a visszavett Újvidéken, és hogy a székesfővárosban, de más városokban is a hatóságok szigorúan kívánnak fellépni mindazokkal, akik a hősiesen harcoló haza nem könnyű helyzetével visszaélve üzérkedni próbálnak a január óta bevezetett lisztés kenyérjegyekkel.

Kákos tiszteletes, az evangélikus lelkész, mint szabad óráiban oly sokszor, a főutcát szemlélgetve az öreg paplak bolthajtásos kapuja előtt állt. Puha, szőrtelen arcát még a legnagyobb nyárban se barnította meg a nap, fehér maradt, mint akit nagy rémület ért.

– Na de mit jelentsen az, hogy nem könnyű a haza helyzete? – emelte fel a kezét árnyékot tartva a szeméhez.

– És mit lehet a jegyekkel üzérkedni vajon?

– A jó ember az ő szívének jó kincseiből hozza elő a jókat, a gonosz ember az ő szívének gonosz kincseiből hozza elő a gonoszokat. Nincsen semmi, ami rajtunk kívül való.

A magyar nemzet története piros bőrkötést kapott

Nekitámaszkodott a keresztgerendás, vastag tölgyfa ajtónak, mint aki indulna ugyan, de még csak elképzelte az utat, s máris elfáradt.

Nem ment messze pedig: kedves és gyakorta lapozgatott olvasmányát, „A magyar nemzet története" című, díszes, piros kötésű könyvsorozat vastag köteteit szorongatta a hóna alatt, az iskolába tartott velük, hogy, legalábbis tartós kölcsönadásként, felajánlja a rendkívül hasznos, s nem is kétséges, az egyetlen jó irányt mutató forgatnivalót a szabadidő hasznos eltöltése s az iskolai oktatás kiegészítése végett az érdeklődő, s bízzunk benne, boldogabb időket megérő, szebb jövő felé törekedő tanulóknak, nincsen olyan apró cselekedet, ami ne nyerné el az értelmét, tegye meg mindenki, amit itt és most megtehet, mert kőről kőre, tégláról téglára épülhet az új ház.

– Cca. Még hogy a haza helyzete.

Csak ez az elviselhetetlen időjárás emberelné már meg magát.

Jól mondják itt a faluban, nem maradhat következmény nélkül a sok elpotyogtatott káromkodás, kiköpködött érzelem, besározott emlék; nem is csupán az emberek tudnak megbolondulni, de a nap és a hold járása is, ki tudja vajon, hogy a felhőkre feldobált szavak miatt szürkül el az ég, vagy az egymásra torlódó felhőkből hullanak alá a meggondolhatatlan szavak.

Amiről beszélünk, az úgyis itt marad már közöttünk.

Kevéssel azután, hogy az alkalmi tavon végül az utolsó jégtáblák is elolvadtak, egy langyos reggelen a zavaros, hináros mélyből, a gyanúsan bugyborékoló iszapból puffadt, fehér hasukat mutató halak bukkantak a felszínre. Honnan kerülhettek ide egyáltalán halak?

Úgy lebegtek ott egymáshoz szorulva, mintha összegörbedő falevelek rohadnának a vízben.

Másnap a magtártól, ahol a hónapok óta a faluban állomásoztatott Nyíregyházi Huszárezred ellátmányát őrizték, egy káplár kíséretében megjelent egy huszárszázados, és az Ajkáról kikocsizott kefebajuszos állatorvossal gondterhelten tanácskozva hosszas szemlét tartottak a pusztulás felett.

Még aznap délután két karikalábú, csákós, fegyveres őrt küldtek a vízhez, parancsba adták nekik, senkit nem engedhetnek a pusztulás közelébe.

A vasárnap reggeli katolikus istentisztelet után összeverődött gyerekek a templomból kitóduló gyülekezettel együtt nézték, ahogy a katonák a fatusás puskájukat a hátukra vetve hosszú egyenes ágat kötöttek a vasvilla nyeléhez, úgy meregették, rakták halomba a sáros parton a minduntalan szétcsúszó, csillogó testeket, aztán meg, mintha titkos temetésre készülnének, rögtön ott, az öngyilkosok árokpartjától néhány lépésnyire ástak gödröt, abba földelték el a máris bűzölgő halmot.

Április volt, a plébánián az ablakhoz húzott, világító zöld szemű rádióban álló napon át katonaindulók harsogtak.

Néhány napja múlt, hogy megkezdődött a második magyar hadsereg kiszállítása az orosz frontra. A faluból akkor már nemigen volt kit elvinni; a második behívással is rég besorozták a hadköteleseket, igaz, a búcsúztató beszédek csak hat hónapot ígértek nekik, mielőtt megindult velük a veszprémi vonat.

Sötött a nap és ragyogott, zúgott a levegő, jókedvű is lehetne ám ez a tavasz, mégis fojtott várakozás nehézkedett a házakra, mintha tudni lehetne már, hogy úgyis viharfelhő jön az aranyat érő csendes eső helyett.

Már ha jön valami egyáltalán.

Egymásra taposva rohantak a napok, most pedig mintha olvasztott üveg borulna a házakra, megállt körülöttük az idő.

Egy májusi vasárnap, amikor éppen megkondult a reggeli misére szólító harang, sírás és kiabálás állította meg a megkésett katolikus híveket. Tislér Mari, ez a temetői dombra futó utcában férj nélkül lakó, s nem éppen jó hírű, napközben szükség szerint hol a Királykő kocsma pultja mögött szolgáló, a füles korsókat öblögető, a szaftos tányérokat elmosogató, hol pedig a kocsma hátsó udvarában a baromfiakat etető és a konyhakertben kapáló asszony futott ki eléjük a házból.

Imbolyogva szaladt, mint aki súlyosan részeg.

– Nem láttam, nem láttam! – sikoltozta.

Nem is nézte, hová lép, se a földet nem látta, se a szembejövő embereket.

Magasra, egészen a feje fölé emelte, mintha megmutatni akarná, majd újra magához, a melléhez szorította a kezében szorongatott csomagot.

Valami átnedvesedett rongyokba bugyolált batyu.

Csak akik mellett elrohant, azok hallották, hogy nem ruhák és rongyok csupán, hanem a kimerültségtől és rémülettől immár hang nélkül, fuldokolva zokogó gyereke volt a kezében. A férj és apa nélkül megszületett kislánya, akit erre a vasárnapi virradatra, amíg ő az állatok után járt, a lábujjain és a kezén is valami rágcsálók, apró, tűhegyes fogsorok harapdáltak véresre.

– Nem láttam és nem hallottam!

Kikelnek a magok

Ahogy múlt a tavasz, egyre melegebbre fordult az idő, reggelente langyos, enyhe szél fújt a dombokról, árnyékok futottak a füves dombokon, éppen úgy, ahogyan a száguldó felhők között átsütött a nap.

Mégis, már csaknem nyárelő volt, mire az utolsó, gödrös pocsolyákat is beleértve felszáradt az áradásból keletkezett tó. De talán nem is elszivárgott az a zavaros, hordalékos, gyanúsan habzó víz, hanem beette magát mindenhová; hiába sütötte a Nap, a nyomában maradt iszapos, sáros földre még a víz eltűnte után se lehetett lépni, nemhogy bármit is vetni bele. Ráadásul a fodros sár helyén néhány nap után, vagy ahogy a faluban bizonyossággal állították, egyetlen éjszaka alatt, valami piros, sárga, fehér és kék, hatalmas, nyitott tenyérhez hasonló szirmokkal pompázó ismeretlen virágok támadtak fel, valósággal elöntötték a környéket.

A hosszú tél miatt lehetett?

Az oly lassan érkező tavasz okozta volna?

Hogy a megvadult patak mosta volna oda őket?

De honnan, honnan jöhettek efféle magok?

Talán évek óta rejtőztek várakozva a föld alatt?

Kisvártatva ezekből az egészen derékmagasságig felnövő, és szorosan egymáshoz simuló, bokornyivá terebélyesedett virágokból olyan szemérmetlen illat áradt szerteszét, ami egyszerre hasonlított a vadgesztenye szagához és a mezei ruta leheletéhez, ahhoz a hosszú szárú, halványkék fürtű virághoz, aminek a szaga a kiömlő emberi mag édeskés páráját idézi, s amihez foghatót, mint gyakorta elmondták a faluban, éppen ezért errefelé még senki nem érzett, hogyan is tehette volna, tisztességes emberek élnek itt.

Olyan szag, ami áthatolt az ablakokon, a ritkás csipkéjű függönyökön, de átcsúszott még a bereteszelt ajtók résein is, bejárta a házakat, elnyomta a katolikusok templomában a vasárnapi tömjénes füstölőket, az evangélikus templom mögötti közben álló egyhajós, klasszicista építésű kis zsidó imaházban az olajos padló szagát, áthatolt a lepedékes kormon, az állomáson megédesítette a nagy hirtelenjében felpakoló huszárokat elszállító mozdonyok füstjét.

Nem arra van kitalálva az ember, hogy folyton elviselje a hétköznapokat.

Miféle hétköznapokat?

Minden szenvedés és vágy árkokat váj ott belül, s ezek az árkok akkortól már csak arra várnak, azt akarják, hogy megteljenek megint.

És talán mégsem olyan ártatlanok ezek az illatok. Ugyanis alighogy kikeltek azok a virágok, minden látható és érthető ok nélkül pusztulni kezdtek a befészkelődött mezei pockok, egerek és cickányok. Árkok alján, kamra ajta-

jában, a kocsma homályos szegletében, mint valami gondatlanul csomózott szőnyeg elhullajtott, bársonyos bolyhai, egyre-másra hevertek az összegörbített lábacskájú, vicsorgó kis tetemek, de még a máskülönben oly tisztára sikált konyhakövön is meg-megjelentek tántorogva még, aztán apró cikkanással fordultak a hátukra, s nyitott szemmel bámultak a beeső fénybe. Jól tette bárki, ha körülnézett, mielőtt belépett az ajtón, máskülönben könnyen előfordulhatott, hogy a küszöb túloldalán apró, toccsanó roppanások jelezték, hogy elhullott rágcsálók kerültek a cipőtalp alá.

Ráadásul az erdőszéli kaptárak méhei is valósággal megvadultak.

Napkeltével, ahogy lemorzsolódott róluk a dermedtség, rögtön az alsó széli mezőkhöz repültek, alábuktak a piros és sárga, fehér és kék szirmok, a húsos, zöld levelek, a kacsosan kanyargó, összekapaszkodó szárak burjánzó sűrűjébe, hogy összegyűjthessék a virágport. Szőrös kis testükön magukkal cipelték az illatokat is, megsúlyosbodva tértek vissza, s izgatott táncukkal mindjárt újabb méhfelhőket küldtek a faluszél felé. Úgy zúgott a levegő szakadatlan, mintha ezekből a sötét, szitáló árnyékokból nőtt volna az a falu fölött elömlő nyári langyosság, s a pirkadati párán áthatoló újabb száraz meleg. A méhek nem is nyugodtak el egészen addig a hajnalig, amikor, noha előző alkonyatkor még semmi jel nem utalt rá, a fodrozódó virágok egy csapásra ledobták a szirmaikat, sőt a vastag, húsos szárak és a csipkés szélű levelek azonnal fonnyadásnak indultak.

Egyetlen éjszaka, s reggelre egészen a faluvégig olyan volt a patakpart, s körben a rét is, mintha valami rettenetes kéz által kifacsart, megsárgult csontok hevertek volna szanaszét.

Zörgött a föld, ha feltámadt a szél.

Ugyan már, ki takaríthatta volna el ezt a lövések nélküli csatateret?

Nézték ezeket a soha nem látott csonkokat.

Lám, nem is a csatába kell a bátorság, hiszen a pusztulás megtörténik az emberrel az akarata ellenére is; a hétköznapok összeolvadó sokaságában mutatkozik meg a nagyobb rettenet.

– Miféle rettenet?

Mindig ott van, még a behunyt szemhéjak mögött is.

Azt azonban nem tudja megmondani senki, hogy akkor, akkor hol volna az ember, ha körbefogja a félelem.

Piros bőrkötésben sorjáznak a lapok, le van írva benne Magyarország teljes történelme.

Minden baljós jel és nehézség ellenére június végére látszott már, hogy jó lesz a búzatermés, még szerencse, hogy a kalászok és a magok mit se törődnek a félelmekkel és háborús hírekkel. S íme, ki tudhatná most már felsorolni, mi tartozott az elmúlt hetek történeteiből a balsorshoz, vagy éppen, ami átoknak látszott, az hárította el a még nagyobb veszedelmet; milyen szerencse, hogy akár a virágillatok, akár más miatt, de nyoma se volt már a rágcsálók elszabadult hadának; azok micsoda pusztítást végezhettek volna itt!

Keményen, egyenes szárral sárgult meg minden szál, s amikor elmúlt az aratás, a bérleményben körbevitt cséplőgép megnyugtató dohogása ott keringett még a dombok fölött.

Szent István ünnepére, augusztus huszadikán evangélikus ifjúsági találkozót rendeztek odalent, a tóparti Révfülöpön: a Kákos lelkész két évvel azelőtt, kéz alatt vásárolt bőrüléses öreg hintajára a gyülekezetből minden gyerek felkapaszkodhatott, aki csak felfért.

Szép reggel volt, az átmeneti enyhülés után visszatért a nyár: sütött a nap, s olyan meleg volt már kora délelőtt, hogy az út menti fehér szikladarabokra pihenni leszállt lepkék nem is repülhettek föl többé: a perzselő kőhöz ragasztotta őket az átható forróság.

Szedres, a vaskos csüdű, sárga kanca csatakosra izzadt, mire felértek a Kecskekő sziklás kaptatójához, ki a nyílt terepre az erdő mentén, s onnan már könnyebben gurultak lefelé, át a párásan kéklő tó felé, Kákos lelkész széles karimájú, szalagos szalmakalapját csaknem leröpítette a szembeszél.

A révfülöpi gyülekezeti teremben az éneklés végeztével éppen elkezdődtek az előadások, amikor kivágódott az ajtó, és egy izgatott férfi rontott be.

– Meghalt! – kiáltotta elfúló hangon, aztán megtántorodva a falnak dőlt.

– Ki halt meg? – kérdezte a lelkész.

– Eltűnt a repülőgépe. A keleti fronton. A kormányzóhelyettes úr – suttogta a férfi, aztán összegörnyedve lekuporodott a fal tövéhez, mint akit hányinger fojtogat, nem tudott már többet mondani.

Rövid és rosszkedvű volt hazafelé az út, szótlanul ültek a gyerekek, és a lelkész se szólt hozzájuk, pedig odafelé még alig győzte a táj szépségét magasztalni.

Nézték maguk mögött a súlytalanul lebegő, nem is moccanó porfelhőt.

Aranyszálakat sütött bele a nap.

A kövek és a kerekek ropogását hallgatva leereszkedtek a falu széléig, elébük jöttek az olyan sokszor látott házak körvonalai, most mintha mégis ismeretlenné vált volna valamennyi.

Az erdő határánál újra az orrukba csapott az a néhány hete már nem érzett édeskés illat.

Megállították az öreg hintót, leszállt minden gyerek, és a lelkésszel együtt elbóklásztak a fák közé.

– No csak óvatosan, ne siessetek annyira előre, jobb a vigyázatosság – mondta halkan a lelkész. A mellette bukdácsoló fiú vállára tette a kezét, s kémlelődve nézett vissza az út felé.

A Szedres izzadt farán a legyek

Remegtek a levelek.

A lelkész visszanézett a fák között, s látta, hogy a fejét idegesen fel-felrántó ló fölött milyen mohón tülekedve köröznek a legyek.

A világító sárgára mázolt kerekek.

A fehér ing alatt érezte a fiúcska vékonyka csontjait.

Megsimogatta a fejét; szinte sercegtek az átforrósodott, tüskésre nyírt hajszálak a tenyere alatt.

Ott, ahol a fák olyannyira összesűrűsödtek, hogy a lombok közt alig hatolhatott át a napsütés, egy ismeretlen férfi holttestére bukkantak.

Szétvetett karokkal, hanyatt feküdt a puha földön, valami kicsi domb támasztotta meg a derekát, a tágra nyílt szeme úgy fénylett, mint aki dacára a leveleknek és felhőknek, mégiscsak át tudott látni a lombokon, egészen az odafönti kékségig.

Alighanem már így, pucéron, egyetlen ruha nélkül halt meg, mégsem ez volt benne a legkülönösebb.

Nem az a nagy, szemérmetlen meztelenség, hanem hogy csupa lyuk, csupa dudor, kitüremkedés volt a teste.

A bőréből, a húsából, az izmaiból virágok nőttek elő.

Piros, sárga, fehér és kék, nyitott tenyérhez hasonló szirmokkal pompázó ismeretlen virágok, amelyek szinte ragyogtak az erdő félhomályában, és az illatuk, ez az édeskés, jól ismert illat kavargott körülöttük.

Nem is csak megszagolni, de valósággal érezni, tapintani is lehetett ezt a sűrű párát.

Úgy örvénylett körülöttük, akár minden évben, s akkor is, az olvadás óta az elrekesztett malomgátnál felhabzó víz, a patak vize, ahol a zubogó előtt az elcsaklizott teknőkkel még a múlt héten is olyan ádáz vízi csatákat vívtak a falubeli gyerekek.

Csend volt, süket, mélységes csend, csak a zöldesfekete legyek zúgása hallatszott.

Az illatok és szagok elviselhetetlen, kesernyés és édes párája.

A rossz helyre vetett magok.

Rothad az idő

A rothadás virágszaga.
Hogyan is?
Úgy kavargott, akár a céltalanul gomolygó idő.

Tandori Dezső

Trio Montaigne

II. Hiányzás helye

Az újvidéki HÍD-nak,
60–70 (-as-es évek)

Menetrend dicsérete!
Folytatás; az I. részé. – Miért vagyok este oly gyanúsan jól? Kicsit kortyoltam is reggel, igaz, haza nem hozok szeszt rég, nem illik itteni életemhez, madárkámmal, munkámmal, unalmammal magam akarok lenni, elképzelni sem tudom, hogy kortyolgatok, az ital nem is kell, a társas érintkezés sem igazán kell, nem annyira, hogy megszerezzem lehetőségét, de ha már van, élek vele. Beszélek stb. Kortyolok. De a hőség! A pár korty módosító hatása! Közérzetemen este nem is érződik. Kihalt volna belőlem az *érzetemlékezés?* Délutánom minden pillanatában mintha akkor születne meg „lelkem", érzet-érzékelésem? Ez nem Lelki Alzheimer. Bár hátha.
Folytatás. Örökös rock (stb.) mindenütt. Beat, pop. Rendben, ez mindig volt, kezdődött az inasgyerekek és cselédlányok és kispolgárok és később titkon nagypolgárok és hahaha ligeti és utcabáli mulatságával, Szép Ernő csodásan ír róla. De az üzlet ma mindenhatóvá tette ezt a nem is mindig íz nélküli izét, rajongtam én is pár dalocskáért, de hogy köznyelv lett belőle! ma, amikor csak álköznyelvek vannak (politika, geo stb), bolondság, hogy közös nyelvben hihetünk. Azaz nem is bolondság. Nem „hisszük", hanem... Miért, a lófogadás is azért nem megy, mert gondolkozni, plusz ráérezni kéne. Veszek egy zsák lottószelvényt, és/meg bingó! Nem egyszerűbb? Az állandóan szóló zene még többletet is ad, hihetjük, szintén ilyen „zene" értékű érintkezésünknek.
Folytatás. De azért igazi érintkezés is van. Én hiszek benne. Ez: a próza, a regény pl., melynek írását szüntelen tanulom. Legutóbbi munkámról: ugyanolyan kegyetlenül *az* a cselekmény, ami, ahogy én magam is kíméletlenül vagyok az, *ami*. Nem tehetek róla, nincs mentség. Betegségemről: időváltozás, tünetek ma is, nem nagyok. Nem csalok, nem veszek be fájdalom ellen. De: szervezetem kíméletlen szállítja sorsomat. Az lesz, amit szervezetem csinál. A HÍD az első (itthon akkor közölhetetlen, de nem tiltott) verseimben, a „Hamlet-kötet" néhány ma is érvényes (felül nem múlt) sorában ezt mondja. Az a bizonyos isten egyetlen érzékkel vesz körül. Megmarad-vagy-elpusztul érzékével. Ld. esti csodahangulat, érzet. Az az isten épp alszik? S én jól érezhetem magam?

Folytatás. Aztán megyek madárkámhoz. Szőlő, tojás, reszelt sajt. Feleségem „jól elkényeztette", kismadárnak hagyta meg (madárkánk tudatában ő az maradt?) – ? Nem. Vedlik, beteg, kell neki ez a sok mindenféle. A sajtot csak reszelve eszi, szépiát csak szőlővel. Dr. Ország Mihálynak tényleg az élete ment rá a madárkutatásra, s ő mindig somolyogva mondta: „A madarak heppesek." Ha teheti, a madár heppes. Ha nincs meg a heppje, tán belehal, kész.
Folytatás. Ma hidegre váltott az idő, hitelesen váltott hidegre 4 hónap hősége. Görögországi tüzek (gyújtogatások?), svájci hegycsuszamlások. Új regényemben véletlenül (?) e motívumok ott vannak, alapvetően. Áthallás? Áthallom a világot? Nem rájátszom. Az időjárás a fantáziánk. Beszélünk róla, szegényes lelkünk okán. Jó, hát Balzacot se lehet mindig megvitatni, vagy Jennifer Lopezt. Ki olvas Balzacot? Mit érdekes, ha Jennifer Lopez kiáltja, „mit tettem"? Ez még Dosztojevszkijnél érdekes (alkalmasint, reméljük). De... Kicsinyességünk, alaposkodásunk az örök időjárásbeszéd? Vagy épp ez az ezredmásodperceskimutatásos alaposkodás ma a lélek (helyettesítője)? Volt-e valaha is lélek, vagy mindig valami csak helyettesítette. „Egykor még volt lélek, ma ez helyettesíti", mondtuk évezredeken át. De mi volt az az „egykor"? A világ keletkezésekor még volt lélek? A lélekből lett minden... aztán jöttek a szauruszok, a vérontások, a meztelen mellek, az orvosi elszúrások... témák, jó ideje végig az időjárással párban. Ja, és feltalálták a teddymackókat is, nekem fontos.
Folytatás. Meddig dédelgethetem lakásom rendetlenségét, mackóimat, madaraimat, nem is olvasott könyveimet, eldöntetlen időimet és szeretéseimet... szeressek? olvassak? csak üljek a forróságban a szoba közepén, s ha megnyikordítom a fotelt, madárkám felcsippant erősen, jelzi, megvan, figyel, rám figyel, én vagyok neki a kapcsolatszemély vagy a csapat, a veréb csapatmadár, a legsérültebb is, ha közben – „lelkileg" – jól van. A 69. évet én így élem meg. „Még meddig...?" De kifejezhető vajon ez? Vagy csak azt mondom: mára lehűlt az idő; borzasztanak a háborúk: rutinból megnézek egy reklámnőt; a szauruszok nem érdekelnek? Szervezetem, ő bírja csak az Időt! (S járását.)
Folytatás. Nem azt érzem-e, ha (rendesen, érdemleg) írok, hogy érintkezem? Sokan mondják: mindent megírok ötször. És hányszor „érintkezünk meg" valamit? (Nem a „nobazmeg"-változatra gondolok. És nem magyarázkodom, hogy mikor nekem valamim fontos, hát itt is, ott is előjön, változattá válik, mert beleépül abba a helybe/helyzetbe. Hátha így épp ahhoz jut el, a Kuruttyáni Hírmondi révén, ahová a Centrális Circumefencia vámján nem jutott el? Na?) Hérakleitoszt mindig hullámvonallal jelöltem. Tegnap e két „vicc" ugrott be:

1, Héri, mit a vízfolyás!

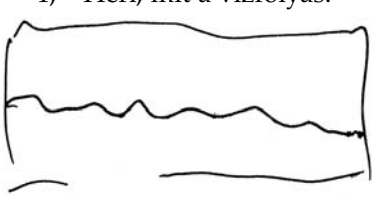

2, (Héri) hazudik, mint a vízfolyás

És ez nem léha vicc! Mert ha Hérakleitosz „tétele" az, hogy semmi sincs kétszer, hát akkor mire *mondom* is, mi van, az már csak volt! Nincs. Ergo nem érvényes. Így viszont mi lenne csak érvényes? Abszolutizálódna a közlés maga. Csak az „van", az „igaz" (az a való?! jaj), amit mondok. Mondom, és az van. De Zenón valahol itt is belebattyintana mocskosan, hogy nem ér célt az egész. Hagyjuk. A köznapi élet (maga az élet) abból áll, hogy azt az érdemi részt, ami lehetetlenné tenné, elhagyjuk. Mígnem egy nap megállapítják, hasnyálmirigyrákunk van pl., mint Felix úrnak a Fürstenhof-tévéfolytatásosban stb. Még mindig jobb, ha csak az epénkre kell hagymafogyasztáskor vigyázni.
Folytatás. De van valami ebben! Innen a „vad rohanat", ahogy írok. Előbb még megvolt! Ha lassan írom le, végképp nem lesz meg (számomra), s akkor hazudok, mint a vízfolyás. Fájjon inkább a kezem, gyorsan gépelek! Jegyzetlapjaimon megvan, fejemben kb. kész van, amit írok. De ha lassan írom... stb.
Folytatás. Balesetemet megírtam másutt. Igen, majdnem szecskává vágtak (önhibámból) autók, villamos, buszok. Miért tettem, jaj, mit tettem! A díva énekelt volna tovább, madárkám vedlési kérdéseit feleségem nehezen kezelte volna viszont, mert ezer gondja lett volna halálommal, vagy ronccsá tépázott „valóm" kórházi halandóságával. Megírtam másutt a három Nagy Mondást is (nyegleségek?), melyeket elmondok, ha kell. (Nem fog kelleni?) Az első: „Már annyi könnyelműség sincs bennem, hogy könnyelmű legyek, nem hogy bármi komolyabb." Hadd élvezze olvasóm (Olvasóm), ha másutt nem olvasta e halhatatlanságot. 2. „Ha nem írok, minden ellenem van. Ha írok, már nem minden. De ha még csak nem is írok (v. már csak): ..." Ugye, kétszer nem ugyanaz. 3. „Elfogadtam a játszma szabályait, feladom a játszmát. Nem fogadom el a játszma szabályait, nem adom fel a játszmát!" Ugye, ezek popdolgokból is táplálkoznak, a Nagy Mondások és egyebek. A nyugi-nyuszi viccekből pl. Várj, nyuszi (a gödörben), rögtön hozok segítséget. „Nem várok!" Ha már/még csak nem is írok... Nekem tetszik.
Folytatás. Nagy béke van bennem. Az ilyesmi ki a francot érdekli. Régi dal, meg kell csinálni. Láttam egy Gorkij–Csehov drámaduót német színházcsatornán, többször is. Külön-külön darabok. S ilyet még nem láttam, mondtam füstmilánosan. Ezek a díszletszínek... és a szereplők, ahogy párosával jönnek, többnyire, de néha nagyobb csoportban, ők is színek. Csak mondják a magukét, mondják-mondják... semmi se történik, s kialakul egy összkép. Borzasztó! Nevettető! Szívfacsaró. Beckettnél e darabjában (Nyaralók) Gorkij nekem ma fontosabb. Csehov meg szinte mindig! Bár a Krapp, az jó, Beckettől. Meg a jelenség. De Csehov! Gorkij! Dosztojevszkij! Tolsztoj meg a legjobban író író volt.
Folytatás. Hol a „megfelelő" (-nek a) határa? A belső, a külső, írtam. Hányszor szabad ismételni? A belső határ elvétése: nincs meg a cucc. A külsőé: túlírtuk a cuccot? Ilyen egyszerű lenne? Ha pl. nem vicceimet mondom el, hanem a Paper Star című versem pár szakaszát elemzem, hogy milyen festői (Veszelszky, Seurat, de még Manet, pointillisták stb. is), hogyan áll össze az alaphelyzet, az érzet, abból, hogy nem közvetlen egymás mellé rakom az összetartozókat:

pépersztártekutyánknak
vettcitromgumilabda
képzetnekhajigállak
távollétkicsinapja

égjátékaatávol
léthájdparkközelének
lennékminthademáshol...

Ergo vettem egy sárga gumilabdácskát, kutyánknak, aki nincs velem, de hiányzik, és ezért nem is vagyok egészen „ott" a Hyde parkban... ld. Jékely, mért nem vagy az, mikor olyan boldog fiú lehetnél... mondja neki édesanyja képzelt hangja a távolból, mért e panasz a pálmás tengereknél...? Na, ja, miért. De akkor a 2. szakasz 4. sorában elfogadom a jelent: zizerésznek a lombok fenn, hát leírom:

lombzöldek zizerésznek,

s innen már:

varjak szerteriadnak

röpte-szerén puha gömbnek...

A szerén, kéremszépen, az aranyjános... lelkünk tele van feledhetetlenségekkel, ezek hatnak. A Trio Montaigne III. része e cím alatt jön majd:

69

És ez nem malacság, nem misztika, nem vicc, ez tényleg az én 69. évemre utal, és arra, hogy mindazt, ami felgyűlt bennem, mennyire használjam még, mennyire csak üljek a szoba közepén, nézzen madárkám engem, nézzem én az eget az ablakon át? Andrej herceg a csatatéren? Ne már.
Folytatás. Hé, Pici, de csöndes vagy! Csak nem az időjárás teszi? Csíípp! kiáltom oda neki, de nem felel. Még szőlőt adok neki szépiával. Nekem hiányozna, ha nem tenném. Hát még az írás mennyire hiányozna. Szeljük a habokat, átúszók, hiába, hogy Zenón mester szerint nem érünk oda, de hát Csehov, Gorkij, Dosztojevszkij, Tolsztoj is így szelte a habokat, s fingottak jó nagyokat, ahogy a suliban ez a halhatatlan vicc járta/ja.
Folytatás. Fura, hogy Dosztojevszkijt itt mindig Fosztojevszkijnak írom. De hát nem nagyon fosztogatja őt ma senki; benne van a hülye divatban, hogy ki olvas Balzacot, ki Doszto... stb. ma. Nem igaz! Igenis indítanak kiadók klasszikus-sorozatokat, még költészetit is, ne tudnám, mikor az egyikhez én írok *elő*ket!
Folytatás. Nagy garral itt áll (képtelen kifejezés?), hogy „Füzet a táskámban". Ja, persze, hordozom ezt a füzetet, van egy rókavörös toll hozzá, feljegyzem nyegleségeimet. Ez itt nem is rossz: „Ez a szív se talált jobbat, mint én, hogy aztán engem basszon." Tehát: szívemre mutatok. Mintha ez csak-úgy-egy-szív lenne. Mint egy másik lény szíve, másik létező. De nem, ez az én szívem, és nem talált nálam jobbat, a francba, mint hogy engem izélgessen, velem szórakozzon. Nem

betegségével, világos? Csak! – Olcsóbb tréfa: „Fokozás. Létezik = több, mint nem létezik. Köv. fok: nem létezik. Végfok: több, mint nem létezik." – Aztán, de ezt már mondtam: Ha iszom, legalább tudom, mi van velem. Ha nem is iszom, végképp nem tudom. – Meredek jön: „Mi a jó érintkezés tragikuma? Hogy a magadét végül nem is akarod." Hahaha. – A „ha nem is írok": ez az Egészséges Életmódra is jó vicc. Tessék elgondolkodni rajta, ugye. – Sose halok meg! Inkább haljak meg! (Ezt valahol olvastam kb.) – Akkor lennék beteg, ha orvoshoz mennék. (Olcsó. Lényeges viszont, hogy most, 69. évemben tudatosult bennem: ha levágom ujjam egy darabját, lábamba áll a lehulló olló, muszáj orvoshoz menni!! Tehát vigyázat. – „Írónak lenni annyi, hogy..." Na ezt visszából hagyjuk. – Segíts magadon, isten is... Hé, még isten helyett is én?! (Ezt másutt írtam.) Egy vadul erős jön: „Tényleg mindenkit elküldök a picsába. De hiába. Téged szeretlek." Szép vallomás. – Ez jó: „Annyira *együtt* vagyok, hogy különben mindenben szét vagyok hullva." Mármint magamban vagyok együtt. Ezt kéne kifejezni jobban. – Miért jöttem be? mondom egy presszóban, ablakok nyitva. Mert majdnem olyan jó a levegő, mint kint! Haha. De: Miért vagyok veled? Mert majdnem olyan jó, mint egyedül. A szexnél ez, megjegyzem, kétes. Nem illik a képbe a „Közös cselekvés". A szex nekem nem közös cselekvés *úgy*, ahogy egy könyvet csinálunk. Jó, a szex se csak kéjelgés. Gyereket csinálnak. Emléket. Kitöltik az időt. És még ezer, végtelen mindenféle. Ergo a szex nemcsak leírhatatlan, ahogy a szexregények leírnák, hanem róla se mondható jól semmi.

Folytatás. Madárkámról se mondható el, mi a vele való lét. Ő az életem. Mert ha meghalna, egy roncs menne most a városba ügyet intézni stb. S mégis kéne élni tovább. Ez a „mégis kell élni tovább" az élet nagy aljassága, ez az ára!

Folytatás. Kész a füzet, volt pár jó dolog benne, ennyi. Egy meredek mondás jön. Ha pl. pénztárban (posta, közért) dolgozni látok valakit, vagy ha telefonálok, s helyén ott a kiadóbéli stb. illető, azt gondolom: jó ég, ha nekem kéne...! De hát 69. évemben vagyok, egy viszonylag egyedi emberpéldány (jó, mindenki egyedi, de hogy író, zenész, politikus, üzletember, nagygazda stb., az már specializálódott etc.), miket gondolok! Ez a hivatalnok 22 éves, 31 éves, mit tudom én... Miért nem egy nagyvállalkozóhoz hasonlítom magam, hogy de borzasztó, 1000-szer (100-szor) többet keres, mint én, de ha 15-ször többet egy kisvállalkozó, az is... miért nem azt mondom: jaj, én nyomorult (mondja ezt azért az íróember!), miért a kisemberhez hasonlítom magam... jaj, legalább ez nem sújt. Stb. Kosztolányinál rémes fenyegetés a templombakórházakbabörtönökbe vonuló karaván. Én már valami ünnepi helyre is csak keservesen megyek, sírokat, szerkesztőségeket, rokonokat nem látogatok, nem ülök le egy erre-arra. Aki benn van a kocsmában épp (bár nem vágyom érintkezni), hát... de ezt is írtam már. A „mai kocsma" az ez. Több, mint a politika. Az esetlegesség a mindenkor mai kocsma.

Folytatás. Befeketült az ég. Sírtunk-panaszkodtunk, örökké süt a nap. Tessék, nem süt, és én is máris róla beszélek, erről. – Mit ér ez? Ha nem lennék úgy mégis egy igazi(bb) író, borzalmasnak lennének nevezhetők az érzéseim. (Szépen kifejeztem.) Pl. hogy csak úgy visszagondolok: de nem és nem bírnék abban a buszmegállóban állni... vonatra szállni (pedig fogok még) stb. – Lényeges jön: Mi érdekessége van (tárgyi szempontból) mások számára

annak, hogy a magamét mondom? De mi hitele lenne mások számára annak, ha nem a magamét mondanám? Nem mondhatok semmit. Ld. „Szólásszabadság van, nem szólhatunk egy szót sem." Vagy Wittgenstein, hogy amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell, s erre írtam másutt: „Ez a beszéd!" – Hányszor írhatom le ezt? Már írtam ezt is. Hogy hányszor, vajon? – A jegyzetlapot eltenném! Hahaha. Mint a használt gyufaszálat, rozsdás vasszöget. Hátha még jó lesz valamire. (Többször megírom? Eleve késztetés.) – A „szembe babám" az, ami a beszélgetést mégis valahogy elviszi. Ha valaki háttal van, az is beszélgetés? Az is, és... Mégis. Szembe! – Beszélgetés: érdemelnéd te végszavamat, végső szavaimat? Mert hátha beszélgetés közben halok meg. – A beszélgetés, betű szerint, mindig A és Z (Zs stb.) közt van. Vagy melyik nyelven hogy. Akkor nem volna egyszerűbb, ha a szótár gerincét nézném? Egy gerinces beszélgetés. Könyvemben a „gerincesbeszélgetés"-sel sok jó disznóság van, nem illik ide. Különben sem szeretem a disznóságokat. (Kiv. kaja.) Nincs regénybeli „kegyetlenség" (Kátya-Mitya), disznóság (Megszületik augusztusban, s még ezer példa, százezer). Én spec nem szeretem a szavakkal ábrázolt malacosat. Relációkat írni! Úgy az emberek egymás iránti hitványsága is csúf szavak nélkül ábrázolható. Különben is, utolsó (még meg nem jelent) könyvem után már csak afféle cselekményességet akarok, amelyik kíméletlenül következik a szereplők együtteséből. Hiányzás helye ők: lélektani elemzések ne legyenek, „azt gondolta" ne legyen stb. A valóság a hiányzás helye. (Olcsó vicc: vagy fordítva. Még olcsóbb: vagy műfordítva. Korunk ebben a szellemben viccel folyton. Nem szeretem korunkat. Folyton nem szeretem.)

Folytatás. Vagy szavak közt van a beszélgetés. A, a – indul a szótár. „Beszélgetés indul." Az angol szótáram utolsó szava: zymurgy. (Erjesztéstan.) Csináltam egy Országh-szótár verset 1970 körül. Egy szó alibije. Nagy megtiszteltetés, hogy dr. Országh évfordulójára benne lesz, tudósok szövegei mellett, az én gyarló verskollázsom, a szépséges díszkiadásban. De ez a mostani se a legrosszabb. Az igazi és az olcsóbb ötlet közt: jelesül: lebeg.

Folytatás. Medvéim hülyéskednek már így: „te zymurgy!" Ez jó medvenév, medvecsúfolás, egymás közti. – Madárkánk: ó, de jó volt, kezemben ült, nézett évmilliós szemével! – Milyen jó nekem, mennyi a jó.

Folytatás. Meg fogom írni (Pécsi Györgyiék lapjába, Kosztolányi ürügyén) a prózáról való véleményemet. Hogy a próza még mindig csak próbálkozás. Monet, Seurat stb. festészete nem próbálkozás. A líra sem. Egy-egy végeredmény-filozóf-rajz se, talán. De az esszé eleve „kísérlet", és a próza, a regény, a nem-esszé próza is kísérlet. Pl. Ottlik végeredmény, mégis milyen konzervatív. A szociológiai irodalomban Németh László nagy, de nem várnám a mai prózától, hogy mindig szociológiai legyen. Patricia Highsmith, Chandler, Balzac, egyikük sem a végső eredmény. (Ottlik, Németh sem. Tán még Mándy sem, aki pedig... De ld. Új Könyvpiac.)

Folytatás. „Írd fel ezt a feledhetetlen dolgod, mert elfelejted." – Beszélgetés: „Nekem csak az kell, hogy hallgasd meg az én részem, a magadét el se mondd, látatlanba/hallatlanba elhiszem, igen, igen... a te dolgod." Szép, nem?? Két nagy buli, szerintem. El is teszem a papírt, újrafelhasználásra. Én csak reciklikálok,

mikor újra megírok valamit. Nem enciklikák a mondásaim, hanem reciklikák. Ezt F. Lacinak, nagy szeretettel, spec. Talán nem hanyatlás a Trio Montaigne, Laci! Ez: maradjon, kérem, a szövegben.
Folytatás. Ezt én írtam, érzem az ízlés határát. (Minden határ képlékeny. A határ határa a határtalanság.) Más dolog: Író vagyok, nem kisugárzó! – Az emberek nem akarnak gondolkozni. Így a lófogadás – írtam – nem megy, nem trend, inkább bingó. Látni akarják az írót. Olvassák! Engem olvassanak. (Ld. Karinthyné. A Frici nekem eltűri, én a Fricinek nem tűröm el. Igenis olvassanak engem, vagy ne olvassanak. A személyességgel semmi sincs elintézve. Azaz: én az írásaimba 1000-rel személyességeket írok.) Élj, kicsi madárkánk. Millió-év-tekintetű. Még nagyon aggódunk. Mindig aggódunk, így. Egyéb: aztán pár nap szünet az írásban (talán). Megélhetésem. Alapvicc rá az Arisztid és Tasziló gyerekei. Képzeld, Arisztid, a kis Agenor milyen csodás gyerek, szépen fejlődik. Na. Már meg tudja különböztetni a tűzoltót a postástól. Ó, és hány éves? Huszonkilenc. Tehát persze, keresek ennyit-annyit, az értelmiségi átlagbérnél picit (nem nagyon) többet, meg senki se hiszi, hogy cikk, vers, könyv, rajz (rajz semmi pénzt nem hoz!) ennyi pénzt hoz csak. 69 vagyok mindjárt, és anyagiakban a postás-tűzoltó vicc érvényes. Sajnos!
Folytatás. Ó, borzalmas irodalom. Reggelről reggelre ezt írom, s elmaradnak szertartásaim, e szentek. Mackók, plüssmadarak megsimogatása, „védjenek", szeretem őket – ilyenek jele. Nem kapcsolom be a zenét madárkánknak. Nem nézem meg, mi lett tegnap a tenisz. Elfelejtem bevenni orvosságaimat. – Igaz-e, hogy csak ez érdekel: 4-ünk egészsége (feleségem, madárkánk, kutyánk, magam), az ország anyagi fennmaradása, környezetem fizikai épsége. Igaz? Meg kéne határozni az „érdekel" tartalmának határait, belső-külső.
Folytatás. „Lemenés" a városba. Jaj, ma délután nem kellett volna. Csúnya esés, fejseb (?), fülsebesülés (!). Kis szünetet kér ez az írás. Na, köszönöm.
Folytatás. Elitkedésnek rémlik most nekem ez is: „én a történelmet nem szeretem, nem szeretem, hogy a »ma« előtt egyéb is volt. (Kenegetem a fejem, hm. Elég lesz?) Könnyen írtam: de ami ma van, azt sem szeretem. Városjárás..."
Folytatás. Picike, verébkénk, kis sérült fiacskánk! Szerencsére te nem sínyletted meg kilengésemet. Akkor is! Írom a bölcselkedéseimet, autókról, hogy nem hangulatos színek, surrogások, formák, hanem életveszedelmek. Jó, de tegnap fának mentem, ha jól emlékszem. Nem javulok.
Folytatás. Mi minden „nem kell". Mit kellett lemennem a városba? Kimerült voltam (sok írás, fordítás, hirtelen beütött rosszabb idő telefonok). Nem bírtam volna ki itthon? Mit vártam?
Folytatás. A mű, mindig: akarom... tervezem... nem akarom... lerohan... igazgatom, miután én is lerohantam, meg csináltam. A művet, ezt kellett volna lerohannom, nem a városba lerohannom. Most van aztán általános utálat bennem, viszolygás mindennel szemben, mi én vagyok. És még szerencsém volt. Mit kísértem a sorsot? Őrangyalaimat. Ó, jaj!
Folytatás. Nem lehet nagy csillagot

*

tenni ide, nincs ekkora elválasztható, hiszen az Arm And A Leg előtt is voltak sérüléseim (oldalrándulás, bordabaj, stb., de boka, térd etc.), s nem mondható, hogy közös nevezője a sietség, az ital, az ideges feldúltság lenne e dolgoknak, mindig más, és azt is gyanakodva fogadom, hogy most a nagy regényírói műveletek

a.) kimerítettek (!), bár kimeríthettek volna, de ez nem merül ki ennyiben (nem tréfa!),

b.) és olyat sem hihetek, hogy a szereplőkkel „esett" kemény elbánásom állt volna bosszút.

Folytatás. Mindenesetre az az egy árva szál csonk nagy gesztenyefa jó, hogy megvan, mert (ha jól emlékszem) véle csókolóztam össze. Szájsarki kis sérülés, két homloki, hatalmasan vérző fül (egy napig hittem, hogy leszakadt a cimpa, de ez abszurdum, fájdalom semmi, ott is csak vannak ilyen idegek, a fülcimpában!), jön elő a közepes erősségű hátizom- és oldalrándulás, inkább húzódás, szerencsére altesti többlet most nincs, érdekes, a pozitívum ráadásul az, hogy prosztatapanaszaim nem jelentősek), fejemen dudor, ott épp sok a haj, kenőcsös ragacs, zuhanyrózsával fürdetem naponta, új kenés akkor. Kis madaramra vigyázni, belsőleg a kenőcs nem jó, embernek se. Őrület, ahogy mondani szokás, mi lett volna, ha... de mi lenne, ha a gyógyszeres fiók (kijár) a sípcsontomra esne? ha elbotlanék tábori ágyam aznap épp kiálló sarkában, aztán fejjel az ajtófélfának? ha a szőnyeg ráncában, fejjel az ablaküvegbe? Talán túlesem ezen a tegnapelőtti esésen. Feleségem szerencsére távol jár, így nincs, aki orvoshoz kergessen stb. Egy aggodalommal kevesebb. S mert nem a földre estem, talán nem fenyeget fertőzés, vérméreg, nincs térde szakadt gatya stb.

Folytatás. Kár ezt részletezni. Görcsösen nem iszom. Így árt meg a kevés is (a városban, egyéb izgalmakkal párban). Hónapok óta nem volt szesz a házban, nem is lesz. Nem rontom el napomat, benső szabadságomat nem adom. És erre tessék, lementem. Valami azt mondta nekem, sürgetve: „Erre tessék, erre, erre!" Lementem, járni egyet, s kikötöttem a gesztenyefánál. Jó nagy csattanás volt, és iszonyú szerencse. Hogy fogaim... bár állkapcsom megrendült kicsit, de egész erős, nem is hittem. Azért továbbra is csak szendvicskenyeret eszem stb. Most már könnyen nyegléskedem, persze. Sebaj, még két nap, és fertőzéstől sem félhetek. De nagyszerű. És ha félhetnék?! „Komplett ez?!"

Folytatás. Pedig milyen szépen akartam zárni ezt a II. részt. A Paper Star elemzésével. De az a III. végére marad. Nincs erőm esztétikához. A tanulságokat is – ha vannak – másokra bízom. Olvasóm, gondolj rólam vagy e dologról amit bírsz. Sapkába rejtett fejjel-homlokkal megyek venni tejfölt, madárkánknak szőlőt, magamnak szendvicskenyeret.

Befejezés. Madárkánk élete-halála is múlik rajtam! Nem beszélve arról, hogy egy kicentizett élet ez az enyém, és akkor durr bele. Be a pirosba, 6 sáv... Lehel piac elzuhanás... a múltkor egy ez-az ...most ez. S közben ügyesnek mondom magam! Én és az ügyes...!

(Bef. következik. Címe: 69)

Ryszard Kapuściński

Lapidárium VI.

(2. rész)

2002. augusztus 30.

Tíz napja érkeztem Varsóból repülővel New Yorkba. Itt, a repülőtéren barátom, Ren Weschler esszéíró várt rám. Ren nemrég alapította az általa vezetett The New York Institute for the Humanities nevű intézményt. Három hétig ennek vagyok a vendége. Az első éjszakát barátomék bűbájos kertben (öreg fák közt) álló házában töltöm a New York közeli Penham helységben. Másnap Rennel már indulunk is Manhattanre. Ren megmutatja, hogyan kell a Public Libraryt használni.

Az éjszaka rövid, mert hajnali négykor indulunk a repülőtérre. Elrepülünk Salt Lake Citybe, ott átszállunk egy másik gépre, majd még egy másikra, és megérkezünk Sun Valleybe. Ez az Idaho állambeli hegyi település gazdag és híres emberek üdülőhelye. Mutatós villák, ápolt pázsit, termetes fák – főleg mindenféle rendű és rangú fenyők, valamint juharfák. Sun Valley legfőbb nevezetessége az a ház, amelyben élete utolsó három évét töltötte, s amelyben végül önkezével vetett véget életének Ernest Hemingway.

Már megérkezésünk napján ellátogatunk a szép fekvésű, kopár és magányos hegyek övezte, lankás domboldalon álló házhoz. A tökéletes magány, elzártság, elszigeteltség légköre uralkodik benne. Sarah megmutatja azt a helyet, ahol az író egy vadászpuskával fejbe lőtte magát: keskeny, sötét előszoba vezet a bejárattól a tágas szalonba, ahol a hatalmas ablakokból magasba törő, sötétszürke, most a lenyugvó nap fényében úszó hegyeket látni.

Többtucatnyian vagyunk a házban – mindannyian az Amerikai Írók Konferenciáján veszünk részt, amelynek én vagyok az egyetlen külföldről meghívott vendége. A Hemingway-házban van a vacsoránk, itt említi az egyik helyi szervező, hogy öt-hat éves lehetett, amikor a szomszédasszonyuk berohant hozzájuk: „Mr. Hemingway-jel valami szörnyű dolog történt!”

Nem sok minden maradt meg Hemingway holmijai közül, de az emeleten van egy íróasztal, azon az ő egykori írógépe – egy kis fém Royal gép.

Egy amerikai tanárnő felháborodva meséli, hogy az ő osztályában a diákok nem tudják, ki volt Hemingway – a tanárnő vallomása volt talán a legérdekesebb dolog, amely elhangzott vacsora közben.

Másnap kezdődik a háromnapos konferencia.

Az általam ismert írók közül itt van David Halberstad. William Styron lemondta részvételét felesége betegségére hivatkozva. Itt látom a költők közül William Merwint és Robert Pinskyt. És jelen van a fiatal Mark Schwartzman, Ren Weschler és mások.

A konferencia kapcsán feltűnt néhány dolog:

– nyolc év óta minden esztendőben megrendezik ezt a konferenciát. Jó szándékú emberek egy csoportja hívta életre, és néhány, az irodalom támogatását, népszerűsítését felvállaló amerikai milliomos finanszírozza;

– a közönség olyan emberekből áll, akik az Egyesült Államok legkülönbözőbb sarkaiból azért jönnek ide, hogy élő írókkal találkozzanak, meghallgassák, „megérintsék" őket. A több ezer jelentkező közül a szervezők csak nyolcszázat fogadnak, hogy megőrizzék a rendezvény egyfajta intimitását, hogy az ne váljék tömeggyűléssé.

A találkozókat sajátos szertartás jellemzi: az írók egymást mutatják be a közönség előtt, mindig a kölcsönös dicséretek, bókok, a legnagyobb elragadtatás hangján. Itt nem hangozhat el egyetlen megjegyzés sem akár csak langyos hőfokon is, a kritikai attitűdtől pedig Isten őrizzen mindenkit! Pinsky dicsőíti Merwint, Halberstad mennybe meneszti McCoulout és így tovább.

A felszólalónak mindig könnyed dolgokkal, viccekkel vagy humoros megjegyzésekkel kell kezdenie előadását – egyszóval tréfálkozó, kellemes hangulatot kell teremtenie, még ha néhány mondattal később borzalmas, elrémisztő dolgokról beszél is. Ehhez a szertartásszerű vidám bevezetéshez (és esetleg befejezéshez is) mindenkinek szigorúan tartania kell magát. Az összes író, akit végighallgattam, egyúttal nagyszerű szónok is, megszokták a színpadi szereplést, egyikük sem emlékeztetett dolgozószobája csöndes magányába zárkózó remetére. Azt is látni egyébként, hogy ezek az írók alaposan fölkészülnek a szereplésre, mert fontos számukra az ilyen fellépés.

Meghökkentőnek találtam, hogy ez a rendezvény, amelyen megjelent az amerikai irodalom színe-java, semmi, de semmi érdeklődést nem kelt a médiában. Nem jelent meg sem a tévé, sem a rádió, a helyi sajtó meg sem említette a konferenciát, pedig máskor gondosan tudósít a legapróbb, legostobább dolgokról is.

Olyan benyomásom támadt, hogy a médiumok – különösen a tévé és a rádió – ebben a kultúrában teljesen különálló, megközelíthetetlen világot képeznek, és senki nem is várja el tőlük a legkisebb érdeklődést sem (döbbenten néztek rám, amikor erről érdeklődtem – ugyan miért érdekelné ez a médiát?). Őket kizárólag a washingtoni királyi udvar és a populáris szórakoztatás érdekli – mondták a résztvevők.

Az ilyen rendezvényhez viszont gazdag, bőséges fogadások társulnak. A milliomosok a rezidenciáikban rendeznek fogadást, rajtuk kívül a környékbeli szállodák és jótékonysági intézmények is vendégül látják a konferencia résztvevőit. A mulatság ilyenkor a késő éjszakába nyúlik.

És a lényeg? A szépirodalom gyöngülő hangja. Ugyanakkor az életrajz, a történelem, az antropológia felvirágzása. Nagyon sok az aktuális politikai esszé – ezt itt irodalmi műfajként kezelik.

A konferencia hétfő délután fejeződött be. A hét további napjaira Ren betervezett nekem egy magányos utazást a déli államokba, vagyis Idahóból Utahon át Arizonába és Colorado jókora részébe. Barátom terve a gyakorlatban kivitelezhetetlennek bizonyult. Naponta legfeljebb ötszáz kilométert tudtam megtenni, s ilyen tempó mellett az ajánlott útvonal megtétele nem öt, hanem legkevesebb tíz napot vett volna igénybe. A terv pozitívuma az volt, hogy különlegesen szép tájakat láthattam volna, negatívuma viszont az, hogy ilyen eszeveszett tempó mellett nem lehet senkivel sem találkozni, elbeszélgetni. Ráadásul gyilkos augusztusi hőség uralkodott, másfélezer kilométer után teljesen kimerültem, már alig éltem. A hopi indiánok lakta Navajo-sivatag közepe táján haladhattam, amikor rádöbbentem, hogy ha tovább autózom, nem érek vissza szombatra Salt Lake Citybe, így aztán visszafordultam a 15. számú autósztrádára, hogy minél előbb Salt Lake Citybe érjek, ahonnan repülőjegyem volt New Yorkba.

Hogy milyen tapasztalatokat gyűjtöttem a több mint kétezer kilométeres utazás során?

Az amerikai térséget keresztül-kasul szelő utak elsődlegesen számozva vannak, s csak másodlagosan van nevük (ha egyáltalán van). Az ember az utak számozása s a hozzájuk rendelt égtáj szerint igazodik el. Az európaiaktól ez egészen újfajta térbeli, távolságbeli gondolkodást követel. Az utak attól, hogy nincs elnevezésük, üres absztrakcióvá válnak. Ezt az absztrakt jelleget csak növeli az autósztrádák szerkezete – minthogy a földtől és a tájtól elszakítva futnak tova, sokkal inkább a repülőgéppel történő utazás élményét adják, mintsem azt, amit egy nomád vándor tapasztalhat. Az Egyesült Államokban elképesztően sok út van, számozásuk aprólékosan részletes, így aztán egyedül, kísérő nélkül utazni – különösen, ha valaki még siet is, ráadásul ismeretlen környéken próbál sietni – rendkívül megterhelő és stresszelő vállalkozás. Az autópályákon csak kevés helyen lehet visszafordulni, ezért aztán ha az ember rosszul választott utat (s ez bizony gyakran előfordul), akár ötven-hatvan kilométert is meg kell tennie, hogy tévedését kijavítsa! És kezdje elölről az egészet – ami újra csak hibás választásnak bizonyulhat –, és így keringhet egész nap körbe-körbe, mert az autókkal tömött sztrádán az ott uralkodó sebesség miatt lehetetlen dolog megállni, utat keresgélni. Így hát, saját tapasztalataimra támaszkodva, a kérdésre, hogy mennyi idő alatt lehet eljutni St. George városból Shiprockba, ezt válaszolom: úti kísérővel egy nap alatt, kísérő nélkül két nap alatt.

Az amerikai utak rendszere: az elképzelhetetlen, hogy közvetlenül az autósztráda közelében találjon az ember valamiféle vendéglőt, szállodát vagy éttermet. Ha ilyesmit akar, le kell térnie a sztrádáról, s addig kell mennie, míg nem akad olyan helyre (gyakran néptelen pusztaság közepén), ahol van benzinkút, motel, üzlet, étterem vagy büfé. Ezek a helyek mind egyformák, az étel is, a székek minősége is ugyanolyan. Úgy van az egész kigondolva, hogy semmin se lepődjünk meg – hogy mindenütt pontosan azt találjuk, amire számítottunk. Egyáltalán, az egész amerikai közlekedésben azonos szabványok érvényesek.

Az amerikaiak remekül vezetnek, az autó a második természetük, ráadásul udvariasak, elnézőek az idegenek iránt, megértően mosolyognak, ha valaki

hibázik, szívesen segítenek, amiben tudnak. Ezért aztán Amerikában autózni kellemes dolog.

Banális az a megfigyelés, miszerint több Amerika létezik, de minden bizonynyal nagyon jól meg lehet különböztetni – kettőt. A nagyvárosok Amerikáját és a vidéki Amerikát. Két külön világról van itt szó. Erről magam is többször meggyőződtem, legutóbb akkor, amikor Salt Lake Citybe utaztam. Úgy terveztem, hogy egy városszéli motelben fogok megszállni, mert az jóval olcsóbb, mint egy szálloda bent, a városban. A központig még vagy nyolcvan kilométer volt hátra. Megálltam egy Santaquin nevű elővárosban. Az üres büfében unott pincérnő üldögélt. Szendvicset és kávét kértem. Gyerekek játszottak kint, az üres utcákon, a családi házakat buja zöld növényzet vette körül. Csönd volt, egyetlen járművet, egyáltalán semmiféle mozgást nem láttam. Úgy döntöttem, hogy autózom még vagy húsz-harminc kilométert, megszállok valamilyen motelben, s majd csak másnap reggel megyek be a városba. Ugyan kérem! Alig tettem meg tíz kilométert, amikor hirtelen – mintegy varázsütésre – a kétsávos út háromsávosra, a háromsávos mindjárt négysávosra, az pedig öt- és hatsávosra bővült, mellettem máris tízesével, százasával suhantak, vágtattak, előztek a járművek, néhány másodperc alatt körülkerített az egész, lendületbe jött masinéria, a lüktető, rohanó, megvadult autóménes, mindenféle ismeretlen arcok villantak fel mellettem szélvédőre meredő tekintettel, mert itt bizony figyelni kell, itt egy pillanatra sem lehet félrenézni. Mit tegyek? – törtem a fejem lázasan, pánikba esve, mert óriási futószalagon találtam magam, amely sebesen haladt előre, én meg sodródtam rajta tanácstalanul, azt sem tudtam, hova és minek, így aztán, hogy valamiképpen megmeneküljek, elkezdtem óvatosan, nagyon óvatosan a külső sávba húzódni, hogy az autópálya legközelebbi lejárójánál félre tudjak állni, s meg tudjam állapítani a helyzetemet. Hol is vagyok? Mit kell most tennem? Egy sor kockázatos manőver után, egész testemben remegve, végre letértem egy mellékútra, körbenézek, hát ott egy szálloda. Némi aggodalommal töltött el, hogy nem út menti, vidéki, negyvendolláros motel volt, hanem hivalkodó luxus Marriott virágágyásokkal, vadszőlővel, szökőkúttal. Ide még benézni is kár – gondoltam magamban –, kétszáz dollár, ha nem több! Látom, hogy egy mexikói munkás füvet nyír a szálloda előtt. – *Hermano!* – szólítottam meg spanyolul. – Hol van errefelé olcsóbb szálloda? Elgondolkodott. – Nem tudom, *señor* – válaszolta, és azt tanácsolta, keresgéljek tovább!

Elindultam, kiértem egy benti útra – négy-négy sáv mindkét oldalon –, ez a városon keresztül vezetett, ám hirtelen elfogytak a házak, a nyaralók, a kertek és barnás színű sivatag vette kezdetét. Itt végződött a város. Megfordultam, elindultam visszafelé, oda, ahonnan jöttem, a nagy Amerikában általam ismert egyetlen biztos, menedéket nyújtó pont: a 15-ös autósztráda felé. Mentem, mentem, már alighanem közel lehettem a célhoz, amikor forgalmas kereszteződéshez értem, s örömmel gondoltam – végre megvan! Megvan az én 15-ös sztrádám, mindjárt hazaérek, és jobbra kanyarodtam, ám a következő pillanatban rádöbbentem, hogy nem, hogy túl korán kanyarodtam le valamiféle 800 West jelzésű útra, s ahogy ezen haladtam, megpillantottam végre az én 15-ösömet, csakhogy fönt, a magasban, egy betonhídon, én meg lent voltam, a földön. Hogy jussak fel oda, a

magasba, töprengtem kétségbeesve, mert biztos voltam benne, miként említettem, hogy ha újra rátalálok a 15-ösre, meg vagyok mentve. Jó sokáig bolyongtam még a városban, amelynek nevét a mai napig sem tudom, míg végre megtaláltam a 15-ösre vezető bekötőutat. Nem sokáig örvendezhettem azonban a sikernek, mert – a többi autó sebességéhez igazodva – tovább kellett száguldanom. Izzadtan, kimerülten, a szomjúságtól kicserepesedett ajkakkal, az elviselhetetlen hőségben úgy döntöttem, hogy megállok az első utamba kerülő szállodánál, kerüljön akár ezer dollárba vagy még többe. Nem bánom, inkább egész életemre eladósodom, de tovább már nem bírok menni.

És így bukkantam erre a kis szállodára, amelyben mindezeket írom. A neve: Quality Inn & Suites, 712 S Utah Valley Drive. American Fork, UT 84003. Tel. (801) 763-8383. Még mindig harminc mérföldre vagyok Salt Lake Citytől, és aggodalommal gondolok arra, hogy holnap be kell jutnom a városba. Az ablakból azonban kis füves térségre, néhány virágra, bokrokra és egy fácskára látok. A kis kert végében filagória, benne egy pad, most ült oda egy idősebb úr, könyvvel a kezében. Az idős úr látványa, amint nyugodtan üldögélt és olvasott, miközben kétszáz méterrel odébb a motorizált Amerika száguldozott nagy zajjal a beton autósztrádákon, visszaadta életkedvemet, s ha az illető úr fölnézett volna az ablakomra, láthatta volna, hogy mosolyogva állok ott.

A továbbiakban a Salt Lake Citybe vezető úton magnóra vett megfigyeléseimet másolom ide:

– a mezők a sztráda mindkét oldalán nedvesek – szünet nélkül ömlik a vízsugár a barna sivatag ölelte zöld földsávokra;

– a sztrádán nagy a forgalom. A 84-esen haladok kelet felé. A vidék lapos, néptelen, a távolban közepesen magas hegyek körvonalai. Felirat az út mellett: *Dust Storm Area.* Tovább az út egyenes, sík, jelzés sehol. Könnyen elalszik az ember. *Next services: 38 miles.* Üres, kiégett föld, mint Afrikában. A különbség Afrikához képest: itt nincsenek az út mentén semmiféle lakott települések, emberek, csak autók suhannak el sietve, mintha közeledő orkán elől menekülnének. Afrikában elég megállni egy látszatra teljesen elhagyott helyen, máris emberek bukkannak fel. Itt a helyi őslakosok, az indiánok már rég kipusztultak, akik pedig a helyükre jöttek Európából, azok a városokba húzódnak;

– magányos gépek távoli sziluettjei;

– annyi földed van, amennyit öntözni tudsz. Újra *Next services: 35 miles.* Még mindig ez a Száhel – szürkés, barnás, agyagos föld, rozsdás hamu;

– hegyek, fátlan, kopár hegyek. Életnek semmi nyoma. Megjelent a 15 South felirat. Mindenütt lapos síkság, ám balról hirtelen szép hegylánc bukkan fel – egyenest a síkságból nő ki meredeken;

– beértem Salt Lake Citybe – hat sáv. Gigantikus dugó;

– Amerika. Beaverben vagyok. Amerika lényege a távolság legyőzése. Hogy le lehessen győzni a távolságot, hogy kapcsolatot lehessen teremteni két pont között – ezt a kérdést csak Amerika tudta megoldani. Európának nem kellett szembenéznie ezzel a gonddal, nyugodtan foglalkozhatott a táj, a föld meghódításával. Amerika viszont nem más, mint az ember állandó harca a térrel – ettől más ez a civilizáció;

– reggel nyolckor indultam el Beaverből a 95-ösön. Rátérek a 20-asra – mellékút. Jelzőtábla figyelmeztet tehenek, őzek felbukkanására. Keletre tartok erős szembefényben. Ezek itt már egysávos, a lengyelországiakra emlékeztető utak. Körben hegyek, erdők, mélyzöld növényzet. Remek útjelző táblák;

– látszik, mennyire néptelen a vidék. Mennyire puszta az egész föld;

– a kisvárosokban mindenütt rengeteg nagyon kövér embert látni. Főleg fiatal lányokat. Kicsi, szép arc, a többi – borzalmas hájtömeg;

– tehéncsordák az út mentén, de pásztort nem látni. Sehol egy élő lélek. A pásztorok: elektromos vezetékek;

– üres utak. Egyszer, a Zion Park felé haladva, megpillantottam egy útszélen baktató embert, ami olyan szokatlan látvány volt, hogy szinte lelassítottam, mert meg akartam nézni magamnak az illetőt. A ruházata, kócos haja és fura arckifejezése alapján aztán rájöttem, hogy elmebeteggel van dolgom. Mindenféle tárgyak lógtak rajta, ki volt dekorálva, női kalap virított a fején;

– Zion: különleges geológiai képződmény. Többemeletes, égbe nyúló, meredek, sziklás hegyek, valóságos Manhattan ebben a sivatagban. Szűk szorosok, sziklahasadékok, mély szakadékok, piramisokra emlékeztető alakzatok. Ezek között a különleges formák között látni, milyen nagyszerű művészeti alkotás volt a világ teremtése, milyen elképesztő vizuális fantáziája volt a Teremtőnek;

– a szín: világosbarna, rózsaszínes. Minden ilyen szikla istenközeli hangulatot kelt. Ilyen környezetben sok-sok legenda, mítosz, hiedelem születhetett – itt volt az ősi istenek székhelye, szentélye. Ha kövek, sziklák zuhantak le föntről, könnyen tekintették azokat égi küldötteknek;

– hatalmas kanyonok;

– a kő hatalma, szépsége, elérhetetlensége. Megszerezhetetlensége. Itt a kő egyfajta különálló, titokzatos világot alkot;

– néhol egy-egy erecske árnyékban, bokrok közt;

– hogyan lehet itt közlekedni – ezt csak a papok tudták, ez az ő titkos tudományuk volt;

– Kanab – útban Arizonába. Hőség. Mindenütt üres üzletek – nyitva vannak, de sehol senki. Nincs kitől megkérdeznem a Page felé vezető utat. A sivatagon át rózsaszínes, rézvörös, laterit út vezet keresztül. Sík vidék, itt-ott kövek;

– boldog vagyok, hogy az estét Page városkában tölthettem. Csodás trópusi este. Az utcák üresek, sehol egy élő lélek. Remek trópusi illatok. Motel. A 113-as szoba az enyém. Banánfák az ablakom előtt. A kertész a száraz füvet locsolja.

Salt Lake City nevezetessége a Family Search Center. Itt kiszámolták, hogy a világon eddig hetvenmilliárd ember élt, ám a családtörténetek számát állítólag mintegy hatmilliárdban lehet megállapítani. A Church's Family főosztályon már mintegy kétmilliárd családtörténet gyűlt össze, de a gyűjtést továbbra is folytatják.

szombat, 02. 08. 31.

Reggel American Forkból a repülőtérre indultam. A reggeli – ehetetlen. Amit itt tojásrántottának neveznek, tojásporból készül. Minden por alakban, becsomagolva, bedobozolva. Az asztaloknál mindenütt műanyag zacskók, alufóliák,

celofánpapírok zizegését hallani. Az emberek óriási mennyiséget esznek, a társadalmi osztályokat itt a has méretéről, a testalkatról lehet meghatározni. A karcsú emberek az arisztokraták, a testesek az alsóbb rétegek, a plebs. American Forkban a Danny's vendéglőben egyetlen karcsú pincérnőt lehetett látni. Mondtam neki, hogy jólesik ránézni, mert olyan karcsú, olyan nyúlánk. – Á – válaszolta elpirulva –, én itt *part-time* dolgozom. Főfoglalkozásom a balett, ezért nem szabad ennem – tette hozzá szomorúan.

Minthogy az emberek mindenütt ugyanazt eszik, a reklámok nem a választék sokszínűségével, hanem a mennyiségével csábítanak, bőséges és ultrabőséges adagokat reklámoznak. *Eat! Food! Perfect food!* – mindenütt élelmiszerreklámok. A tévében szünet nélkül steakek, csirkecombok, kacsacombok, pulykamellek, szószok, öntetek, mázak, szörpök, ketchupok stb.

A napszakokat is e szerint számolják – hánykor esznek és hol. Hogy mit lehet enni, az már nem olyan lényeges, hiszen mindenütt ugyanazt eszik. Tervezgetnek – végig tudunk-e menni a 89-es úton, hogy odaérjünk a *lunch*re? A *dinner*re? Az étel mindenütt olcsó, az adagok pedig hatalmasak. Sokkolóan hatnak az emberre főleg azok az ételhegyek, valóban hegyek!, amelyeket reggelire fogyasztanak el. Módszeresen, figyelmesen, lassan, szertartásosan.

Bekövetkezik az étkezés globalizálódása. Az ízek, vagy inkább az ízek elvesztésének globalizálódása. A McDonald's már lemaradt a versenyben, kevés helyen látni, mert megelőzték más gasztronómiai cégek, hálózatok, megmaradt azonban jelképnek, olyan kultúra címkéjének, amely az embert nem mint individualizált, saját, egyéni, megismételhetetlen ízleléssel megáldott lényt kezeli, hanem mint névtelen gyomrot, telhetetlen bendőt egy gigantikus fogyasztási gépezetben.

Nos, reggel nyolckor elindultam American Forkból, a szállodából Salt Lake Citybe, a repülőtérre. És persze megtörtént az, aminek meg kellett történnie, nevezetesen – eltévesztettem az utat. A nagyvárosi autóvezetéstől mindig pánikba esem, egyáltalán nincs ugyanis nagyvárosi tájékozódóképességem, összetévesztem az utcákat, tereket, irányokat. Mindig az történik, hogy egy órányi tekergés, keresgélés után leragadok valahol, ahonnan aztán még véletlenül sem tudom, merre kell továbbmennem.

Mivel előre éreztem a rám váró szerencsétlenséget, már két nap óta faggattam, akit csak lehetett, hogy miként jutok el Salt Lake Citybe, a repülőtérre. Kikérdeztem szép sorban a szálloda recepciósait, a mexikói takarítónőt, Ceciliát, a közeli benzinkút alkalmazottait, az éttermi asztalszomszédokat, a mellettem parkoló autó vezetőjét.

Ó, nagyon egyszerűen – mondták mindannyian –, és a legnagyobb szívélyességgel magyarázták, merre menjek.

Mindegyikük mást mondott.

Abban ugyan egyetértettek, hogy menjek fel a 15 Nord jelzésű sztrádára, de innen már alapvető eltérések mutatkoztak. Volt, aki a 215-ös, volt, aki a 102-es, még mások a 68-as utat javasolták. Ma már, hogy túl vagyok annak a repülőtéri útnak a gyehennáján, tudom, hogy egyszerűen több út is vezet arra a repülőtérre. És itt máris szemben találjuk magunkat Amerika egyik problémájával – a túlkíná-

lattal. Melyik szállodát válasszam? Melyik éttermet? Melyik utat? Tucatnyi, többtucatnyi lehetőség. Ráadásul a városok irányítói, nehogy részrehajlóan némely utakat kitüntessenek, másokat diszkreditáljanak, egyiket sem ajánlják kiemelten, így aztán az érdeklődőket nehéz helyzetbe hozzák – hogyan mutassák meg nekik a repülőtérre vezető utat, ha ilyen lehetőség több is van?

Az elutazás előtti napon tudtam, hogy álmatlan éjszaka vár rám, bevettem hát egy altatót, reggel pedig főfájással, idegesen ébredtem. A recepcióban lévő alkalmazottak furcsa pillantásokat vetettek rám, alighanem gyanúsan viselkedhettem, de amerikaiktól megszokott módon nagyon diszkréten és udvariasan viszonyultak hozzám. Bepakoltam a csomagjaimat, lemostam az első szélvédőt. Az egyik recepciós, Curtis számítógépen kinyomtatott egy részletes útvonalat, aztán kezet fogtunk, jó utat kívánt, és megnyugtatott, hogy biztosan nem lesz semmi baj.

Valóban, egészen könnyen megtaláltam a 15 North jelzésű sztrádát, amelyen félórányit kellett mennem az Exit 302-ig. Aztán, az utasításnak megfelelően, először letértem a 215-re. És itt kezdődött a kalamajka. Mert a 215-ösön nem volt semmiféle, repülőtérre utaló jelzés, ráadásul azonnal le kellett kanyarodnom a 80-asra, ott kettéágazott az út 102 Est és West felé, én pedig nem tudtam, melyiket válasszam, közben egy óriási munkagép került mögém; olyan hatalmas volt, és annyira közel jött mögöttem, hogy azt vártam, mikor fog szétlapítani, így aztán önkéntelenül jobbra fordultam, s egy kis utcában találtam magam – kicsi házak, kertek, csönd, sehol egy ember. Természetesen nem tudtam, hol vagyok, egy idő után azonban, ahogy alaposabban körbenéztem, látom, hogy egy benzinkút van nem messze előttem. Megkönnyebbülten sóhajtottam. Odabent testes, rokonszenves nőt pillantottam meg. Hogy megnyerjem a rokonszenvét, teletankoltam a kocsit, fizettem, s csak akkor kérdeztem meg, merre kell mennem. A nő udvariasan elmagyarázta az utat – nagyon egyszerű az egész – mondta –, nem lesz semmi baj. Elköszöntem, de amikor beültem a kocsiba, észrevettem, hogy beállt mellém egy férfi, arra gondoltam hát, nem árt, ha tőle is megkérdezem az utat! Megkérdeztem. Udvariasan válaszolt, de olyan szlenggel, hogy egy szavát sem értettem. Szerencsére azonnal beállt a kúthoz egy hölgy, olyan tanítónőforma volt, mert amikor megkérdeztem, lassan és tagoltan kezdte magyarázni, mint egy gyereknek, hogyan jutok el a repülőtérre. Most aztán melyik tanácsot kövessem? A tanítónőét választottam, s kiderült, hogy hibát követtem el. Utasítása szerint a Bloomberry utcán kellett haladnom a lámpáig, ott jobbra fordulni, aztán a nyolcadik lámpánál újra jobbra, de követve ezt a tanácsot, olyan útra tévedtem, amely raktárak és lerakatok között vezetett a végtelenbe. Sehol egy élő lélek. De még egy autó sem. Úgy éreztem, teljesen elvesztem.

Végső kétségbeesésemben megfordultam, s elindultam visszafelé. Kifordultam, befordultam, bolyongtam erre-arra, már az ideg-összeroppanás és sírás határán álltam, amikor a sötét alagút végén hirtelen felvillant a fény: megpillantottam egy magasba emelkedő repülőgépet. Ez az! – örvendeztem –, semmi kétség, itt, a közelben, errefelé kell lennie a repülőtérnek! Olyan vidámság költözött belém, hogy tövig nyomtam a gázpedált, úgy vágtattam előre. A repülőgép azonban eltűnt. Egy idő után aztán felbukkant egy másik, de most mögöttem – a visszapillantó tükörben láttam meg.

Eljutottam egy kereszteződésig, ahol piros lámpa állított meg. Mellettem egy másik autó várakozott, odakiáltottam hát a vezetőnek, mondja meg, merre kell a repülőtérre menni. Egy kicsit gondolkodott, aztán azt válaszolta, forduljak balra, s menjek mindig csak előre. Nekem már teljesen mindegy volt, hogy balra vagy jobbra, előre vagy hátra. Lekanyarodtam, de már nem is gondolkodtam, nem is éreztem semmit, igazából azt sem néztem, merre tartok. Csak mentem, mentem az üres, néptelen vidéken. A nap már jó magasan járt, kezdődött a hőség. Eszembe jutottak a szaharai délibábok – a csalóka látomások, amelyek a horizonton villódznak. Ilyen állapotban pillantottam meg egy kis út menti táblát. Zöld alapon nem túl nagy betűk hirdették: *airport*. A szememet törölgettem, nem a délibáb játszik-e velem, ám rövidesen megjelent egy újabb, immár nagyobb felirat, aztán egy még újabb, s csak ekkor nyugodtam meg, hogy mégsem álmodom.

Itt nincsenek európai értelemben vett városok, csak beépített területek, gyakran bonyolult, kusza, első látásra áttekinthetetlen településformák, amelyek többtucatnyi városkából, kerületből, lakótelepből, bevásárlóközpontból, parkolóból, térből, ligetből tevődnek össze, s mindez hálózatot alkot azzal a kis bank- és igazgatási központtal együtt, amely teljesen elnéptelenedik munkaidő után. Ezeket az agglomerációkat egyébként is az jellemzi, hogy nem látni embereket az utcán, mintha néptelen települések volnának, s folyton azt kérdezzük magunkban, hol van az a sok millió ember, aki lakja őket?

New York, 2002. 09. 11.

Napfényes, nagyon meleg nap. N. Krysia telefonál, hogy nézem-e a tévében az évfordulós adást. Nem nézem, mivel nincs tévém. Itt is, mint mindenütt másutt, létezik olyasmi, hogy hivatalos Amerika és létezik az átlagemberek hétköznapi élete. A tájékoztatást a hivatalos Amerika – a közigazgatás és a média – végzi. Az utca éli a maga mindennapi munkás, sietős, szertartások nélküli életét.

A mai *New York Times* ezt mondja a XXI. századról: *An Age of Terror*. De vajon igaza van-e?

Ma, a Village-beli sétámon rábukkantam (a Minetta Triangle mellett) a Café Uha nevű kávézóra. A bejáratnál a következő felirat: „Itt kezdte karrierjét a hatvanas években Bob Dylan". A kávézó jelentéktelen, belül félhomályos, egyetemista-hippis stílusú helyiség.

George A. mondja, miközben a Brodwayn sétálunk: – A piacokat egyre inkább a nagy világcégek, a hálózatok, a *chains* uralják;

– lassan egész Amerika egy nagy *mall*-lá válik;

– a New York-i utca járókelői: *everybody is strange and different;*

– ez a város állandó mozgásban van – minden változik. Valamikor a Soho művésznegyed volt, aztán a művészet kiköltözött belőle. Most, ahogy megyünk az utcán, egy leány színes szórólapot nyom a kezünkbe a következő szöveggel: *Bringing the Art back to Soho.* Újabb átcsoportosítás, állandó változások.

Susan Sontagnál ebédelek, arról beszélgetünk, hogy az emberek folyton azt akarják, hogy a világ helyzetét elemezzük nekik.

– Kommentárra van szükségük, nem tudásra – mondja Susan, s hozzáteszi: – nem a bölcsesség kell nekik, hanem az, hogy közöljék velük, mi legyen a véleményük.

Mindegyikünk tányérján hatalmas szelet félig véres marhahús, Susan szerint ugyanis a hús, méghozzá a félig nyers hús a legegészségesebb, legtáplálóbb diéta.

Dekonstrukcióra törekszünk, arra, hogy lebontsuk mindazt, amit látunk, amikor például egy kávéházi asztal mellett ülve az utcát bámuljuk. Szeretnénk elkülöníteni a szemünk előtt hullámzó embertömeg egyes elemeit, alkotórészeit.

vasárnap, szeptember 22.

Reggel óta csomagolok. Aztán ebéd George A. társaságában a La Brisa del Carribe nevű étteremben. Hús, rizs, bab. Kimegyünk az utcára. Süt a nap, még mindig hőség van, de könnyű szellő fújdogál. Tömeg, sűrű embertömeg, tumultus, a bőrszínek, nyelvek, öltözékek hihetetlen, egyedülálló változatossága. Mintha karnevál volna, mondja George. Egymást érik az utcai elárusítóhelyek, a pultokon olcsó bizsu, táskák, álarcok, trikók. Az embereknek szükségük van arra, hogy fizikai valójukban elvegyüljenek a többiek között, együtt legyenek másokkal, ott legyenek, ahol a tömeg, ahol a többiek tartózkodnak – ezt semmiféle elektronika nem képes helyettesíteni: látni akarják a többiek tekintetét, szemügyre akarják venni mások arcát, összehasonlítani velük saját megjelenésüket, érezni akarják a többieket, együtt akarnak lenni velük.

Változik a világ kultúrája – egyre nagyobb szerephez jut benne a sürgősség, a halaszthatatlanság, az aktualitás, a gyors kommentár, amelynek most, azonnal kell elhangoznia.

Mexikóban: a Rufino Tamayo Múzeumban nem a névadó képei láthatóak, helyettük Mexikó modern festészetét (a hatvanas években született festők műveit) lehet megtekinteni. Felfigyeltem a képek gyakori fragmentáltságára. A festő részekre bontja a kép felületét, az egyes részeket külön-külön témákkal tölti meg, s közben egy sor eltérő technikát alkalmaz. A képek tematikája és hangulata a városi lét nyugtalanságát, idegességét, kaotikus mozgalmasságát, szétesettségét tükrözi, mintegy kontrasztként a hagyományos festészet nyugalmához, a vidéki tájak rendjéhez képest.

Palermo – Buenos Aires olasz negyede. Francesco Cataluccióval a Borges utcában (zöld növényzet, platánsor, csönd) igyekszünk abba a vendéglőbe, amelyet gyakran látogatott az *Alef* szerzője is. A vendéglő neve: El Preferido, az avíttas helyiségben állott kávé és bor szaga terjeng. A mennyezeten mozdulatlan ventilátorok. A falon jókora tábla, rajta felirat: *Se ruega no escupir en el suelo por razones de higiene* (Kéretik nem köpni a földre higiéniai okokból).

Buenos Aires – a dekadencia, a megállított idő hangulata. Az üzleteken feliratok: *Liquidation. Venta total.* Más üzletek zárva. A néptelen boltokban unatkozó eladók lesik – már reményüket vesztve – a vevőket.

Sok a kávéház – idősebb urak újságot olvasnak a kis asztaloknál. A pincérek *cortadot* (krémkávé tejjel) szolgálnak fel. A kiszolgálás kultúrája – a világ legmagasabb színvonalát jelenti.

Mirtha Buelvas kolumbiai antropológus a Kolumbia és Venezuela határán élő way indián törzsről mesél különleges dolgokat. Először is matrilineáris klánokba szerveződve élnek. Fontos szerepet töltenek be köztük a *los palabreros. El palabrero* – olyan ember, aki viták enyhítésével, megoldásával, konfliktusok elsimításával foglalkozik. Ha valahol nézeteltérés keletkezik, megjelenik a *palabrero* mint *hombre de palabra, no de la violencia* – közbelép, rábeszél, közvetít a veszekedő felek között, egyezteti a megegyezés, a kibékülés feltételeit.

Darcy Ribeiro, *Las Américas.* A szerző három kategóriába sorolja Latin-Amerika népeit:
– *pueblos testimonios* (őstörténet, Mexikó, Peru);
– *pueblos transplantados* (Argentína, Uruguay, részben Chile);
– *pueblos nuevos* (Brazília).

Ariel, a brazil újságíró azt mondja nekem, hogy az összes sötét bőrű megpróbálja eltitkolni, letagadni, hogy fekete. Mivel pedig a népszámlálási adatok a megkérdezett önvallomása alapján készülnek, a fekete népesség hivatalosan közölt aránya jóval kisebb a valóságosnál.

Latin-Amerika:
– populizmus (éretlenség);
– meszticek;
– hibrid;
– mágia;
– *la paradoja;*
– *la vertibilidad* (állhatatlanság, változékonyság, állandósághiány).

A városok hihetetlenül megnövekedtek, és nagyon hasonlóak lettek egymáshoz. Mindenütt ugyanazok a véget nem érő utcák az olcsó, fantáziaszegény architektúrájú, egyhangú és gyakran csúf külsejű emeletes házakkal.

Mi a szembeszökő ezekben a városi, urbanizált társadalmakban? Mindenekelőtt a városlakók foglalkozásában, társadalmi szerepében mutatkozó sokszínűség. Mennyire különbözik ez a hagyományos, feudális társadalomtól, amelyben oly könnyű megkülönböztetni két típust – a parasztot és az urat, na, esetleg még a papot vagy a kocsmárost. Ezzel szemben itt, például Mexikóban, ha kimegyünk az utcára, emberek ezreit látjuk, akik mind más-más irányba sietnek, más-más munkát végeznek. Ráadásul, ha megismerkedünk új szomszédainkkal, azt látjuk, hogy folyton mással foglalkoznak – egyszer az utcán kereskednek, máskor teherautóra rakodnak, majd egy autójavító műhelyben találnak munkát, vagy éjjeliőrök valamilyen ipari létesítményben.

Brazíliában az átlagéletkor: fehérek esetében 72 év, színes bőrűek esetében 64,5 év.

A XX. század elején ugyanebben a Brazíliában csak minden ötödik ember élt városban. Ma a helyzet fordított: csak minden ötödik ember él falun.

02. 10. 19.

Este repülővel Buenos Airesből São Paulóba érkezem. Itt is, ott is sűrű eső esik.

Annyira sajnáltam, hogy el kell jönnöm Buenos Airesből! A Jousten Hotel egész személyzete összegyűlt a búcsúztatásomra. Csoda kedves emberek.

A repülés egész idő alatt felhők között. Szomszédom – az út végéig sem sikerült megtudnom, kicsoda – sértődött, dühös képpel szállt fel a gépre, és mindjárt elaludt. Ám az álom sem lágyította, nyugtatta meg éles vonásait, arckifejezése mindvégig kellemetlen, agresszív maradt. Úgy szállt le, hogy egyáltalán, még formálisan sem köszönt el. Megkönnyebbülve veszítettem szem elől, örültem, hogy nem vert meg.

A repülőtéren Diana Pereira várt *Ében* című könyvem brazil kiadásával a kezében – nagyon jó lett a könyv borítója; a Companhia das Letras adta ki a Rio de Janeiro-i Tomasz Barciński fordításában.

Zuhogó esőben jutottunk el a Boa Vista negyedben, a Rua Paulista nevű főútvonal közvetlen közelében található Park Lane Hotelhez.

Másnap:

– süt a nap, reggel óta hőség van. Szinte pirkadattól kezdve 23 fok. A városrész, ahol lakom – zöld, tiszta, csöndes.

Minél nagyobb egy város, annál több benne a falusi elem. Vasárnap van, reggel nyolc óra, kérdezem a sarki büfében, hol vehetek újságot. A büfés, igen kedves brazil férfi, a szemközti bezárt újságosbódéra mutat, tanácstalanul széttárja a karját: minden be van zárva! Azt mondja, minden, miközben ebben a húszmilliós városban már százával vannak nyitva az újságosok, ám az ő számára, az ő utcája sarkán (vagyis az ő falujában) valóban minden (vagyis az az egyetlen újságos) zárva van. – *Todo fejhado!* – ismétli lemondóan. Kimegyek a büféből, és néhány házzal odébb egy már régen nyitva lévő bódéban megveszem az újságot.

(folytatjuk)

Fordította: Szenyán Erzsébet

A líra/epika-(választó)vonalon

Zsávolya Zoltán 2007. őszi beszélgetése Petőcz Andrással

– 2002-ben jelent meg összegyűjtött és új verseidet tartalmazó könyved, a Majdnem minden, *közel hatszáz oldalon. Azóta két, még újabb verseket tartalmazó kötetedről tudok csak (az* Európa rádió *címűről és a Mecseki Rita Eszter álnéven írt* Nőtincs*ről). Prózamunkád viszont három is napvilágot látott az eltelt fél évtizedben. Tehát elmondhatjuk, hogy legalábbis az adott időszakra vetítve műnemi fordulat állt be nálad, nem beszélve még akkor az olyan apróságról, mint az, hogy míg korábban mintha csak érintőleges kísérletek végrehajtójaként látszottál volna fikciós szépprózát írni, addig mostanában ez látszik profilírozni alkotói tevékenységedet. Hogyan állsz a versírással a jelzett periódusban, és milyen terveid vannak ezen a téren a jövőben?*

– Csak kicsit pontosítok: ebben az időszakban jelent meg a Seymour Glass „álnéven" írt *Tenyered, ha csattan* című haikugyűjtemény is. Ez persze nem változtat azon a tényen, hogy ez a bizonyos műnemi fordulat, amit említesz, valóban bekövetkezett. Igen látványosan következett be, hiszen két regény mellett újabb és újabb novellák is születtek ebben a korszakban. A versírásban – talán furcsán hangzik – megrendült a bizalmam. Nem érzem a vers műfaját adekvátnak napjainkban. Szeretnék pontosan fogalmazni: úgy érzem, hogy napjainkra a vers mint olyan *távlatát veszítette*, olyan változások következtek be az elmúlt öt-hat évben, amelyek felvetik számomra a kérdést, van-e még értelme egyáltalán verset írni. Nem személyes „válságként" élem meg ezt az időszakot, hanem országos válságként, ha szabad ezt mondani, nemzeti válságként, ami a magyar nyelven írható verset érinti. Kifejezetten úgy érzem, hogy napjainkban olyan identitásválságban vagyunk, amely – számomra – a verset, mint a legadekvátabb nyelvi kifejeződést, alapjaiban kérdőjelezte meg. Ez az identitásválság az én számomra arról szól, hogy nemzettudatunk elbizonytalanodott, helyünk, nyelvünk és költészetünk helye megkérdőjeleződött az elmúlt években. Ez azt is jelenti, természetesen, hogy van egy általános rossz hangulat, ami országos szinten fejeződik ki. De a rossz hangulat ebben az esetben nem motiválja a költészetet, ellenkezőleg, megfojtja. Röviden szólva, tehát nem hiszek a versben, úgy érzem, a vers csak önmagunknak szól, és ez az önmagunk pedig valahogy *elbizonytalanodott*. A próza, úgy érzem, egyértelműbben tud megszólalni; megfogalmazza napjaink szorongásait, problémáit, és inkább van arra esélye, hogy magunkról, de ne csak magunknak beszéljen.

– Milyen jelentéseit adnád meg a gyűjteményes versesköteted címének azok mellett, amelyekre a kritika felhívta a figyelmet? Személyesen mit jelent neked ez a kiadvány, amelytől immár öt év választ el? (Empátiára biztatlak egykori önmagaddal szemben…)

– A *Majdnem minden*ben valóban majdnem minden benne van. Mindaz, amit az eltelt húszegynéhány évben megvalósítottam a költészetben. Úgy érzem, hosszú utat bejártam, a vers sok-sok lehetőségét kipróbáltam, sőt talán „ajtókat" nyitottam ki bizonyos lehetőségek felé. Ez a *majdnem minden* ezt is jelenti. Azt a teljességet és szintézist, amit jó néhány irodalomtörténész megemlít velem kapcsolatban, így Bacsó Béla, Vilcsek Béla, többek között.

– Hogyan élted meg azt személyesen, hogy hangsúlyosan prózaíróvá váltál? Milyen szakaszokban történt meg veled? Mennyire érzed véglegesnek a dolgot a maga emblematikusságában? (Az irodalomtörténet számos komoly példát ismer a döntő lírikus-prózaíró váltásokra, ugyanakkor ezek gyakran még a pályakezdés szakaszában zajlanak le az alkotóknál, illetve nagyon ritka, hogy az ilyen komoly életműi múlttal rendelkező költő akár csak egy időre is ennyire nekifeküdjön regénynek, novellának. Hát még véglegesen!)

– Nagyon nagy élmény a próza, de nem beszélnék véglegességről. Ahogy a beszélgetés elején említettem, számomra most nem adekvát a lírai megszólalás, de ez mégsem jelenti azt, hogy nincsenek elképzeléseim, hogyan lehetne valami érvényeset létrehozni még akkor is, ha a válságot, ahogy említettem, nem személyesnek, hanem országosnak érzem. A próza sokáig meghódíthatatlan területnek tűnt a számomra, aztán – kisebb elbeszélések írása után – 1998-ban állt be egy gyökeresnek mondható fordulat. Ekkor kezdtem el írni *A napsütötte sávban* című prózaverskötet anyagát, és ráéreztem a történet, az elbeszélés, a figurák mozgatásának ízére. Bár ez a könyv még verseskötetnek számít, a próza, számomra, itt kezdődött. Ezután kezdtem írni a *Házibarát-történeteket*, amikből később összeállt *A születésnap* című regény. Ettől függetlenül nem nevezném magam „emblematikusan" prózaírónak. Író vagyok, aki prózát is, verset is ír. Nem mindig egyforma intenzitással mindkettőt.

– Sokan megkérdezték már tőled ezt, de a téma valójában kimeríthetetlen: mit tartasz az álneves versírásról, és mit jelent(ett) neked személyesen?

– Furcsán hangzik, de az álnév is „történet", vagyis „elbeszélés". Kitalálok egy figurát, elképzelem magamnak, mintha egy regényhőst képzelnék. És abban a pillanatban, ha életre kel, abban a pillanatban már verset is ír, verset is írhat. Vagy akár elbeszélést. Miért ne?

– Legutóbbi „saját" verseskönyved címében hordozza Európa nevét. Ez már a harmadik kötéted, amely megvillant ilyen kódot. Kell ebből valamire következtetni?

– Igen. Megrögzött európaiságra. Nagyra nőtt hazám van, és ez jó. Európa számomra a szabadság metaforája. Ahogy valamikori *Graves-díj*as versem, az *Európa metaforája* is ezt jelentette. A szabadságot. Eredetileg ez is volt a vers címe: *A szabadság metaforája*. Európa a szabadságot, a sokszínűséget jelenti. Ebben a sokszínűségben kell megtalálnunk a helyünket. Nincs már határ, lassan nincs külön pénz se. Szeged, Kecskemét, Győr vagy Budapest olyan, mint Bécs, Berlin, Párizs. Belakjuk Európát. Ezt kell megértenünk. Nem könnyű az, hogy belakjunk egy ekkora hazát. De hátha sikerül. Én ilyen szempontból nacionalista vagyok: az Eiffel-tornyot éppúgy a sajátomnak érzem, mint a Tihanyi-félszigetet. Velence lagúnáit éppúgy, mint a Balatont. Európai vagyok, akinek jogom van erre a hazára. Az őseim, köztük, ha tetszik, a kalandozó magyarok, megharcoltak érte. Megharcoltunk azért, hogy a miénk legyen a bécsi vár. Halottaink üzenik nekünk, *lakjátok be és védjétek Európát.*

– Irodalom-művészet és kultúra/politika nyilvánvalóan el kell hogy váljon egymástól mint szféra. De ez a helyzet az alkotó ember és annak civil kurázsija vonatkozásában is?

– Nem tudom magam kivonni a politika alól. Nem akarok benne elmerülni, és nem írok „verset" napi politikáról, de társadalomban élek, szavazok, és véleményt is nyilvánítok, ha kell.

– Ha nem is éppen „képviseleti" vagy váteszi perspektívában, de kimondottan mint költőt kérdezlek meg, hogy mire okítanád szívesen a jelenkori kultúrát, politikát, egyáltalán a társadalmat Magyarországon. Mit nyilatkozol?

– Szabadságra okítanám. S bátorságra a szabadsághoz. Nyitottságra. Európa arról szól, hogy befelé megnyitjuk a határokat. Befelé megnyitjuk, kívülről lezárjuk. Most erről a befelé megnyílt belső szabadságról kellene beszélni. Arról, hogy mit jelent az európai hagyomány. Szabadságot, toleranciát és közös gyökereket jelent, az ógörög kultúrát, a keresztény-zsidó hagyomány egységét, a rómaiak büszkeségét, a reneszánsz ébredését, a klasszicizmus és a felvilágosodás progresszivitását. Hogy ez így együtt a miénk.

– És a rendszerváltás évtizedes tanulságairól mit mondanál el esetleg?

– Hogy nem kellene félni a változásoktól. Ahhoz, hogy előre tudjunk lépni, néha változni kell. Nem kellene ködös és bizonytalan dicsőséget keresni a múltban. És nem kellene ennyire a pénzre hajtani. És vannak játékszabályok, amelyeket be kellene tartani. Ezt üzenném a rendszerváltó politikusoknak.

– No, és ha ugyanezeket a kérdéseket a pályakezdésedtől mostanáig számított időszak egészére is kiterjesztjük? És ha még az általad jól ismert (Nyugat-)Európából is veszünk ide szempontokat?

– Ma már sokkal kisebb a különbség Nyugat-Európa és Közép-Európa között, mint hisszük. Utazni kell ahhoz, hogy jobban lássuk magunk körül a világot. Ahhoz, hogy otthon érezzem magam Brüsszelben, ugyanolyan jogokkal kell rendelkeznem, mint egy belga állampolgárnak. Ez azt is jelenti, hogy legyen érvényes a magyar egészségbiztosításom ott is. Persze nekünk is változnunk kell. Ez a változás napjainkban következik be. Ha összevetem a húsz évvel ezelőtti viszonyokat a maiakkal, hihetetlen nagy a különbség. Húsz évvel ezelőtt még visszafordítottak a francia–olasz határról a francia hatóságok, mert nem annál a városnál akartam belépni az országba, amelyiknél a vízumom szerint az engedélyezve volt. *Ma már Európa a hazám* – ismétlem, csak így, ilyen szemlélettel tudjuk az új hazát belakni, és találjuk meg benne az új körülmények között a saját identitásunkat.

– Lelkesítő számomra, hogy milyen meggyőzően és jól érezhető hitelességgel beszélsz Európa-tapasztalatodról, amely egyúttal otthon-tapasztalatod is most már. Nyilvánvaló, hogy gyakori és meghatározó utazások, kint töltött nagyobb darab idők állnak megállapításaid hátterében. A sokszor odakint (odabent?) tartózkodó magyar (nyelvű) író mikor és mennyiben billen át benned nyelvek közötti vagy nyelvek feletti íróvá? Vagy soha nem lehet zárójelbe tenni a művészi formáláshoz feltehetően mindannyiunk számára egyedül igazán teret nyitó anyanyelviséget?

– Nagyon határozottan mondom: nem lehet az anyanyelviségtől elvonatkoztatni. Az európai érzület nem valamiféle „kilépés" az anyanyelvi közegből, íróként csakis ezen a nyelven tudok megszólalni. Más kérdés, hogy lehetséges ma már nem magyarul író magyar írókról is beszélni. Mire is gondolok? Arra, hogy léteznek olyan európai írók, akik adott esetben nyelvet váltanak, mégis igen nagy vakmerőség lenne őket a nyelvváltás miatt kirekeszteni egy adott közösségből. Ismert példa erre Samuel Beckett, aki ír létére angolul és franciául is remekműveket alkotott. Vagy említsük meg Kundera nevét, aki világhírű író lett cseh nyelven írt műveivel,

ám ma már Párizsban él, és franciául ír. Vajon Kundera kirekeszthető a cseh írók közösségéből azért, mert ma már franciául ír? Nyilvánvalóan nem. Tudok olyan magyar írót említeni, aki szintén franciául ír: Agota Kristof. Művei, gondolkodása alapján én őt magyar írónak tartom, erről a közelmúltban magyarul is megjelent, *Az analfabéta* című önéletrajzi munkájához írt tanulmányomban meg is emlékezem. Hasonló példa Lukács György, aki magyar filozófus, bár meghatározó műveit németül írta. És visszamehetünk akár egészen Janus Pannoniusig. Mindebből az következik, hogy a magyar irodalomhoz való tartozás nem jelenti kizárólagosan a magyar nyelvhez kötődést. Lehet valaki magyar író anélkül is, hogy ezen a nyelven írna.

– Vannak még (egykori) honfi- és „nyelvtársaink", akiket ismersz, vagy csak nagyobb rálátásod van a munkásságukra, és úgymond nemzetközi jelenséggé lettek? (Azért kérdezem ezt, mert véleményem szerint akad pár ilyen figura, de mintha kevesebb szó esne róluk itthon, mint talán megérdemelnék.)

Persze, az idegen nyelven alkotó magyar írók száma egyre nő: Terézia Mora, Zsuzsa Bank, hogy csak még kettőt említsek. Ismert írók Európában.

Szerintem alig van még egy kortárs magyar szerző, akinek a reputációjában akkora súllyal lennének jelen a külföldi irodalmi kapcsolatok, mint ahogyan ez esetedben alakul. Mesélj róluk, kérlek, s esetleg az ilyen fajta találkozások formájáról, színteréről: a nemzetközi írótábor műfajáról is!

– Szerencsés vagyok, beszélek franciául, angolul, így valóban volt alkalmam néhányszor találkozni a legkülönbözőbb nemzetiségű írókkal Európában, illetve az Egyesült Államokban. Számomra az alkotóházak légköre igen inspiratív, nagyon jól tudok ilyen körülmények között dolgozni, legutóbbi regényem, az *Idegenek* néhány része egy francia alkotóházban vált véglegessé. Ugyanakkor van a nemzetközi irodalmi találkozókban valami elkedvetlenítő is: újból és újból el kell magyarázni írótársaknak, hogy magyarul is lehet írni, és hogy magyar nyelven milyen világirodalmi remekek születtek. Legutóbbi ilyen negatív élményem az volt, amikor egy magát mexikóinak valló, de New Yorkban élő és angolul alkotó író kérdezte meg tőlem, hogy Magyarországon tulajdonképpen milyen nyelven beszélnek az emberek.

– Feltárásaidban, bemutatásaidban általában rendre visszatér az írószervezet, a szervezett intézményi interakció motívuma. Beszélgetésünk korábbi témájához, a társadalmi intézményesség kérdéséhez kanyarodhatnánk vissza ezek alapján másféleképpen. A sokfajta amerikai vagy EU-s kulturális intézmény között mekkora szerepét látod világviszonylatban az íróegyesületeknek és hasonlóknak? Itthon még maga az írótársadalom is elég keveset tud annak a szervezetnek, a Magyar PEN Clubnak a munkájáról, amely funkciója és „fogalma" alapján leginkább hivatott literátusságunk nemzetközi kapcsolattartásának biztosítására. Ennek jelenleg egyik alelnöke vagy.

– Volt időszak, amikor úgy tűnt, hogy az írószervezeteknek nincs sok jelentőségük, mára talán ismét rálelnek a helyükre. A PEN Club is ilyen lehet, később, ha valódi szerepet vállal majd ismét, és megtalálja újból a forrásait. Minden írószervezet akkor képes működni, ha rájön arra, hogy a tagságért kell működni, ha valóban segíteni tudja az írókat a munkájukban. Egyelőre a magyar PEN Club még átmeneti állapotban van, a túlélésért küzd, így sok lehetőséget nem tud nyújtani. Ha egy írószervezet ösztöndíjakat, alkotóházi lehetőségeket ad a tagjainak, akkor betölti hivatását, ha nem, ha nincs meg, hogy mire is szerveződik, akkor nincs értelme a létezésének. Én azt remélem, hogy a sok-sok magyar írószervezet végre megtalálja a szerepét, amely szerep nem politikai, hanem nagyon is irodalmi lenne.

– Országtól, kultúrától, úgynevezett irányzattól függetlenül önkéntelen és döntő szerveződési formája az irodalom működésének a nemzedék, amelynek azonban nehéz a meghatározása és valóban eléggé képlékeny dolog. Ennek felvillantásával akár az „általános emberi" szempontjához is eljuthatunk most, beszélgetésünk végén, ám – hangsúlyosan alaptémánkon belül maradva – éppenséggel a társadalmiság és az intézményesség kivesézése után. Milyen tapasztalataid vannak ezen a téren? Hogyan látod a saját nemzedékedet? Miként tekintesz az előttetek járókra és az utánatok következőkre? Biztosítva látod a kommunikációt az egyes életkori és/vagy érdekérvényesítő csoportosulások között? Hogyan van ez másutt? „Európaiak" vagyunk ezen a téren?

– Éppen az az érdekes, hogy nálunk valahogy túlságosan felértékelődik a generációs kérdés az irodalomban is. Nemzedékekről beszélünk, és valóban nemzedékekbe szerveződünk, mintha így akarnánk, egymást támogatva, előrejutni. Én abban hiszek, hogy az irodalom magányos műfaj, nem lehet „focicsapat"-szinten szervezni. De ez ma még itthon mintha nem így lenne, mintha attól válna valaki jó íróvá, hogy csapatba szerveződik. A magam nemzedéke kissé töredékesre sikerült, igazából én a „nagy generáció" után születtem, és ez a néhány éves „lemaradás" mai napig érezteti hatását. Egyedül vívtam meg a magam harcait, annak ellenére egyedül, hogy végül is szervezője voltam egy közösségnek, a *Jelenlét* körül indult írók közösségének. Itt azonban, sokféle ok miatt, nem egy nemzedék jött fel, hanem nagyon is különböző korosztályú írók kezdték akkor, egy időben a pályájukat. Ez meglátszik: nem váltunk egy nemzedékké. Ami azt is jelenti, hogy valójában magányosan léptünk fel. Mindez persze inkább jó, hiszen megedződött generáció az enyém, az a középgeneráció, amelynek az érvényesülése mára az individuális irodalomfelfogás általános elfogadását erősíti Magyarországon.

Kerényi Ferenc

Egy ősbemutató emléke

175 éve mutatták be Katona József *Bánk bán*ját

Egyetlen színlap, Kassán nyomtatva, rajta az 1833. február 16-i dátum ceruzával 15-re javítva – ez a *Bánk bán* ősbemutatójának teljes dokumentációja. A társulat könyvtárának egy része máig fennmaradt ugyan Abaúj vármegye levéltárában, ám a használt szövegpéldányt nem tartalmazza. Kritikát hiába keresünk, az időpont a „már nem" és a „még nem" tipikus esete. Már nem létezett a Csáky Tivadar írta és kiadta *Nemzeti Játékszíni Tudósítások* (1830–1831), és csak a második félévtől indult meg a városban a Kovacsóczy Mihály szerkesztette *Szemlélő*, amely színi bírálatokat is közöl majd. Pesten április 1-jétől jelent meg a *Honművész* című divatlap. Ezt Katona ismerőse szerkesztette: Róthkrepf Gábor, aki Mátray Gáborként lett utóbb „a magyar zenetörténet atyja", de már az 1810-es években, Katona műkedvelő színészkedésének idején, gyermekfejjel zeneket komponált a pesti színtársulat számára. (Ő a későbbiekben valóban minden alkalmat megragadott, hogy Katona emlékét megőrizze.) Ezért kritika felbukkanására a jövőben sem számíthatunk. Naplóbejegyzés, magánlevél előkerülhet, de ez meg véletlen szerencse dolga, erre célkutatást folytatni nem lehet. Hogy a *Bánk bán* ősbemutatójának világát felidézzük, körülíráshoz kell hát folyamodnunk, összesítve a városra, színházára, a társulatra vonatkozó ismereteinket.

A kortársak számára az esemény nem volt több, mint a közönség csekély száma miatt sorjázó bemutatók egyike. Amíg Rexa Dezső nem közölte 1921-ben a *Vasárnapi Ujság*ban az említett színlapot, különféle dátumok keringtek a hajdani közreműködők emlékeiből. Emlegettek egy 1826-os, semmivel nem adatolható pécsi előadást a székesfehérvári társulattól: a feltevés analógiás, ők azonban nem Katona, hanem Kisfaludy Károly kultuszát alapozták meg és öregbítették. Az első Tiborc, Szilágyi Pál 1828-ra és Kassára emlékezett. Az ő tévedése is menthető, abban az évben költözött társulatuk a városba. Az ősbemutató Ottója, Egressy Gábor Kolozsvárt és 1834-et írt. Ott és akkor valóban volt a *Bánk bán*nak (második) előadása, mégpedig a színész jutalomjátéki választásaként, ő érthető módon erre kívánt emlékezni. (Ezt az előadást egyébként már *Honművész*-tudósítás is megörökítette.) Udvarhelyi Miklós, aki Kassán választotta a drámát magának, hallgat az eseményről – nem akarta nagynevű pályatársát, Egressyt cáfolni? Marad tehát ismét a színlap tanúbizonysága.

Kassának ekkortájt kb. 12.000 lakosa volt. A városban három nyelven beszéltek. A bürgerek németül, a köznép szlovákul, a vármegyei tisztviselők, az itt élő nemesség és a polgárság kisebb hányada magyarul. A német színészetnek 1762 óta fontos bázisvárosa volt. Kivált, hogy 1789-re a piactéri deszkabódé helyett felépült a kőszínház, a város költségén, amit bérlőknek adtak ki. A magisztrátus biztosra ment. Afféle „szórakoztató kombinát"-ot építtetett és adott ki árendába: a fölszinten boltok és kávéház, az emeleten

nagyterem, amely bálok és színi előadások céljaira is szolgált. A másik három tevékenység bevétele pedig biztosan fedezte a bizony gyakran csődbe jutó alvállalkozó színtársulatok veszteségeit.

A magyar színészet – Miskolcról átrándulva – 1816-ban mutatkozott be vendégjátékokkal. Már akkor (és a vegyes lakosságú területeken mindenütt) megtanulták, hogy zenés, szórakoztató műsorral kell a publikumot a magyar előadásokhoz szoktatni. 1828-ban az Erdélyi Énekes Társaság egyik részlege (18 férfi, 9 nő, karmester, táncmester) vetette meg itt a lábát. Az ő legnagyobb erényük az volt, hogy az 1827-ben Kolozsvárról kiindult és Pesten, a Német Színházban is sikerrel szerepelt együttes a gyakran fölbomló és újjáalakuló vándortársulatoknál hosszabb ideig játszott együtt, és így produkcióik kiérleltebbek voltak amazokénál. Jellemző módon nem igazgató, hanem négy vezértag irányította őket, a négy hangfaj vezető szólistája: Déryné Széppataki Róza (szoprán), Pály Elek (tenor), Szerdahelyi József (bariton), Szilágyi Pál (basszus). Ők a szó szoros értelmében énekes-színészek voltak, prózai és operai kötelezettségekkel – a *Bánk bán* ősbemutatóján is mind a négyen közreműködtek.

Hogy a magyar színészet ezúttal 12 évig maradhatott meg Kassán, az egy, eladdig ismeretlen méretű és összetételű pártolásnak köszönhető, amelyre sikeres, 1828. évi vendégjátékuk biztatta fel az érdekelt feleket. Összefogott a megyében élő arisztokrácia (ők adták a művészeti vezetést, és 4 fővel vettek részt az igazgatóságban), a pártolást hivatali apparátusa révén Abaúj vármegye szervezte (5 fő), míg a város ingyen engedte át színházát és cserébe 4 személyt delegált az igazgatóságba. Ez a páratlan és a későbbi reformkorra jellemző összefogás 1833-ban már harmadik ciklusát teljesítette. Noha a bevételeket időnként így is pótolni kellett segélypénzekkel, mégis lehetőség nyílt az elmélyültebb művészi munkára és a prózaműsor fejlesztésére.

A művészi vezetés 1829 és 1833 között báró Berzeviczy Vince kezében volt, aki fiatal korában német nyelvterületen maga is színészkedett. Figyelme a játékfolyamat egészére kiterjedt, fő érdemének már a kortársak is a korszerű „conversatio-tónus" (társalgási stílus) terjesztését tartották a vándorszínészetben bevett „síró-éneklő iskola", a színpadi kántálás helyett. Ezekért az érdemekért választotta őt a Magyar Tudós Társaság levelező tagjává. A helyére éppen 1833-ban lépő gróf Csáky Tivadart inkább a szcenika, az előadások gazdagabb kiállítása érdekelte; ennek érdekében még saját palotaberendezését is ki-kikölcsönözte a társulatnak.

A műsor az évek során kiegyenlítődött. Az opera mellett (középpontban Rossini kultuszával) megszaporodott a színpadi látványosságokat kínáló, zenés bécsi tündérbohózatok száma, amelyek nyílt színi csodákkal – gyors színváltozásokkal, eltűnő díszletekkel és átalakuló szereplőkkel – késztették ámulásra a közönséget. A szórakoztató repertoár harmadik, új eleme a táncjáték lett, pantomimmel előadott cselekménnyel és karaktertáncokkal. A prózaműsor koronázatlan királya – akár a korabeli Európában bárhol – August Kotzebue volt, aki szentimentális drámákkal (szép magyar szakkifejezéssel: „érzékenyjátékokkal"), lovagdrámákkal („vitézi játék") és vígjátékaival egyaránt uralta a műsort. De már volt magyar kedvenc is, Kisfaludy Károly személyében, akinek a társulat kiváltképpen az *Aurora* zsebkönyvben megjelent egyfelvonásos vígjátékait kedvelte, hiszen – egy-egy táncjátékkal, másik egyfelvonásossal, koncertszámokkal kiegészítve – egész estét lehetett velük betölteni. A két kortárs közül ekkoriban országszerte is Kisfaludy volt az ismertebb és népszerűbb. A fiatal Arany Jánost még 1836-ban is lemosolyogták, amikor a *Bánk bán*t előbbre helyezte Kisfaludy *Stibor vajda* című végzetdrámájánál.

Katona József sem volt ismeretlen Kassán, és ez valószínűleg még a pesti évekből ismert énekes-színész, Udvarhelyi Miklós érdeme. Ő volt az, akinek 1816 nyarán Kecskeméten, apja szövőszékén ülve Katona József felolvasta a *Bánk bán*t. Úgy látszik, több Katona-

szövegkönyve is volt a jutalomjátékra választott *Bánk bán* mellett. Az 1831. február 19-én játszott fordítást, a Pesten már műsoron volt *A Mombelli grófok*at ugyan nem tudjuk személyéhez kötni, de ugyanebben az évben benyújtotta cenzúrára a tulajdonában volt, szintén 1816-os dátumot viselő *Aubigny Clementiá*t, amelyet a kassai könyvvizsgáló, Magyar József 1831. december 29-én eltiltott: „Ezen darabot előadni nem szabad, mert szitkokkal tele vagyon. Istenről nagyon illetlenül szól, és régi vallásbéli villongásokat előhoz." Persze rögtön felvetődik a kérdés: hogyan engedhette át akkor a *Bánk bán*t, amelyet Pesten 1819-ben csak kinyomtatásra engedélyeztek, előadásra nem? A színlap névanyaga sejteti a választ: a cenzor elé nem az 1816-ban még csak kéziratban megvolt, Kecskeméten fölolvasott első kidolgozás került, hanem a végleges változat nyomtatott szövege (Pest, 1821), amelyet a pesti döntésről tájékozatlan cenzor megnyugodva engedélyezett – most már előadásra is.

Mint a bevezetőben említettük, a nyomtatott színlapon az időpont módosult: február 16-ról 15-re. Itt a kalendárium segít. Abban az esztendőben február 16. szombatra esett, „farsang farka" volt, az utolsó báli lehetőség a nagyböjt előtt; a színlap ajánlása említi is az egyidejűséget. A színházi eseményt utóbb mégis, jó érzékkel, egy nappal előrehozták. A jutalomjáték azt jelentette, hogy a megtisztelt művész választhatta ki a játékdarabot, és a napi költségek levonása után ő kapta meg a nettó bevételt. A jegyeladás növelése érdekében – amint szokásban volt – „Udvarhelyi Miklós, nemzeti színész és dallos" is szép ajánlást írt az ismeretlen darabról, hogy indokolja választását és felcsigázza a közönség érdeklődését: „…a hajdankorból egy oly honévrajzi történetet kívánok kellemes időtöltésül szemléltetni, mely akár a költőnek nagy lelkét, akár a characterek fénye-becsének rajzolását tekintsük benne, minden módon remek…" A színész Mikhál bán szerepét választotta magának. Mellékszerep, amiről a szerző az első kidolgozás jegyzetében azt írta: „De ne mutasson egy nevetséges álomszuszékot." Ugyanakkor fontos is, hiszen komoly jelenete van a IV. felvonásban Gertrudisszal, és Bánk őrá bízza gyermekét.

Az előadás körülírásához a szereposztásból kell kiindulnunk. Ez még ugyanis a színészet történetének az a korszaka, amikor az alkat = szerep megfelelés dominált. Jellemző, hogy Déryné az 1810-es évekből, amikor leírja Katonát, egy hősszínész követelményeit állítja fel vele szemben naplójában. Neki mint naivának, a hős(szerelmes) volt a színpadi párja. Hiába jó képességű és szép termetű, ha nem férfiszépség és nincs színfaldöntögető hangereje. A *Bánk bán*t író, a színpadot belülről ismerő Katona figyelemmel is volt a szerepkörök gyakorlatára, és ezen lényegében a második kidolgozás sem változtatott. Ez az oka annak, hogy a *Bánk bán* színháztörténetének első korszakában a dráma szerepei színészi ambíciók tárgyai. Egyszerűbben és magyarán: el tudták játszani, különösebb előtanulmányok nélkül.

Az első Bánk bán, Bartha János maradéktalanul megfelelt a Déryné megfogalmazta elvárásoknak. Nem tartozott a régi aktorok közé, 1828-ban csatlakozott Egerben a társulathoz, tanult mestersége szerint mint színházi szabó. Dérynétől tudjuk, egy beugrás alkalmával derült csak ki, hogy a dörmögő, szép szál legény gyönyörű orgánummal, istenáldotta basszushanggal rendelkezik. Nem volt tehát természet szabta akadálya hősszínészi pályafutásának. Adottságaival azonban vissza is élt, amint az egy későbbi, 1836. november 1-jei budai *Bánk bán*-előadás kritikájából kitűnik: „Sajnálni lehet, hogy e ritka s megrázkódtató orgánummal bíró színész ezt szavalásának árnyéklataira nem szokta használni, (…) mint ma, midőn a szüntelen dühöngő hangnak rendkívüli ereje verdesi a hallgatók füleit…" Később a tanulásra, önképzésre nemigen hajlandó, a kritikára nem hajtó színész a drámán belül az egysíkúbb szerepekre váltott át: Tiborcra, majd II. Endrére.

Melindát Déryné játszotta, akinek számára valószínűleg a belé szerelmes Katona eleve írta a szerepet. Igazi szépség sohasem volt, kissé már túl a szerepkör és Melinda életkorán (40. évében járt), alkata el is nehezült, de – egy kortársi, ráadásul női emlékezés szerint

– „…gyönyörű szemei mindig üdeséget kölcsönöztek arcának, s könnyed tagmozdulatai még később is ifjúnak tüntették fel.” (Karacs Teréz) Gertrudist a vándorszínészet híres tragikája, Kántorné Engelhardt Anna alakította, aki – szintén Karacs Teréz szerint – „[t]aglejtés, kar- és kézmozdulatok, hanghordozás s gyönyörű nyakának kellő tartása által varázslá el az őt bámulót.” A királyné szerepét kedvelhette, hiszen 1835. február 7-én, a budai Várszínházban szintén jutalomjátékára választotta Katona József „eredeti szomorújáték”-át.

A többi szerepben is a vándorszínészet jelentős személyiségei léptek színpadra. Bíberách Megyeri Károly volt, aki – komikusi sikerei mellett – megújította az intrikusszerepkör játékhagyományát. Az eddigi, már puszta megjelenésükkel, külsejükkel is ellenszenvet kiváltó, azt vicsorgással, fogcsikorgatással, színpadi jövés-menéssel fokozó cselszövők helyébe ő állított először romantikus, intellektusukra hagyatkozó intrikusokat. Nincs okunk feltételezni, hogy a kóbor lovag erre igen alkalmas szerepében nem így járt el. Ottó herceg a fiatal Egressy Gábor volt. Pályatársa, Szigligeti Ede följegyezte, hogy „[e]kkoriban többnyire még a szerelmeseket adta. Ez érzelgő, egyhangú szerepek kevés tápot nyújtottak búvárkodó lelkének…” Ha a szerepet nem is, a drámát annyira megszerette, hogy Kolozsvárott és a Pesti Magyar Színházban jutalomjátéka lett, élete végéig repertoárján tartotta, és *A színészet könyve*ben (1841-től 1865-ig írta) számos *Bánk bán*-példával találkozhatunk. Ő, a magyar színpadi romantika kedvezőtlen adottságú, de rendkívül tudatos kísérletezője több figurát is megformált: már 1839-ben a címszerepet, de 1845-ben II. Endrét is, míg végül (1845 után) Petur zárkózott fel melléjük.

A drámában több idősebb férfi szerepel, az apaszínészi szerepkör tragikus változatai: II. Endre, Petur, Tiborc, Simon és Mikhál, Myska bán. Kiöregedő hősszínészekre vártak ezek a feladatok, mint Szentpétery Zsigmondra, az első Peturra, aki – legalábbis a budai, 1835-ös előadáson – a kelleténél hangosabban és több pátosszal alakította a bihari főispánt. (Megyeri Károly mellett ő lett, Petőfi Sándor *A tintásüveg* című versének köszönhetően, a magyar vándorszínészet egyik emblematikus alakja.) Tiborc Szilágyi Pál, rutinos és megbízható színész, aki most sem tévesztette el hatását, „a nyomorúság alatt nyögő Tiborc szerepében szívrehatólag lépett fel”, amint 1834-ben kolozsvári kritikusa említette. A király szerepe már csak szükségből jutott a több szerepkörben is foglalkoztatott Szerdahelyi Józsefnek, a társulat baritonistájának, akitől II. Endre belső konfliktusának érzékeltetését aligha lehetett elvárni. „…a felvett igen mély bánat kissé unalmassá tette őt előadásában” – írta róla ugyancsak a kolozsvári bíráló, 1834-ben. Színpadon volt a társulat negyedik vezértagja, a tenorista Pály Elek is; az ő, operaszerepekben is kevesellt alakítókészségéből azonban mindössze az „Egy zászlós úr” megformálására futotta.

A színlapot böngészve más és igen jellemző érdekességekre is bukkanhatunk. Béla és Endre herceget valóban a II. Endrét játszó Szerdahelyi József gyermekei alakították, utóbbit Szerdahelyi Kálmán, a későbbi évtizedek híres szalonszínésze. Ekkor mindössze négyéves volt. Nem volt sokkal idősebb, ötesztendős a Bánk gyermekét, Somát játszó Telepy Károly, a társulat komikusának és színpadi ezermesterének fia, aki utóbb a század második felének neves festőművésze lett. Az „Egy udvornik” nyúlfarknyi szerepe pedig megint ismerős nevű színészre várt: Latabár Endrére, a ma is színpadon lévő dinasztia megalapítójára.

Az ősbemutató fogadtatásáról szintén nincsenek forrásaink. Az egyetlen előadás ténye önmagában semmit nem bizonyít, akkoriban igen kevés prózai előadás ért meg többszöri színrevitelt. Szilágyi Pál emlékezésének vonatkozó passzusa, hogy tudniillik a bemutató másnapján a könyvkereskedő boltját megrohanva, 200 példányt vásárolt föl a hálás közönség, a színészet hatását bizonygató remek anekdota, de köszönő viszonyban sincs a valósággal. A *Bánk bán* első kiadásának példányszámát nem ismerjük, de hogy abból a nem

sokkal többre tehető mennyiségből egy németes város könyvesboltjába ennyi jutott volna, elképzelhetetlen. Ennél beszédesebb az a tény, hogy a *Bánk bán* – szemben Katona többi, játszott darabjával, és akár az 1810-es évek sikerprodukcióival – egyáltalán színen maradt a romantika korában is. A kolozsvári (1834), a budai (kétszer 1835-ben és egyszer 1836-ban), a debreceni (1836), a miskolci (1836), a pesti (1839) előadások láncolata nem nevezhető ugyan a dráma diadalútjának, de mindazonáltal folyamatos érdeklődést tanúsít.

Az irodalomtörténet a „miért?"-re már megadta a maga válaszát. Kimutatta a dráma szövegében azokat a romantikus vonásokat, amelyekkel Katona mintegy megelőzte korát. Ilyen Bánk belső konfliktusa (a főhős addigi, kizárólagos külső konfliktusaival szemben), a korábban az utolsó felvonásban színre lépő és a megsérült világrendet helyreállító uralkodó ábrázolása helyett a téblábló és szintén saját, királyi és férji belső konfliktusát behozó II. Endre fölléptetése az V. felvonásban, a reformkori nemzetegységet megszemélyesítő, Petur és Tiborc panaszait egyesítő nagyúr szereplése a IV. felvonás nagyjelenetében stb.

Hozzátehetjük a színészettörténeti szempontot is. Ez pedig az V. felvonás sokat emlegetett és elemzett szerzői utasításához kapcsolódik: Bánk a királyné ártatlanságának hírére „mindeddig oszlop módra állott, földre szegezett szemekkel…" A korabeli színészeti kézikönyvek és a belőlük készült kivonatok a színpadi álláshoz a „lábak mint szobor" instrukciót fűzik, azaz az enyhe haránterpeszt, a kontraposztot, amelyből bármilyen irányú mozgás könnyen indítható. A lelki összeomlás határán álló, cselekvésképtelen Bánk nem veheti föl ezt a pozitúrát, ám a belső konfliktus csúcspontjának ábrázolására az 1810-es, sőt még az 1830-as években sincsenek meg a megfelelő színészi eszközök. Marad tehát a néma, oszlopszerű állás. Az 1840-es évekre azonban megváltozott a helyzet. Lendvay Márton, aki először 1834-ben Kolozsvárott játszotta a nagyurat, 1845-ben, a *Bánk bán* kirobbanó sikerének esztendejében egy társadalmi dráma (Czakó Zsigmond: *Végrendelet*) őrülési jelenetének hasonló feladatát már meg tudta színészileg oldani: „…mozdulatlanul és mereven állt, s csupán arcával és szemeivel úgy jelezte lelkének és agyának kiforduláját, hogy a közönség megborzadt bele…"

Nemcsak a színész, de a publikum is mintegy felnőtt a drámához. 1839-ben Petur hazafias tirádái és Tiborc panasza hatottak a nézőtéren, 1845-ben pedig Lendvay Mártonban, az ideális hősszínészben már a magyarság eszményképét ünnepelték. Ezt mutatja az 1845 november 1. és 1848. március 15. közötti 17 előadás, amelyeket közel 20.000 néző látott, az akkori Pest-Buda lakosságának 15%-a. Tizenöt év alatt a *Bánk bán* nemzeti dráma lett, amelyet méltán követelt színpadra a nép a magyar forradalom estéjére. Az 1848. március 15-i előadásnak is egyetlen színlapját ismerjük, néhány évtizede került csupán elő. A forradalmi lelkesedés, a kiszabadított Táncsics Mihályt hozó tömeg beözönlése miatt végül félbeszakadt előadáson a tizenöt év előtti ősbemutató szereplői közül többen most is színpadon voltak. Bartha János ezúttal II. Endrét, Szilágyi Pál Simon bánt, Szentpétery Zsigmond Tiborcot, Egressy Gábor pedig Peturt játszotta. Udvarhelyi Miklós megőrizte Mikhál bán szerepét.

A *Bánk bán* nemzeti dráma lett, amelynek auráját a kétszeri betiltás (1839 és 1845, valamint 1849 és 1858 között) csak növelte. Ereklye, a kánon minden előnyével és hátrányával. De ez már egy másik történet, a recepció- és kultusztörténet tárgya.

Tarján Tamás

Sötét szájzugok

A Nagy Lajos-i szituáció

Ki a magyar irodalom legnagyobb szatirikus írója?

Könnyítsük meg saját dolgunkat, és – hogy például Arany János vagy Petőfi Sándor e téren is kivételes talentumával ne kelljen számot vetnünk – kérdezzünk így: ki (volt) a 20. századi magyar irodalom legjelentékenyebb szatirikusa?

Oldjuk fel a *(volt)* zárójeleit: a már elhunytak sorából ki volt, akit az elsőség megillet?

A közvélekedés – és az irodalomtörténet – hajlik arra: e babér legyen Karinthy Frigyes koszorúja. Az *Így írtok ti* (az 1912-es kötet, illetve a nyolcszáz oldalra terebélyesedő termés), a tervezett és részben elkészült *„Enciklopédia"* szerzője esetében nem is szükséges bővebb indoklás.

Spiró György nemrég egy nyilvános levelében – a 2007-es Alföld-díjat megköszönve – expressis verbis Hamvas Bélának juttatta a pálmát. Kifejtés nélkül, de mély meggyőződéssel, valamint (egy épp elkészült dramatizálása, lehet a biztosíték rá: a *Szilveszter*) nyilván megszívlelendő érvekkel tarsolyában.

Jelen sorok írója a Tersánszky Józsi Jenő-életműbe beleásva magát úgy véli: Tersánszky is jó eséllyel indulna e képzeletbeli címért. A szatirikus látás világképének, kritikai erkölcsének és stiláris koncipiálásának hármasa nála, a *Kakuk Marci* szerzőjénél tökéletes egységben, a monotematikus, repetitív gyakorlat által felerősítve működik.

Természetesen az „ítélkezés" részletezett szempontjai híján mindössze névkereső játékba bocsátkoztunk (melyet folytathatnánk is), és csupán a 20. századi hazai *epikát* látogatva. Ebben a sorban előkelő helyre aspirálhatna – öntudata, büszkesége alapján nyilván aspirálna! – a százhuszonöt esztendeje (1883. február 5-én, Apostag-Tabánitelekpusztán, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében) született Nagy Lajos is. A régebbi (1985–1990 előtti) szakirodalom máig érvényes része bőven szolgáltat argumentumot arra (elfogult és elfogulatlan kortársaktól kezdve fiatalabb barátokon és sorstanúkon át az utókor kutatóiig), hogy (a különböző műfajokat: regényt, publicisztikát, elbeszélést, a – netán líra- vagy drámakifigurázó – paródiát együtt szemlélve) 20. századi prózánk nagy szatirikus triumvirátusát Karinthy, Nagy és Tersánszky alkotja. A százéves *Nyugat* első nemzedékének azok a klasszikusai, akiket Móricz Zsigmond és Krúdy Gyula piedesztáljára sosem emelt a kánon. Amennyiben azonban az irodalomtudományi diszciplína egyelőre legfrissebb monumentális, háromkötetes művét, *A magyar irodalom történetei* (2007) címűt ütjük fel, Nagy Lajosnak még érdemes, ünneplendő írói létével kapcsolatban is kételyeink támadhatnak. „Önjogon", saját maradandó alkotásai kapcsán egyetlenegy említést sem nyert, csakis mellékes szerepben léphet itt a nyilvánosság elé. (Nem járt sokkal jobban Tersánszky sem. Karinthyt pedig elsősorban – Timár György kései, remek szó-tisztelgését kölcsönözve – a *karinthkatúrák* fémjelzik.)

Az elemzői érdeklődés, megbecsülés hanyatlása, a Nagy Lajos-kiadások számának drasztikus csökkenése nem adhat okot – első ingerült reflexióként – az író híveinek mogorva darvadozására. Sőt, nem ünneprontásként, hanem épp az ünnep becsülete érdekében ki kell mondani: e születési évforduló valószínűleg légüres térben pendülne el, ha nem bízhatnánk abban, hogy a nagyszabású Nyugat-centenárium, az egész éven végigvonuló rendezvény- és konferenciasorozat, a várható publikációk, kötetek (s oldalvizükön a középiskolai oktatás, esetleg az érettségi) Nagy Lajos nevét, oeuvre-jét is egyszer-egyszer felszínre hozza. Célszerű megvizsgálni, miként alakulhatott ki a Nagy Lajosra nézve kedvezőtlen – s nem kendőzhető – helyzet.

Amikor – lassacskán harmincegy évvel ezelőtt – felkérést kaptam a Gondolat Kiadótól a Nagy Magyar Írók sorozatba a Nagy Lajosról írandó kismonográfiára, egészen mások voltak a kilátások. A történeti hűséghez tartozik, hogy az első szakmai próbálkozásaim iránt jóleső érdeklődést mutató Pók Lajos főszerkesztő nem is határozta meg, ki legyen az akkor még jócskán harmincon inneni, önálló kötettel nem rendelkező fiatal irodalomtörténész, egyetemi tudományos segédmunkatárs könyvének alanya. Azzal tisztelt meg – illesse köszönet, emlékét főhajtás –, hogy magam választhattam, kiről írok a sorozatban még nem szerepelt magyar kiválóságok közül. Kivételt képeztek a „köztudomás" vagy az „irodalmi berkek" szerint „foglalt" pályák, melyeknek összegzésére előbb-utóbb számítani lehetett – jó szakember tollából –, vagy akiket (20. századi költőket, írókat) az akkori konstellációk szerint nem lett volna helyes kivonni egy-egy tekintélyes tudós fennhatósága alól. Kezdettől ketten jöttek igazán szóba. Elsőül Tersánszky. Az ő műveinek válogatását már 1976-ban megkezdtem a Szépirodalmi Kiadó számára. A gyűjtemény 1978-ban napvilágot is látott a Magyar Remekírók folyamában. A Tersánszky-életmű feldolgozására azonban több alkalmas jelölt is akadt, illetve a főszerkesztő várakozással tekintett bizonyos kezdeményezések (bibliográfiai munkálatok stb.) elé. Így a Tersánszky-tennivalókat – lehetséges monográfusként – Bodnár Györgyre, Rónay Lászlóra, Kerékgyártó Istvánra vagy másra testálta. Kerékgyártó mögött már ott állt ajánlásként 1969-es könyve (az Arcok és vallomások sorozatban), Rónay 1983-ban aztán készített is máig jól használható Tersánszky-kismonográfiát a Nagy Magyar Írók részére (Bodnár meg én lektoráltuk). A magam Tersánszky-kutakodásai akkoriban épp megfeneklettek (később, az 1988-as születési centenáriumkor a Móra Kiadó Így élt… sorozatába szánt Tersánszky-könyvem nem jelent meg, mert – úgymond – túlságosan szakszerűre sikeredett. Asztalfiókban hever máig is). Nekem tehát kapóra jött, ha tiszta lappal, egy relatíve új életművet felnyitva láthatok munkához. Illés László, Vargha Kálmán és más Nagy Lajos-specialisták nem mutattak közeles hajlandóságot a feladat elvállalására. Nagy Lajossal egyetemi szeminarista féléveim óta foglalkoztam (rendszertelenül ugyan), s amolyan családi útravalóul ott lebegett előttem nagybátyám, Bor Ambrus író véleménye (1976-ból, *Rövidítések és jelek* című kötetéből): „Nagy Lajos annyira gyűlölte az emberi törpeséget, hogy belefeketült. Egyébről sem írt, mint erről. […] Kassák faragott bíróarca, Baudelaire keserű arca, Nagy Lajos sötét szájzugai, Brecht szerzetesfeje és munkaruhája. Kortársak, akik nem szépelegnek, akik a szívós embertelenség ellen írnak, minden eszközzel, szenvedélyessel vagy jéghideggel". Ez a szabályszerűtlen, szigorú négyes megragadott, s számomra Nagy körül szerveződött. Pók Lajosnak is tetszett a választás. Még nem tudhattuk, hogy majd Kónya Judit is 1980-ban rukkol ki Nagy Lajos-pályarajzával (Arcok és vallomások), akárcsak én, s a két szakkönyv egyidejű érkezését a recenzensek (az akkor jó ritmusú és bő hozamú Nagy Lajos-kiadásokat is beszámítva) az író iránti megnövekedett érdeklődéssel magyarázzák. Aligha indokoltan.

Az én *Nagy Lajos*om kritikai fogadtatása vegyesnek bizonyult. Rá is szolgált a könyv. Műelemzéseit ugyan szinte kivétel nélkül dicsérték, szerkezetét, problémaközelítéseit,

summázásait azonban nem mindig. Több bíráló kevesellte az új összefüggések feltárását. Joggal. Csakhogy a kismonográfia megírására fordított nagyjából három év során fokozatosan semmivé foszlott az a reményem, amely – Pók Lajos és Pándi Pál közbenjárásában bízva – Nagy Lajos naplójának megismerésére vonatkozott. Most, 2008-ban is részint azért éri készületlenül az évforduló a Nagy Lajos-kutatást, mert a széttagolt, nehezen kibetűzhető, bőséges kommentárt követelő naplófolyam mind a mai napig nem vált közkinccsé. (Sajnos Kónya Judit áldozatos szándékát is derékba törte a kiadói struktúra átrendeződése. Ám aligha csupán ezen múlott, hogy az eleinte feltartóztathatatlan lendületűnek tetsző *Nagy Lajos Művei* sorozat megrekedt, s éppen azon a tájon, amikor a napló – tudomásom szerint két kötetbe osztva tervezett – publikálásának el kellett volna érkeznie.) Nem a kéziratok megtekintése ütközött legyőzhetetlen nehézségekbe (bár állítólag „magasabb fórumokról" rendre tiltás, vagy legalábbis halogatás volt osztályrészünk), inkább a textusok régen kiszivárgott, helyenként szovjetellenes indulata, valamint feltételezett antiszemita élű szöveghelyei miatt főtt az illetékesek feje. Bár a naplóból már addig is jelentek meg kisebb részletek, újabb szemelvények közzétételétől, könyvbe építésétől, értelmezésétől a különböző rangú döntéshozók idegenkedtek. Pándi kerek perec tudomásomra hozta: a napló kutatásával és publikálásával kapcsolatos döntés jogát Aczél György fenntartja magának, s véleménye egyelőre alakulóban van.

Szovjetellenesség, antiszemitizmus: ezek a súlyos szavak csak sokszoros kontextusban értelmezhetők. A magát egész életében szegénypártinak, plebejusnak tudó és valló, egyéni színezetű és indulati elemekkel bőségesen tarkított szocialista meggyőződését szinte írói útja kezdetétől hirdető Nagy Lajos a szovjet típusú társadalommodellből elvont idealisztikus képzetek mellett nemegyszer kiállt, szépíróként és közíróként is. 1934-es szovjetunióbeli útjának viszontagságai és tapasztalatai hatottak rá kiábrándítóan. A Nagy Lajos-filológia közelmúltjának legfontosabb szakmai tette éppen az, hogy – főképp a sajtó alá rendező Kónya Juditnak és a *Visszatérés a jövőből* című előszót író Szilágyi Ákosnak köszönhetően – 1989-ben könyv alakban először vált hozzáférhetővé a *Tízezer kilométer Szovjetoroszország földjén*: Nagy Lajos 1934 októbere és 1935 májusa között folytatásokban közölt, majd – valószínűleg baráti tanácsra – megszakított, töredékben hagyott útirajza. (Részleteit Bajcsy-Zsilinszky Endre lapja, a *Szabadság* nyomtatta ki.) Az 1934-es meghívás, mely eredendően a szovjet írók I. kongresszusára szólt, önmagában is szerteágazó kérdéskör, hiszen Nagy minden bizonnyal a meg nem hívott (s ezt súlyos csalódásként megélő) barát, József Attila helyett utazott (a beszámolóként aztán az *Oroszország* című könyvet papírra vető Illyés Gyulával, de korántsem mindig a társaságában). A felmerülő kérdéseket Tóth Gyula és más kutató is mérlegelte. Megállapításaik egy része esetleg „talonban" várakozik, amíg a naplók is felnyílnak.

Nem zárható ki, hogy a „törvénytelen" származás bélyegét egy életen át hordó Nagy Lajos – noha *A lázadó ember* című önéletrajzában ő mást ír – félig zsidó származású volt. Erről főleg a szülőfalu emlékezete alapján (de teljes bizonyosságú választ nem adva) elsősorban helytörténészek tettek közzé interjúkat, tanulmányokat. (Nyomai nem hiányoznak az általam szerkesztett *Kopaszok és hajasok világharca* című, 2001-es szövegválogatásból sem. Az In memoriam sorozat e kötete az óriási tudású, feledhetetlen sorozatszerkesztővel, Domokos Mátyással vívott kemény küzdelemben kristályosodott ki. Máig meghökkent, hogy Domokos, aki pedig az 1999-es Tersánszky-In memoriamnál *[Virgonc szavak virgonc királya]* szabad kezet adott, a saját Nagy Lajos-képétől és a Nagy Lajos-kutatók egyikének-másikának szubjektív megítélésétől indíttatva egyszerűen nem engedte némely általam javasolt szövegek közlését.) Az író felesége, Szegedi Boris (ugyancsak író) származása miatt a II. világháború alatt életveszélybe kerülhetett volna, ha elsősorban Apostag nem nyújt számára rejtő menedéket. Az életrajzi tények ellenére (vagy részben miattuk? – Nagy

Lajos későn kötött házasságának konfrontációiról számos emlék maradt fenn, ám ezeket az emlékezők nem siettek megörökíteni: jobbára a szájhagyományra bízták…) Nagy Lajos a maga szociális elégedetlenségeit, élethelyzeteinek diszharmóniáját alkalmanként lefordíthatta olyan nyelvre, amely a felhalmozott tőkeerő, a túlhatalmú sajtóbefolyás elleni tiltakozásban, a személyes (családi) mozgástér beszűkülte miatti kirobbanásokban antiszemita indulatokat is körvonalazhatott. A rendelkezésemre álló források, memoárok, lejegyzett szóbeli közlések azonban semmi esetre sem igazolják, hogy Nagy Lajos tényleges zsidóellenes érzületeket táplált volna magában (éppenséggel az ellenkezőjére világítanak rá dokumentumaim). Szovjetellenessége is jobbára (idegbetegségével is magyarázható) dühkitöréseikor öntötte el. Kivételes morális érzékenységű intellektuális énje fölébe magasodott az iránytalan indulatosságát nem mindig regulázó érzelmi, partikuláris énjének. E szavakkal nem szerecsenmosdatás folyik – ünnepi alkalomkor. Aki Nagy Lajos jelenleg hozzáférhető életművét tárgyilagosan olvassa végig, inkább a szovjet kísérlet heroikus, utópikus jellegének óvatos igenlésével (másfelől a lenini–sztálini politikai gyakorlat abszurditásának, az alig sejtett törvénytelenségeknek a tapogatózó elítélésével) találkozik. Egyes zsidó szereplőit érő kritikája lehet kemény, még vagdalkozó is – ám ez pontosan ugyanígy fest a nem zsidó származású, a bírálatra rászolgáló alakjai esetében is. Az írói etikai maximalizmus nem tesz kivételt.

A szovjetellenességnek Nagy Lajos prózaírói tájékozódása is ellene mondott. A naturalizmus jegyében fogant korai írásai felől a Leonyid Andrejev- és a Makszim Gorkij-hatás irányába vezetett az ösvény (erről publicisztikája is informál). Andrejev dosztojevszkiji pokoljárással áthevített, eleinte szentimentális hangoltságot is mutató, a forradalmi cselekvéssel nem szívesen barátkozó gondolatvilága, epikája még a Nagy Lajos-szakirodalomban az évtizedek során döntőbb hatássá emelt Gorkij-impulzusoknál is többet jelentett írónk számára. Alkatban, szemléletben Andrejevvel volt rokonabb. Természetesen Gorkij nagyobb léptékű tehetsége, termékenyebb naturalizmusa szintén példa lett Nagy előtt. A szovjet társadalmat lehetőség szerint nem új világtörténelmi szisztémaként, hanem az orosz társadalomfejlődés és mindenekelőtt az orosz művészet, irodalom előzményeiből igyekezett megérteni (utóbb részben ezért nem értette, egyre kevésbé fogadta el). A Szovjetuniót Gogol, Dosztojevszkij, Tolsztoj *hazájának* tekintette, a múlt és a jelen – a régi irodalom és az újabb irodalom – között Gorkijban látva az átmenetet, kapcsot. (Mennyit tudhatott Gorkij sorsáról, halálának körülményeiről? További analízisre váró kérdés. Gorkij negligálását [likvidálását?] – ha tudomására jut – Nagy sohasem bocsátotta volna meg, képtelen lett volna szó nélkül hagyni. Akár csupán személyes rettegései, a[z írói, egzisztenciális] jövőtől való állandó félelme miatt.)

Könyvem készültét végig érdeklődéssel és tanácsokkal követte (már a kismonográfia alakválasztását is élénken helyeselte) egyetemi tanszékvezetőm, Király István professzor. Szerinte fiatal munkatársának jobb tanítómestere lehetett Nagy Lajos vívódóbb lelkisége és szikárabb írásművészete, mint a kedves Tersánszky „léhasága" és szerkesztésben, írásbiztonságban (Király szerint) kikezdhető, bár élvezetes stílusa. Szakmailag bármily korrekt, emberileg pedig szívélyes volt is viszonyunk, eligazításait némi gyanakvással fogadtam. Ugyanis nem rejtette véka alá, hogy személyes ismeretségük során (lapszerkesztőként is) roppant kellemetlen frátert, idegi tépettsége miatt dialógusképtelen nagyságot látott Nagy Lajosban. Az embert bevallottan nem szerette, az író érdemeit egy szűk periódusra (ama *Nagy Lajos-i szituáció*ra) korlátozta. Király nem volt egyedül a személyes távolságtartás, már-már taszulás álláspontjával. A Nagy Lajossal rokonságban levő apostagi Szöllősi család (elsősorban kedves barátom, Szöllősi Károly) 1978 táján, majd egyszer-egyszer később is, lehetővé tette, hogy a nagyközségben a Nagy Lajos-emlékekről fesztelenül tájékozódjam. (Szöllősi Károly egyik nagyanyjáról, Kelha Istvánnéról mintázta az író a *Kiskunhalom*

rokonszenves fiatal lányalakját.) Sokkal több dehonesztálót soroltak az apostagi – persze főleg idős – emlékezők, mint ahány jó tulajdonságot, rokonszenves vonást. S hiába fogadtam a halványuló memória, a lokálpatrióta önvédelem iránti kételkedéssel, fenntartással a jellemhibalistákat, Nagy Lajost még ismerő írók, szerkesztők, magánemberek sora állította ugyanezt, karakterizálta (a középkorú és az idős) Nagyot elviselhetetlen, rosszmájú, feszélyezően labilis idegzetű, hiú, kiszámíthatatlan személyiségnek. Viszont ezzel a kedvezőtlen képpel szemben legalább ennyien Nagy Lajos páratlan emberismeretét, szigorát, humorát, szeretetet vágyó szögletes barátságosságát, szolidaritásra kész humánumát, írói alkonyán is áttetsző alkotóerejét és tehetségét helyezték előtérbe. E kettősség a Nagy Lajos-szakirodalomban is rendre nyomon követhető (akárcsak sokáig imponáló fizikai megjelenésének és kései megroppanásának, betegeskedésének összevetése). Meggyőződésem szerint Hubay Miklóstól kaptam a legtárgyilagosabb (a kedvezőbb karakterrajz felé hajló) Nagy Lajos-portrét. (Hubay a nála harminchét évvel: egy emberöltővel idősebb írótárs hívének számított, sok életeseményének és utolsó földi napjának – 1954. október 28. – is tanúja volt. Nagy Lajosban – akárcsak például Illyés Gyula – a drámai hőst is felfedezte.)

Király – művészetpolitikai, politikai exponáltsága ellenére, kevéssel az általa, illetve egy-két írása által kiváltott *a mindennapok forradalmisága* vita után, amikor ez a vita még gyűrűzött – éppen Nagy Lajos baloldaliságának, szocialista elköteleződésének részletezését sokallta gépiratomban. A kb. 220 gépelt oldalnyi szövegről (alighanem 1979 őszén) felezett ívekre róva ötven lapnyi kéziratos véleményt írt, s ebben újra és újra szóvá tette: az *individuális lázadó*t nem szerencsés túlzottan közel vinni olyan társadalmi mozgalmakhoz, amelyektől épp a túlfokozott individualitás még akkor is távol tartotta (1919 tavaszánnyarán például), amikor ő maga elvileg szívesen engedelmeskedett volna a közösségi cselekvés hívásának. Morális igényessége – Király szerint: gyakorta gőgös erkölcsi finnyássága – azonban a csak a saját deklarációit elfogadó embert visszafogta a kaotikus és erőszakos ideológiájú, etikailag legalábbis zavaros folyamatoktól. Professzorom e ponton választotta el radikálisan Ady Endre a mindennapi események fölé emelkedni képes politikai, antropológiai éleslátását Nagy Lajos egocentrikus magaféltésétől, deklaráló, sietős közéleti azonosulásaitól és taktikus visszahúzódásaitól. Antropológiai (műveikre kitérve ontológiai) különbséget tett a két, nem egykönnyen összemérhető író között. Magatartások, világképek modellálásával szembesítette őket. Hogyan sejthettem volna meg akkor – tanszékvezetőm feljegyzéseit újraolvasva annál világosabb ma! –: Királyban az 1970-es évtized végén (bár a nagy Ady-monográfiából még az 1982-re elkészült két *Intés az őrzőkhöz*-kötet, valamint a végül torzóban maradt további kardinális, hatalmas rész várt rá) már mozgolódott a *Kosztolányi – Vita és vallomás* (1986) individualitás-problematikája (az esztétikai hőforrásként átérzett, megértett, elfogadott individualitás egy nagy életműre rávitt, párbeszédre kész tárgyalása. Ehhez új lírikus médiumra volt szüksége, hiszen az Ady-könyv[ek]ben az individualitás kérdéskört kezdettől másféle: sokkal negatívabb megítélésbe siklatta, a jelenség felülírására tett alkotói mozdulatokat kívánta kidomborítani. A Kosztolányi-élmény sietett segítségére, a Kosztolányi-életmű nyitott meg előtte egy másik utat).

Az időnkénti konzultációk sokat lendítettek a kézirat formálódásán (amiként Pók Lajos „szemináriumai" is, melyek főleg Nagy Lajos és a német irodalom kötődéseit bontották ki. Záróakkordként pedig Illés László bátorító lektori észrevételei ugyancsak). Király egyes nézeteit nem tudtam elsajátítani. Például nem éreztem, hogy a Nagy Lajos-i egyéniség mindenestül a fiatalkori feladatvállalásból, a házitanítóskodásból lenne magyarázható. Abból a helyzetből, amelyben a szellem (viszonylag szilárd státusa és keresménye érdekében) elfogadja a pénz fölényét. Fogcsikorgatva bár, de belemegy a tudás, a műveltség, az erkölcs számára tűrhetetlen játszmákba (lásd erről Nagy Lajos ún. házitanító-novelláit,

A tanítvány című, 1945-ben megjelent regényét stb.). Királyban talán sárospataki instruktoremlékei elevenedtek újra (melyek egyszerűbb, általánosabb pedagógiai, emberi viszonylatokat hoztak felszínre, mint Nagynak egy grófi családnál viselt szolgálata stb.). A számos segítő észrevétel és fontos korrekció közül *a Nagy Lajos-i szituáció* gondolatának továbbszövése bizonyult a leghatékonyabbnak számomra.

Király ekkor sokat töprengett a szituáció-elméletről: egy-egy életműben és körötte mikor sűrűsödnek úgy a kondíciók, hogy a teljesítmény – esetleg váratlanul és páratlanul – a szerző munkásságának zenitjére szökik? Király István Nagy Lajosnál e szituációt csakis a nagyjából 1928 és 1934 közötti esztendőkre, egyszeri – fél évtizednyi, inkább már 1932-vel lezárt – periódusra lokalizálta. Tehát az író novella-fénykorára, a *Kiskunhalom* szociografikus regényét már csak „utóvédnek" tekintve a *Lecke* (1930), a *Bérház* (1931) és az *Utcai baleset* (1933 [1932]) novellagyűjtemények után. Ez az erről-arról három-négy évvel határolt évtizedforduló az indulatilag romantizált expresszionista novellatípus nagyfokú, aktív szubjektivitásával, ellenoldalon a szimultanista, az új tárgyiasság iskoláját követő novellatípus relativizált szkepszisével: az elbeszélés bipoláris jellegével valóban új értékrendet és új, vagy legalábbis sűrített epikai minőséget hozott. A kor válságtudatával összhangba került ironikus és agresszív rezignáció a szövegek sokszor feltűnő antiintellektualitása ellenére az érzelmi energiák szomszédságában értelmi mozgósító energiákkal is bírt.

Ezt az életműszituációt, vagyis Nagy Lajos írói munkásságának tetőzését könyvem egyrészt kitágítva, a már más problematikájú, részben más ábrázolásmódú *Kiskunhalom*ig, sőt az 1936-os regényig, a *Budapest nagykávéház*ig kiterjesztve tárgyalta. Abban a meggyőződésben, hogy – e cikk keretei közt az indokok, eltérések, irodalmi pozíciók bemutatására nincs lehetőség – az első, kisebb horderejű, kitartott magaspont (kiteljesítő írói-befogadói szituáció) egyszer már, az 1910-es években létrejött (nagyjából az *Egy leány, több férfi* [1915] és a *Fiatal emberek* [1919] című kötetektől határoltan). S harmadjára – megint más irodalmi, alkotói csillagállás nyomán – ilyen szituáció lehetett volna az 1949-es önéletrajzi regényt, *A lázadó ember*t folytató *A menekülő ember* közreadása 1954-ben – ha az autobiografikus, regény műfajú emlékezés még folytatódhat Nagy Lajos tollán (1956 után!), s az 1955-ös kritikák a perspektívákra koncentrálhatnak a búcsúzás helyett.

Gyümölcsöző – sokszor csak egyszeri – alkotói-befogadói szituáció nem csupán az író életében kedvezhet a tehetségnek. Az írói utóélet is élvezhet ilyen szituáció(ka)t. Ezeknek megteremtődése múlhat véletleneken, következhet a kései megértés aktusaiból, de legfőképp olyan közvetítői, értelmezői és befogadói helyzetet feltételez, amelyet az irodalmi élet erre hivatott szereplői: a kiadók, a forgalmazók, az irodalomtudósok, az irodalomszervezők, a folyóiratok, a kulturális média, a tanárok és mások kezdeményeznek, kialakítanak, a szó nemes értelmében kreálnak. Így érzékelhetett a figyelmes irodalombarát, olvasó a legutóbbi egy-két évtizedben – ismét a *Nyugat* első nemzedékének nagyjairól szólva – különféle impulzív *utószituáció*kat. Csáth Géza-i szituációt: szakszerűbb új kiadások, kiadatlan művek közzététele, filológiai pezsgés, társművészeti érdeklődés (nem egy filmalkotás) hozta közel és vonta fénybe az életművet, amelynek narkotikumproblémája a drogok terjedése és fogyaszthatóságuk vitatása kapcsán lett feszülten érdekessé, kiegészülve a gyilkosság/öngyilkosság problematika fájdalmas aktualitásaival. Azaz részben nem esztétikai természetű vonatkozások az oeuvre esztétikai elsajátításába is kedvezően belejátszhattak. Egyértelműen érzékelhető napjainkban a párhuzamos Kosztolányi Dezső-utószituáció és a Krúdy Gyula-utószituáció. Az Esti Kornél- és a Szindbád-figura számos (alkalmanként rokonító-elegyítő, kettősen stílusimitációs) újraírása, a két szerző modernségének és művészi nagyságának szakmai újragondolása, a Krúdy-életmű tempósan elindított (minimálisan még a kritikai kiadás kritériumaival is kacérkodó) folyama, a Kosztolányi-oeuvre kritikai kiadásának többszöri beharangozása és remélhetőleg

mielőbbre várható startja: örömteli magyarázó tényezők. Talán Babits Mihály-szituációban is bízhatunk: mind a kitűnő kritikai kiadás, mind a Babits Könyvtár – s a Kosztolányi munkásságával történő állandósult összevetés – élénkítőleg hat.

Nagy Lajos-i utószituáció jelenleg egyáltalán nincs. Az életmű reprezentatív műve manapság szinte kizárólag a *Képtelen természetrajz* többféle korpuszban élő kötete. A regények sorából csak a legmodernebbnek érzett – és kulcsregényként, József Attila elrajzolt alakja felől is megközelíthető – *Budapest nagykávéház* vált ki szélesebb körű érdeklődést. Az önéletrajzi regényekre kevés figyelem jut, a *Kiskunhalom* már a szűkebb pátriában sem mindennapi beszédtéma, a két-három évtizede még rendre kiemelt novellák (az *Özvegy asszonyok,* az *Egy délután a Grün-irodában, Az asszony, a szeretője és a férje*, a *Meggyalázott vágy,* a *Farkas és bárány,* a *Razzia,* a *Lecke,* a *Bérház,* az *1919. május,* az *Egyiptomi íródeák,* a *Pesti…*-karcolatok és még egy sereg) antológiákba is nehezen verekszik be magukat.

Restellem, de régi tervemet: kismonográfiám újrakoncipiálását és tömörített – a nagyesszé felé mozdított – újraírását magam sem végeztem be. Pedig – kanyarodjak vissza jelen írás kezdéséhez – ma egyértelműen Nagy Lajos kérlelhetetlen, néha az abszurdig csigázott humorának, szatirikus talentumának centrumba helyezésével szeretném – és talán tudnám – az életmű új megközelítését adni. Ehhez azonban a teljes napló tárgyilagosan jegyzetelt kiadására, legalább egy keresztmetszet-értékű életmű-válogatás közzétételére, egy-két újszerű, műfajmegújító, szellemi vita- és versenyhelyzetet teremtő (kis)monográfia és nagytanulmány elkészültére is szükség lenne. Különben mit sem veszít érvényéből az, ami *A menekülő ember* legvégén fellapozható, 1954-es datálással, a *Kiskunhalom* sorsára visszapillantva: *„Mindenki jó volt, mindenki kellett, csak én nem.*

És – megint nem csüggedtem el. Ezt az esetet is törvényszerűnek, mélyen determináltnak láttam. Újra és újra elhatároztam, hogy dolgozom tovább, rendületlenül. A munka mennyiségét emeltem. Tudtam, hogy helyzetem változását csak a társadalom változása hozza meg, annak pedig el kell következnie. Addig talán tudattalanul is azonosítottam magam Varga Mihállyal, a Kiskunhalom *egy kisparaszt alakjával, akiről szólva fejeztem be regényemet. Így:*

Reggel fél hatkor kezdi a kapálást. Korán reggel az első kapavágás könnyed, szinte játékos, az éles metszésre ropognak a gyom gyökerei, az egész egy kis reggeli tornának is beválna… De azután Varga Mihály egész nap gépies egyformasággal, fáradhatatlanul emeli és vágja a földbe a kapát, hajol, lép, gondosan figyel, muszáj, früstökig, délig, estig, egyik napon és a másikon, egyik esztendőben és a másikban, az élete fogytáig. Ha fáj is a dereka, akkor sem gondol rá, hanem mintha a kapavágások végtelen sora önbiztató hajsza lenne, tovább, tovább, újra tovább, muszáj, nem fáj, egy csöppet sem fáj."

Legenda Tóth Istvánról

Összegyűjtötte Albert Zsuzsa

– *Albert Zsuzsa:* Megrendítő ebben a szobában beszélgetni, ahol Tóth István már nem lehet jelen. Nagyon régen jártam itt először, a Magyar Rádió küldött Marosvásárhelyre, hogy Sütő Andrással készítsek riportot. Előtte idehozott engem Nagy Miklós, a vásárhelyi rádió munkatársa, aki kísérgetett, hogy ne tévedjek el ebben a városban, ahol először jártam. Miért hozott el Tóth Istvánhoz?

– *Nagy Miklós:* Azért, mert arra gondoltam, hogy itt, Marosvásárhelyen a Somostető majdnem tetején, tehát a Nyár utcában lakik egy olyan fontos személyiség, olyan költő, író, nagy humanista műveltségű ember, akit érdemes a Magyar Rádió közönségével is megismertetni. Kár lett volna elszalasztani azt a lehetőséget, hogy egy ilyen egyéniséggel megismerkedjék a riporter is, be ne dobjuk a köztudatba azt a költészetet, amelyet Tóth Istvánnak köszönhetünk.

– *Albert Zs.:* A lexikon azt írja Tóth Istvánról, hogy filozófus költő, a magyarországi latinság szakértője, irodalomtörténész, műfordító, népi indíttatású költő, olyan életművet alkotott, ami tanulságos is, élvezetes is, de sok vitára adott alkalmat. Máté Éva újságíróként foglalkozott Tóth István munkásságával.

– *Máté Éva:* Nagyon furcsa az én vele kapcsolatos élményem. Tulajdonképpen harminc évet ölel fel, és harmincéves szünet is volt benne. De mindvégig nyomon követtem ezalatt a harminc év alatt a munkásságát. 1976-ban bukaresti televíziósként engem is ugyanúgy kiküldtek, mint téged, hogy készítsek vele egy interjút, illetve, hogy a vásárhelyi írókkal foglalkozzam. A művelődési rovatnál dolgoztam. Úgy emlékszem, akkor jelent meg neki egy verseskötete, az előtt halt meg az első felesége. Fenntartásokkal jöttem hozzá, mert nem tudtam, hogy fog fogadni. Tudtuk róla, hogy nagyon levert hangulatban van. Egy szeptemberi gyönyörű napon kerestem őt fel, én akkor fiatal lány voltam, és ebben a csodálatos kertben fogadott, ahol az élete nagy részét leélte. Nagyon kedvesen fogadott, de nagyon visszafogottan. Az egész kertnek volt egy olyan őszi megvilágítása, amit én az életben el nem tudtam felejteni, és mindig készültem vissza hozzá. És ő szívesen fogadott volna, de valahogy az élet úgy hozta, hogy csak mindig messziről néztem azt az embert, és azt a költészetet. Egy sorával valahogy úgy jellemzi magát, hogy ő mindig szállt, de nem szállt el. Ezt a sorát éreztem a legjellemzőbbnek, és mindig visszavágytam abból a bukaresti rohanó életből, amiben mi tévések éltünk, s általában az újságírók éltek, mindig a háttérben bennem volt az a hangulat és az a nyugalom, ami ebben a kertben volt, és mindig valahogy vágytam oda.

Burján Emil szobrász, Fodor Imre a Székely Nemzeti Tanács elnöke és felesége, Gálfalvi György író, Gál Éva Emese író, Zeno Ghitulescu író, Máté Éva újságíró, Nagy Miklós Kund újságíró, valamint Gálné Esztegár Ildikó tanár, Kercsó Attila orvos, Vajna György orvos, a gyergyógyentmiklósi irodalmi kör tagjainak történetei.

Az élet úgy hozta, hogy harminc év elteltével, halála előtt négy nappal, tizenkettedikén, felhívott barátja, Fodor Imre úr, aki akkor polgármester volt, és felhívta a figyelmemet, hogy megjelent két kötete Magyarországon, és jó lenne írni róla. Akkor én már a *Romániai Magyar Szó* munkatársa voltam. Eljöttem ide hozzá, már az elmúlás miliője vette valahogy körül, de abszolút nem gondoltam, hogy négy nap múlva vagy hat nap múlva már nem fog élni. Akkor erről a Magyarországon életében utoljára megjelent két kötetről írtam, a tizenötödikei, vasárnapi lapszámban jelent meg, a hétvégi lapszámban, és döbbenettel tudtam meg, hogy pár nap múlva már nem élt.

Összegyűltünk a halála napján itt, nagyon sokan voltak, katolikus főtiszteletű papok, meg a barátai meg a kedves mostani felesége. Szóval, e közé a két élmény közé szorul az én Tóth István-képem. Nagyon szép volt. Nagyon szép emlék maradt.

A verseiben, ami engem megfogott, az a mélyen vallásos szemléletmód, ami nekem nem adatott meg, és egy idilli világnak a szemlélete, ami tőlem nagyon távol áll. Én is katolikus vagyok, és iskoláskoromig mélyen katolikus hitben neveltek, de úgy látszik, hogy az iskolának sikerült belőlem ezt kilúgozni. Ezt nagyon sajnálom, de nem tehetek róla. Én végül is egy racionalista, eléggé hideg és eléggé törtető világban nőttem fel, ami rá abszolút nem volt jellemző. Ő ettől a világtól szinte megcsömörölve, azt mondhatnám, elefántcsonttorony típusú életmódban egy idilli világban élt. Ugyanakkor egy örök sértettség fájdalma van az ő költészetében, amit most, hogy utánaolvastam az életrajzának, valahol ott értek meg, hogy egyházi kocsis fiaként az elit Gozsdu líceumba, Váradra került gyereknek, a sérelmei mély tüskék maradtak az ő lelkében, ez van a költészetében. Félt attól, hogy bántják. És ezért ez az egész költészet mintha függöny lenne közte és a világ között.

Azonkívül persze hallatlanul imponáló az ő humanista műveltségének a beszüremkedése a verseibe. Tehát csodálatos utalások, képek, metaforák, amik mögött ott van az ő nagy-nagy humanista műveltsége.

– *Albert Zs.*: Gyergyószentmiklóson Kercsó Attila orvos-költő Tóth István barátai közé tartozott.

– *Kercsó Attila:* Mentünk fölfele barátaimmal az egyetemre, és jött lefelé egy esőkabátos svájcisapkás sovány arcú ember, lassan, nyugodtan lépkedve, s az egyik megbökött oldalról: Tudod ki az ott túl? – s mondom – nem. Azt mondja – Tóth István, a költő. Ez volt az első, amikor őt láttam életemben. Később az irodalmi körbe gyakran meghívtuk, mert úgy éreztük, hogy nagyon szívesen jön, a Salamon Ernő Irodalmi Kör volt ez Gyergyószentmiklóson.

Hallatlan műveltségű ember volt, és amikor elkezdett beszélni, akármilyen kis, kicsi témáról, egy egyetemi előadás kerekedett ki belőle. Nagyon-nagyon szerettük hallgatni, és az volt az érzésem, és a kör többi tagjának is, akivel elbeszélgettem utána, hogy többek lettünk, hogy meghallgattuk ismét Tóth Istvánt. És ő mindig megígérte, hogy „bármikor szóltok, én jövök, nagyon szívesen."

Ha csak belelapozunk a *Besztiárium* című kötetébe, akkor látni, hogy ő a hangyában is meglátta, a cserebogárban is, és a katicabogárban is meglátta a Mindenséget kicsiben. Hogy is mondjam: bölcs ember volt.

– *Gálfalvi György:* 1960 és 65 között voltam magyar irodalom szakos Kolozsváron, és ott egy nagyon kedves évfolyamtársnőm, Deuts Vera, aki egyébként Domokos Eszter néven *Forrás*-kötetet is közölt később, és még egy kötete megjelent, ő hozta a hírt Tóth Istvánról. Nagyváradon hosszabb ideig volt a tanára, és mondta, hogy rendkívül nagy tudású ember. Tudtam róla, mert olvastam a verseit, amelyek megjelentek az irodalmi sajtóban, megmondom őszintén, nem érintettek meg. Később is nagyon nehezen oldódtam fel vele kapcsolatban, és amennyire láttam, ő is nehezen oldódott fel velem, 1970-től kezdve, amikor már az *Igaz Szó* szerkesztőségében dolgoztam.

Ennek a nehezen oldódásnak az egyik oka az volt, hogy Tóth István meglehetősen nehezen tudott kapcsolatot teremteni az emberekkel. Volt benne bizonyos fajta sértettség. Eleve sértettség, úgy érezte, hogy az irodalmi élet nem ismeri el, vagy legalábbis nem azon a szinten ismeri el, amelyet kívánt volna. Ez a sértettség tartott távol jó ideig tőle.

– *Nagy M.:* Az az ember volt, aki nem evilágra való, ez a mostani világ egész más és az is más volt, amiben élt, amiben alkotott, de azt is azonnal hozzátenném, hogy ennek a világnak nagyon nagy szüksége van ilyen emberekre, akik teljesen komolyan gondolják azt, amit mondanak, vagy azt, amit leírnak, mindenképpen teljes mértékben azonosulnak azzal. Mindig kíváncsi voltam arra, ami a múltunkban történt, ami érték a magyar irodalomban, és nem csak a magyar irodalomban, erről mind gazdagon hallhattam tőle. Szinte tanárom is lett, hiszen annak idején, amikor én itt Marosvásárhelyen a Pedagógiai Főiskolára kerültem, akkor ott tanított, de engem éppen nem. Utóbb szerkesztőként is munkatársam volt, hiszen rendkívül lelkesen dolgozott a rádiónak is, az újságnak is. Én akkor azon a bizonyos 1970-valahányas napon, amikor eljöttünk ide, emlékszem, hogy nemrég azelőtt készítettem vele egy hosszabb beszélgetést, verseit is felolvasta, ez is ösztönzést adott arra, hogy budapesti vendéget is elhozzak hozzá. Úgy éreztem, hogy az, amit ő nyújtani tud, nemcsak nekünk, a marosvásárhelyi rádió hallgatóinak, nemcsak az erdélyi közönségnek jelent valamit, hanem sokat jelenthet a nagyobb, a Kárpát-medencei magyar közönségnek is.

– *Albert Zs.:* Zeno Ghițulescu román költő barátja volt Tóth Istvánnak. Hogyan ismerkedtek meg?

– *Zeno Ghițulescu:* Véletlenül, bocsánatot kérek, először, hogy nem tudok magyarul, csak úgy.

– *Albert Zs.:* Bár én tudnék így románul!

– *Z. Ghițulescu:* Baráti körben, itt Vásárhelyt, de ezelőtt vagy harmincnéhány éve. Lehet, hogy majdnem negyven éve ismertem. Mikor tanár volt a Pedagógiai Főiskolán. Úgy látszik, hogy talált a mi ízlésünk és a világnézetünk, ezért mindig tudtam vele beszélgetni, és mindig nagyon közel éreztem őt magamhoz. Én is nagyon szeretem a természetet, ő is, és nagyon sokszor sétáltunk itt a Somostetőn, együtt, s akkor persze beszélgettünk, mert ő perfektül tudott románul.

– *Albert Zs.:* Életének kiegészítése lehetett, hogy magával beszélgethetett. Mert az édesanyja román volt. Az ő sérülékenysége több rétegből tevődhetett össze, például ez is lehetett az egyik.

– *Z. Ghițulescu:* Mindenesetre velem szemben mindig nagyon nyílt volt. Akármilyen problémáról tudtam vele beszélni. A világról, történelemről, irodalomról, a nőkről, mindenről. Politikáról. Talált a szó. Nagyon érdekes volt, mikor az én kocsimmal együtt mentünk egy európai körútra, Magyarországra, Ausztriába, Németországba, Belgiumba, Franciaországba, Svájcba, Olaszországba, vagy hét országban voltunk egy hónap alatt, akkor persze jobban meg tudtam őt ismerni. Nemcsak mint költőt, hanem mint embert is. Akkor ismertem meg az ő lelkialkatát. Akármilyen kicsi dologról tudott filozofálni, tudott olyan érdekes szempontot találni, nem mindennapi gondolatokat. Például mikor Brüsszelben voltunk, Van der Camin akadémikus meghívta Tóth Pistát velem együtt, volt ott egy irodalmi est, nagyon szép volt, nagyon tetszett Edmond Van der Caminnak, aki nagy belga költő. Én is és Pista is olvastunk verseket. Francia nyelven, mert lefordított tőlünk egy ottani költő néhány verset, ezek meg is jelentek a *Le Journal des Poetes* című európai költői folyóiratban, akkor, 1974-ben.

Nagyon jól éreztük magunkat, mintha más világban éltünk volna, nem a mai világban.

– *Albert Zs.:* Fodor Imre ugyancsak jó barátja volt Tóth Istvánéknak. Vele úgy találkoztunk, hogy elmentünk kirándulni István barátaival, beszélgettünk a dombtetőn, énekelgettünk népdalokat. Hol kezdődött, és honnan táplálkozott ez a barátság?

– *Fodor I.:* A gyerekekkel a szentimrei Büdösben jártunk, málnát szedtünk, akkor még kicsik voltak a gyerekek, ott megismertünk egy öreg bácsit, aki szintén málnát szedett a csíkszentimrei Büdösben. És mondta, hogy egy társaság kirándul vasárnaponként arra, s az a bácsi hívott meg. Akkor találkoztunk Tóth Istvánnal és Erzsikével. Ez nagyon régen volt, s azóta, ha nem volt valami egyéb, akkor mondhatom, hogy hetente voltunk együtt ezzel a társasággal. Tóth István a barátai felé nyílt volt. Mondjuk, a közösség felé volt egy bizonyos zártsága, ő büszke volt arra, hogy egyszerű családból származik, de nagyon értékes családból, a solferinói csata emléke, Kossuth-bankó, biblia, mindent, a Jóistent, a családban megkapott, ő magába szívta ezt.

– *Albert Zs.:* Nagyon fontosnak tartotta, hogy Arany Jánossal is rokonságban volt.

– *Fodor I.:* Az ő egyik nagyanyja Arany leány volt, unokatestvére volt Arany Jánosnak. Ott Görbeden nagyon sok mindent magára szedett, sok mindent átélt. Mint ahogy ez sokszor megtörténik, az, hogy magyar–román vegyes családból származott, ez önmagában semmiféle bizonytalanságot benne nem keltett. Sokszor gondolkodtam ezen, mert ő tudta, hogy hova tartozik. Ahogy Zénó jó román, Tóth István is vállalta a magyarságát, de nagyon szerette, tisztelte az édesanyját, tisztelte a román irodalmat, itt elhangzott, hogy jól tudott románul: hát ezt nem így kellene mondanunk, hanem ezt kell mondjuk, hogy anyanyelve volt a román. Anyanyelvi szinten tudott románul, és nagyon érdekes módon állandóan példálózott a román jövevényszavakkal a magyar nyelvben, nem az irodalmi, hanem a bihari köznyelvben. És fordítva. Gimnáziumba járt, aztán katona volt, fogságban volt, ő mindezeket átélte, az édesapja is sok mindenen ment át, mert hol a magyar csendőrök, hol a román csendőrök zaklatták. Pista volt Nagyváradon az utolsó magyar gimnázium igazgatója.

– *Gálfalvi Gy.:* Én azt láttam, hogy annyira el van foglalva saját magával – gyakori ez, és szerkesztői munkámban ehhez hozzá kellett szokni, hogy az emberek csak magukra figyelnek, és nem értik meg, hogy van mellettük még néhány ember.

– *Albert Zs.:* Erről sokat írt, sokat beszélt: – az édesapám magyar református kocsis volt, édesanyám görögkeleti román cselédlány, és belőle római katolikust neveltek, magyar iskolába járt, és magyar öntudatú volt. Ugyanakkor, amikor voltak román unokatestvérei.

– *Gálfalvi Gy.:* Ezt ő el is mondta, így, összefoglalva, dióhéjban, de engem érdekelt volna a mindennapi életre való lefordítása, arra próbáltam buzdítani, hogy ezt írja meg. Ő írt is önéletrajzi jegyzeteket, de valójában az volt az érdekes, hogy nem tudott feloldódni az önéletrajzban.

– *Gálné Esztegál Ildikó:* Tóth Istvánt Marosvásárhelyen ismertem meg, amikor kénytelen voltam beiratkozni a látogatás nélküli fakultásra román–magyar szakra. 1956 után kidobtak a kolozsvári egyetemről, azért, mert 56 novemberében – november hetedikén talán – felálltam egy órán, és megkértem az évfolyamot, hogy álljunk fel elhalt barátaink tiszteletére. A magyarországi barátaink tiszteletére történt ez. Az évfolyam fel is állott, és még a nagyon nacionalista tanárunk is felállott, s utána három napra kitettek. Aztán próbálkoztam mindennel, voltam újságíró, voltam táncmester, aztán helyettes tanár lettem, és 62-ben férjhez mentem, csak miután már megvolt mind a két gyermekem, akkor tudtam beiratkozni. S akkor elvégeztem, persze közben kérvényeztem a minisztériumba, hogy legalább két évemet ismerjék el, harmadévről dobtak ki, de mindig nemleges választ kaptam. Végre, mikor harmadéves voltam a főiskolán, a látogatás nélkülin, akkor megjött az engedély, hogy felvesznek harmadévre, de akkor én egy jót nevettem, és folytattam a főiskolát.

Engem nem tanított Tóth István, mert látogatás nélkülin voltam, viszont vizsgáztatott. Rendkívül humánus, óriási európai műveltsége volt, tulajdonképpen a vizsgák alkalmából ismertem őt meg jobban, de akkor egy kicsit távol álltunk egymástól. Később, mikor

már ideérkeztem Gyergyószentmiklósra, nagyon szívesen jött hozzánk az irodalmi körbe. Különben elfelejtettem mondani, hogy a kolozsvári Gál Gábor Irodalmi Körnek is a tagja voltam végig, egyetemista koromban. Én bizony verset is írtam, s aztán áttértem a prózára. Egy kis kötetem is jelent meg, az a címe, hogy *Csapó Peti és a többiek.* A gyerekek, az iskolások, akiket tanítottam, azt hiszem, szerettem őket annyira, mint Tóth István a tanítványait. De ő nagyon szerette, valóban, a tanítványait. És nagyon szerettem a verseit, nagyon szerettem a fordításait, és fantasztikus, milyen történelmi tudása is volt annak az embernek. Valahányszor hívtuk, mindig jött, soha nem mondta azt, nem üzente azt, hogy nem tudok menni. Még amikor beteg volt, akkor is jött. És nagyon sokat beszélt nekünk a francia költészetről, irodalmi körökön, amikor úgy tudom, talán négyszer vagy ötször volt itt nálunk Gyergyószentmiklóson. Mindig rengeteget tanultunk tőle. Úgy néztem rá, mint egy istenre.

– *Nagy M.:* Nagyon igényes volt, és várta a szeretetet, várta az elismerést, sok bántást is kapott úgy általában az élete folyamán az emberektől, ugyanakkor nagyon szerette az életet, életet szerető ember volt, és ez a költészetéből is kicsendül.

– *Z. Ghițulescu:* Nekem is sokszor mondta ezt a dolgot, hogy nagyon csúnyán viselkedtek itt is az írók, az *Igaz Szó* pont, és mások is, a kolozsváriak is, mert ő küldött verseket, hiszen ő komoly költő volt, és nem közölték. Például írótalálkozó volt, őt nem hívták meg. Félrehagyták.

– *Nagy M.:* Ennek az is magyarázata, hogy ő akkor, amikor általában a költőktől azt várták, hogy bekapcsolódjanak a közéletbe, a politikai életbe, ő akkor is távol tartotta magát ettől, az ő költészete nem olyan volt, hogy „elkötelezett" költő legyen, ahogy mondani szokás. Kimondottan eredeti gondolkodó volt, a fák, a növények, az állatok, a virágok, a csillagok, ezek voltak, az égitestek, állandó szereplői a költészetének, ezeket metaforákká léptette elő, és ilyen módon akart tanítani is. Mint a régi ókori nagyok, akár sétálva is tanította azt, akivel beszélgetett. Talán tanárként se adatott meg az a lehetőség, hogy annyit tanítson, és olyan korban, amikor valóban átadhatott volna mindent abból a széles tudásból, széles körű műveltségből, amivel rendelkezett.

– *Z. Ghițulescu:* A színházi akadémián tanár volt. Esztétikát tanított. De ő nem volt...

– *Albert Zs.:* Óraadó tanár volt.

– *Z. Ghițulescu:* És őt ki kellett volna nevezniük rendes tanárrá. Akkor megkérték, hogy iratkozzon a pártba. A Kommunista pártba. Ő nem akart. Akkor kitették onnan. És ez nagyon fájt neki. Nagyon egyenes ember volt, és nem szerette a kompromisszumokat.

– *Nagy M.:* Ez nem volt akkora fájdalma, mint az, hogy nem jelentek meg olyan gyakorisággal a kötetei, mint ahogy meg kellett volna jelenniük, mert Zsuzsa emlékszik, hogy itt, az íróasztalán, és nem csak az íróasztalán, hány kész kötetre való kézirat volt. Nyilván- való, hogy nem volt olyan egyszerű akkoriban, mint ahogy ma se, anyagiak miatt, a költemények megjelentetése, de úgy érezte, hogy ilyen szempontból is mellőzik. Viszolygott a harsányságtól, a törtetéstől, nagyon szerény ember volt, talán azt is mondhatnám, túlzottan szerény.

– *Fodor I.:* Azért ő tudta, hogy mit ér! Hát azért volt neki tartása. Amikor 89 előtt nem jelentek meg az írásai, és házkutatást tartottak nála, egyszer egy írói, irodalmi vitába keveredett, amelynek a témája az ő versei voltak, és ott olyanok álltak félre tőle, akiktől az ember ezt nem várná. És például, akik kitették annak idején a főiskoláról, azok ma is ott vannak.

– *Albert Zs.:* A Salamon Ernő Irodalmi Kör egyik legrégebbi tagja Vajna György. Tóth István szeretett idejárni. Milyen kapcsolatban volt vele?

– *Vajna Gy.:* Én nem csodálom, hogy Tóth István szeretett idejárni, mert mi is nagyon szerettük Tóth Istvánt. Általában az emberek megérzik ezt a szeretetet. Ott, ahol szeretnek,

oda szívesen térünk mindig vissza. Ahol nem szeretnek, ott elköszönök nagyon kedvesen, és többet nem látogatok oda. Tóth István rendkívül érzékeny ember volt, és soha nem kérkedett azzal a mérhetetlen tudással, aminek a birtokában volt. Tóth István esetében úgy, ahogy Székely János esetében sem lehetett elválasztani az embertől a költészetet. Tehát vannak olyan költők, akik élik költőként az életüket, és utána magánemberként teljesen mások, rongyok. Tóth István és a másik nagy kedvencünk, a szintén marosvásárhelyi, szintén méltatlanul keveset emlegetett Székely János, emberként is olyan monumentális szobrok voltak, akikre nemcsak nézni lehetett, lehetett utánuk menni.

– *Gálfalvi Gy.:* Egy időben édesapámmal együtt feküdt a hetvenes évek elején a kórházban. Édesapám 1976-ban halt meg, hetvenhat évesen, tehát akkor már nagyon idős ember volt, cukorbeteg ember, és nekem nagyon melegen beszélt arról, hogy Pista, ez az egyébként száraz ember, milyen emberi kedvességgel, odaadással segített neki, a beteg embernek. És apám, aki ügyvéd volt, nem volt különösebben művelt irodalmilag, Arany János volt a kedvence, Ady verseit olvasta, de egyszer csak előállt nekem, és közölte: – Tudod-e Tóth Pistának a versét, a Diót? – Mondom, nem. És édesapám előállt és elmondta nekem a *Dió kutyám* című versét.

Diónak hívták
az első kutyám.
Csatangolt vélem
sok-sok délután.

Jól ismerte
az erdő útjait,
és vacsorára
mindig hazavitt.

Bozontos szeme
már régóta por,
de figyel rám a
gyökerek alól.

Mert ha este a
sötétség nyüszít
az erdőtől az
ősi küszöbig,

és ha elalszom:
hajnalig ugat;
a tolvajoktól
őrzi álmomat.

Tehát apám megjegyezte, megmondom őszintén, én is megjegyeztem, mert egyrészt fülbemászó, másrészt kedves, harmadrészt pedig van benne több, mint kedvesség, valami hűség iránti vágy, és a nosztalgiában is valami melegség, amire fogékony voltam és vagyok, és amire édesapám is fogékony volt. Élete utolsó éveiben készült ez a *Herbárium* című kötete, nekem nagyon sokat panaszkodott, hogy mindenki visszautasítja, a végén meg kell mondanom, hogy a Mentor Kiadó kiadói tanácsának tagjaként én nyomtam le a kollégáim torkán, és ezt a *Besztiárium*ot, azért hoztam el a könyvet, hogy megmutassam, a dedikálásában azt írja, hogy „Kedves Gálfalvi Gyurka, fogadd szeretettel ezt a köny-

vet, annak a Herbáriumnak a folytatását, amelynek megjelenésében *erősen* ludas voltál. Jó barátsággal Tóth István". Most őszintén megmondom, hogy a *Besztiárium* állattani enciklopédia versekben, a másik, a *Herbárium,* az növénytani enciklopédia, úgy unalmas és emészthetetlen, mint ahogy van.

– *Albert Zs.:* Abszolúte nem értek egyet magával.

– *Gálfalvi Gy.:* Sajnálom.

– *Albert Zs.:* Én nagyon szeretem mind a két kötetet, nagyon élvezem. Volt nálunk, sétáltunk vele erdőben, ahogy minden növényt ismert, minden növény gyógyhatását, ez, meg ahogy szerette az állatokat, tulajdonképpen kettős dolog: egyrészt az indítás, másrészt a magányosság feloldása, a növényekben és állatokban. Nekem ezek a versek nagyon tetszenek.

– *Gál Éva Emese:* Gyergyószentmiklóson ismertem meg, amikor a nyolcvanas évek közepe táján először volt az irodalmi kör meghívottja, azelőtt csak verseit olvastam, a *Látó*ban, illetve régebben *Igaz Szó*nak nevezték a folyóiratot. Nagyon jó barátok lettünk, többször voltunk mi is Marosvásárhelyen, kirándulni is voltunk együtt a Szent Anna-tónál. És ami nagyon fontos volt nekem, az, hogy esténként elolvastuk egymásnak a legújabb verseinket, vagy főleg inkább mi vizsgáztunk előtte, mert olyan ember volt, akinek fantasztikusan rendszer volt a fejében. Olyan helyzet nem volt, amire ő ne tudott volna konkrét választ abból a kiépített esztétikai minőségbeli világképből, amit ő teljesen uralt. Pontosan meg tudta mondani mindig a gyönge pontját egy versnek, vagy hogy miért ez, miért az.

– *Albert Zs.:* Mi az egyéni színe?

– *Gál É. E.:* Talán az, hogy a parányiból ki tudja bontani szinte a Mindenséget. Vannak azok a sorozatai, a *Herbárium* és a *Besztiárium*, tehát amikor emberi tulajdonságokat, érzelmi állapotokat rá tud vetíteni egy nagyon kis növényre, vagy bármivel párhuzamot tud állítani, ebben az egyetemes összefüggés is mindig benne van Én ezt tartottam sokra. Azonkívül nagyon szép metaforákban bontja ki ezt a kapcsolatot a parányi és a kozmosz között.

– *Albert Zs.:* Azt hiszem, egyik legfontosabb tulajdonsága az erkölcsi tartása. Kapcsolatokat is így szeret teremteni, tud teremteni, ezen az alapon.

– *Gál É. E.:* Ez egész egyéniségére kihatott, sugárzott az az erő, el se tudtam volna képzelni, hogy ő beteg lesz. Az a magatartás, ami minden cselekedetére rányomta a bélyegét, az az egyenes gerinc! Néha mesélt is nekünk régebbi korokról, megpróbáltatása időszakairól.

– *Albert Zs.:* Pesszimista költőnek tartották, akinek nincs helye a romániai magyar költészetben. Aztán, amikor átjött Magyarországra, többször volt náluk házkutatás, figyelték.

– *Gál É. E.:* Visszatérve az emberi magatartására, ugye nem volt gyermeke, de mindig azt mondta, hogy ő bármikor vállalná, idősebb korban is, mert tudja, hogy felnevelnék a jó magyar emberek. Most jutott eszembe, volt egy ilyen mondata – ugye, akkor Ceaușescu-korszakot éltük –, hogy Ceaușescu ugyanakkor mindig kiáll a maga nemzete mellett, és a románság szaporodik, mi fogyunk. A legnagyobb diktátor a saját nemzetét gyarapítja. És azt pozitívumnak könyvelte el.

– *Albert Zs.:* Igen, ez így van. Magyarországon is támadták az ún. pesszimista irodalmat, ez persze az ellenzéki irodalom volt, Tóth Istvánt is annak lehetett nevezni. Ebből származtak aztán konfliktusai, és voltaképpen az, hogy ő háttérbe szorult az erdélyi magyar irodalomban, most másokat ismernek általában Magyarországon, az leginkább innen is fakadt.

– *Gál É. E.:* A pesszimizmus... mire én odaértem, addigra már ezek a dolgok egy kicsit lezajlottak. Szóval, már kezdtünk túl lenni azon, hogy proletkult, meg ilyesmi, de tudom, hogy volt fiatal íróknak ellenérzésük Tóth István verseivel szemben. Nem tudom, miért. Emlékszem, panaszkodott, hogy lehúzták az egyik kötetét.

– *Albert Zs.:* Te miért szeretted? Én is szerettem.

– *Gál É. E.:* Lehetetlen volt nem szeretni, egyszerűen minden szempontból annyira vonzó volt. Mint intelligencia, mint érzékenység, mint emberi érték, mint szerető lény, mert ő is, ami szeretetet kapott, azt viszonozta, és fordítva. Erzsike is annyira nyílt, kedves hölgy volt, s annyira örvendtünk, hogy egy ilyen boldog házaspár a barátunk.

– *Albert Zs.:* A boldogság meglátszik a költészetében?

– *Gál É. E.:* Talán bizonyos fokig igen, mert pesszimizmus ide, pesszimizmus oda, ő nem volt az a fajta pesszimista, aki egy világégéstől rettegett volna, neki nagyon mély volt az istenhite.

– *Vajna Gy.*: Amikor meg kéne fogalmazni, ki is volt Tóth István, szerintem ő fogalmazta meg saját magát a legjobban. A gyulafehérvári humanista költők fordításai ajánlásában van négy olyan sor, ami azt hiszem, a legjobban jellemzi őt. Így szól:

Kit szikla szült, bárhová essék,
dobálja vaksors, esetlegesség,
mint homokszem is, szikrányi csillag,
elpihent elődeinkről hírt ad.

Tóth Istvánnal nem csak a versről lehetett beszélni, tudta, hogy van nekem is egy kis kertem, és rávett, hogy honosítsam meg itt a szőlőt Gyergyóban. Ami hát... szóval rettenetes a gyergyói szőlőből készült bor, úgy hívják, hogy guggolós, amikor másodszor is hívnak be, akkor már leguggolsz az ablak alatt, hogy ne kelljen igyál belőle.

– *Albert Zs.:* Pedig Erdélyben éppen az az érdekes, hogy amerre jön az ember, mondjuk, a Királyhágótól Vásárhely felé, nagyon sok szőlőlugast lehet látni, minden magyar ház kapuja felé óriási szőlő alagutak vannak.

– *Vajna Gy.:* Erdélyben igen, csak Székelyföldön nem. Mert itt nálunk nyolcszáz méter fölött vagyunk, erre mondta, hogy semmi gond, Gyurikám, mert éppen most jöttem Svájcból, s onnan ezerháromszáz méterről hoztam magammal szőlőt, gyere majd le hozzám, kapsz tövet belőle, hogy honosítsd meg Gyergyószentmiklóson. Sajnos erre nem került sor, most már nem is fog sor kerülni, mert nem valószínű, hogy Böske tudja, hogy melyik szőlőtőkére gondolt, amit nekem adott volna.

– *Albert Zs.:* Nekünk is adott szőlőt, olyat, amit nem kell permetezni.

– *Vajna Gy.:* Nagyon érdekes, hogy ő nem vallotta, amit más: „szőlőből is lehet bort készíteni", ez tréfa – ő ribizliből is nagyon finom borokat készített, nagyon büszke volt rá, de rettenetes borok a ribizliből készült borok.

– *Albert Zs.:* Olyan, mintha az ember ribizliszörpöt inna, aztán előbb-utóbb rájön, hogy nem az volt.

– *Vajna Gy.:* Főleg a májánál. Egyértelmű, hogy nagyon szeretett mindent, az ízeket is, amit a természet adott. Tehát ínyenc volt a maga módján, ezekben a finomságokban is.

– *Albert Zs.:* Amikor nálunk járt, a mi kertünkben, Tahitótfalun, a szentendrei szigeten, volt ott az ártérben egy vadalmafa. – Jaj, nem szabad a vadalmát otthagyni a földön, abból nagyon jó ecetet lehet csinálni.

– *Fodor I.:* Voltak persze sérelmei, de nagyon sok mindenben nagyon előrelátó volt, sok vidámság volt benne. Akár a feleségére gondolt, akár az édesanyjára, és úgy általában is a női lelkiséget, szépséget mindig nagyon szerette és tisztelte. A másik nagyon erős pontja a szülőföld szeretete volt. A temetésén idéztem az egyik versét, azt mondja, hogy:

Szülőföldem, te hallgatag sár,
aki sosem ígértél, csak adtál.

Ennél egyszerűbben, ennél szebben a szülőföldhöz való ragaszkodást, úgy gondolom, kevesen fejezték ki. Ismerte Görbed környezetét, sokszor emlegettük Petúr bánt, aki odavaló volt. Nagyon jóban volt Tempfli plébánossal, aki azután váradi püspök lett, én ahányszor Tempfli püspökkel találkoztam, mindig az első kérdése az volt: – Hogy van István?

Az oktatást ő úgy látta, hogy azt megint felekezeti alapokra kellene helyezni. Itt a Ferenc-rend ötszázötven évvel ezelőtt megrakta az alapjait Marosvásárhely iskolájának, attól lett végül is iskolaváros Marosvásárhely, most ötszázötven év után a Ferenc-rend kivonul Marosvásárhelyről, mert hatan elhagyták a rendet. Nem azt mondom, hogy a papokkal van baj, mindenkivel baj van. Nem igazán ismerjük föl, hogy melyik a helyes út a magyarság szempontjából, de a románokra is érvényes lesz, csak lehet, hogy kicsit később, hogy ez a globalizáció hova vezet. Biztos, hogy István is így gondolkodott, és ezekről a dolgokról beszélgettünk mindig.

– *Nagy M.:* Itt szóba került Marosvásárhely szellemi életének a kezdete. El kell mondanom, hogy Tóth István volt az, aki ezt is nagyon fontosnak tartotta az olvasóközönség elé tárni. Például a megyei lap irodalmi mellékletében egész hosszú sorozatban mutatta be azokat az előfutárokat, akik itt Marosvásárhelyen kultúrát teremtettek, az egykori marosvásárhelyi latin költőket.

– *Albert Zs.:* Ezt megcsinálta Marosvásárhellyel, Gyulafehérvárral, Kolozsvárral, Nagyváraddal. Váradon volt diák, aztán tanár: a váradi Szent László-kultuszról, a Szent László királyról írt versekből készít antológiát. Erdély történetéhez fordult Erdély jelenéből.

– *Nagy M.:* Bízott abban, hogyha ezt a sorozatot kiadja, meg az előadásokat megtartja – hiszen a népi egyetemen és úgynevezett szabadegyetemen is tartott előadás-sorozatokat, –, ezzel használ a közösségnek, akkor ezzel gazdagítja az embereket.

– *Albert Zs.:* Biztos, hogy ezzel is sokat adott.

– *Z. Ghițulescu:* Kapott is fordító primót a román írószövetségtől, franciából, mert nagyon jól ismerte a legnagyobb francia költőket, és fordított nagyon sokat a francia költészetből.

– *Albert Zs.:* Köteteket is fordított, meg a jelenkori francia költőktől antológiát is csinált.

– *Fodorné:* Mindig sokan kísértük Istvánt, mindig nagyon szerettük hallgatni, az utolsó előtti hónapban is a Somostetőn készítettünk egy nagy fényképet, és voltunk vagy harmincan rajta. Annyian szerettük Istvánt. Azóta se gyűlt oda úgy össze a társaság. Mindenkihez volt kedves szava, nagyon sokfélék voltunk abban a társaságban, ő nemcsak írókkal, vagy nem tudom kikkel állt szóba, hanem mindenki jól érezte magát mellette.

– *Z. Ghițulescu:* Jöttünk, mindig megkínált finom borral, amit ő készített. Azt mondja: gyere Zénó, igyunk egy pohár vitelini bort, Verpelétit.

– *Albert Zs.:* Nagy borász volt, Tóth István ribizli bora nevezetes volt.

– *Z. Ghițulescu*: Nem csak ribizli, nem, valódi szőlő, nemes ízű bor.

– *Albert Zs.:* Mikor megismertem, engem egy nagy bögre ribizliborral kínált.

– *Z. Ghițulescu:* S akkor kimentünk nyáron a kertbe, gyönyörű helyen, a természetbe, s ott ittuk a finom piros bort. Nagyon jól éreztük magunkat. Mintha egy platoni akadémián lettünk volna.

– *Albert Zs.:* Burján Emil szobrász, költő, irodalomtörténettel is foglalkozik.

– *Burján Emil:* Marosvásárhelyen érettségiztem a képzőművészeti középiskolában, és lévén ő marosvásárhelyi költő, több verskötetét tudtuk forgatni, standokon is kapható volt. A nyolcvanas évek elején a feleségemmel elmentünk Vásárhelyre, és felkerestük Tóth Istvánékat. Nem voltak otthon, ültünk a parkban elől, és mikor jöttek hazafelé, megkérdeztük, hogy a múzsák fellegvára fele mennek-e? Akkor barátkoztunk össze, sok emlé-

künk van. Van egy kézirata, egy színháztörténetet írt, az első kötet kéziratát ideadta, lehet, hogy nem is tudnak róla mások, ez azért keményen végiggondolt esztétika volt.

Csodáltam, hogy milyen konokul fordított főleg latin irodalmat, néhányszor mondtam neki, de sajnos nem elégszer, hogy legalább annyira népszerűnek kellene lennie, mint a kortársainak, olyan életműve van. Terjedelemben, súlyban van akkora életműve. Szerényen mindig örvendett annak, hogy elkészítette azt a tenyérnyi vaskos antológiát a váradi humanista költőkről.

Aztán ugyanilyen terjedelemben francia költők antológiáját is kiadta, levelezett a francia akadémia elnökével, akit fordított is, költeményeit fordította, jó kapcsolatai voltak neki Nyugaton, csak azt hiszem, mert nem volt lelkendező költő, mindig hátra szorították a rangsorban az akkori pártkorifeusok. Lehet, hogy emiatt fogták rá, hogy pesszimista, holott csak nem lelkendezett. 1988-ban, amikor a berlini fal megrepedt Budapesten, és kezdték átengedni a keletnémeteket Ausztriába, akkor megijedt, hogy Magyarországnak sosem fogják megbocsátani, hogy megnyitotta a határait. Szerencsére, akik kellett volna haragudjanak, eltűntek a politika élvonalából.

– *Gálfalvi Gy.:* Én nagyon-nagyon örvendtem annak, mert a nagy rögeszmém – több is van –, hogy az életben lényegére kopik bennünk az ember, és amikor Tóth István utolsó évtizedében a lényegére kopott benne az ember, akkor kezdett oldódni. A maga számára is, láttam, ahogy meglepetéseket okoz, amikor még száraz humora is támadt, ő, akit soha szinte mosolyogni se láttuk élete során, és a diákjai is így emlékeznek vissza rá – fapofának nevezték, ez volt a neve, a fapofa –, egyszer csak kezdett oldódni, és az egész lénye, azt mondanánk, hogy felmelegedett, miközben nem felmelegedett, hanem az a melegség, ami benne volt, érvényesítette jogait.

– *Albert Zs.:* Mondja, ez nem lehetett a rendszerváltás következménye? Mert ő volt az, aki nem volt soha párttag. Nem kapott nagyobb kitüntetéseket. És azt hiszem, hogy ez nemcsak azért történt, mert iksznek, ipszilonnak nem tetszettek a versei.

– *Gálfalvi Gy.:* Abban van valami, hogy mégis a munkái kezdtek megjelenni. Ilyen vagy olyan kiadónál, az antológiái, Gyulafehérváron, Magyarországon, valahol oldották benne a feszültséget. Az a helyzet, hogy ő érezte a saját képességei iránti felelősséget. Nagyon jól tudjuk, mindig azt szoktuk hangsúlyozni, hogy a mások iránti felelősségben tönkremegyünk. Az én nemzedékem példáját tényleg láttam, halálra itták magukat emberek, öngyilkosok lettek emberek. A nemzetiségi sorsban az önpusztító életmód, az önpusztító kedv különösen hangsúlyos.

Pistában én azt a feszültséget éreztem, hogy meg tudja-e csinálni azt, amire hivatott, és ami benne van. És én úgy érzem, de lehet, hogy ez megint csak az emberi, és nem is annyira szerkesztői rögeszmém, hogy mikor azt érezte, hogy most már sok mindent elmondott, leszakadt róla ez a teher. És az oldódásának egyik oka ez volt, hogy hoppá, ezt már megcsináltam. Úgyhogy, amikor én azt mondtam, hogy távol éreztem magamtól, azt is el kell mondanom, hogy az utolsó éveiben néhány nagyon jó beszélgetésünkre emlékszem, el is mentem néhányszor hozzá elbeszélgetni, kimondottan kerestem a társaságát, vagy örvendtem, hogyha fenn a Somostetőn találkoztunk a sétái során. Tehát oldottabb ember volt, és meggyőződésem szerint – bár nyilvánvaló, hogy erről Erzsikének más a véleménye –, végső soron elégedett emberként búcsúzott az élettől. Nem voltam itthon, amikor meghalt, Amerikában voltam, ott ért el a halálhíre, nagyon sajnálom, hogy nem voltam itt. Azt is meg kell mondanom, hogy abban, hogy azt az emléktáblát feltettük a házára, elégtételt érzek, mert olyan emberek is ajánlották fel a segítségüket az emléktábla felállításához, akikről nem is gondoltam volna, hogy így emlékeznek Tóth Istvánra. De jöttek, és hozták a táblát, vagy a bronzot, tehát segítettek. Van Tóth Istvánnak már érezhető utóélete ebben az irodalomban.

– *Z. Ghițulescu*: Lehet, hogy sokan azért nem értékelték úgy, ahogy kellett volna értékeljék Pistát, mert neki sokkal szélesebb horizontja volt. Mindig túl volt az időn és a divaton. A pillérek, amiket ismert az antikvitásból és a jelen értékelése, ezek vezették őt. Az örök emberi értékek és az ő szemlélete olyan volt, hogy nem törődött a mai kritikával, a mai divatokkal. Klasszikus író volt. És ez a klasszikus ízlés nem talál a mai,... a posztmodernizmussal. Nem talál, ez strukturális berendezés. Mert van amelyik klasszikus, amelyik romantikus, s akkor úgy ír, ahogy érzi. Persze egy költő azt kell írja, amit érez és amit gondol.

– *Albert Zs.:* Az örök értékekhez tartja magát.

– *Z. Ghițulescu:* Ezt akarom mondani. És ezért tudta és szerette ezt, és úgy írt. Mert nem szerette... a szócséplést. Azt szerette, hogy legyen tartalma, hogy a tartalomnak legyen formája, amely talál a tartalomhoz.

– *Albert Zs.:* Hogy az ő lábnyoma a porban megmarad vagy nem marad meg, ez a kép gyakran visszatér a verseiben, szóval, hogy mi az ember az örökkévalósághoz képest.

– *Máté Éva:* Egy szót még szeretnék mondani. Mondotta a költőtárs, Zeno Ghițulescu úr, hogy felül tudott emelkedni a kortárs kritikán, a rosszindulatú kritikán, azért én azt mondom, hogy amikor Fodor Imre megkért, hogy jöjjek el hozzá, mikor már a halálos ágyán volt, azért az utolsó gondolatai számomra legalábbis azok voltak, hogy nagyon rosszulesett, hogy itt nem értékelték kellőképpen a munkásságát, és nem véletlen, hogy az utolsó két kötete is magyarországi kiadóknál jelent meg. Itt kilincselt azokkal a gyűjteményekkel, és nem talált kiadóra. Azért felülemelkedett, de valahol ez is nagyon rosszulesett neki. A természetszeretetét pedig úgy értékelem, hogyha az emberekkel nem tudott elég jóban lenni, azért a világtól nem akart elszakadni, hanem ott volt neki a Somostető, ott voltak az állatok és a növények, tehát nem szakadt el a világtól, hanem legfeljebb az emberektől.

– *Z. Ghițulescu:* Mikor meghalt, itt voltam, egy fél nappal azelőtt látogattam, s akkor az utolsó szavai ezek volt: Te egy jó barátom voltál. Azt mondta nekem. Igen.

– *Fodor I.:* Tóth Istvánnal sokszor beszéltünk az erdélyi oktatás kérdéseiről, ezt nagyon a szívén viselte. Személyesen nemcsak, hogy hozzájárult mindazzal, amit írt, hanem anyagilag is abból a kevésből, ami volt neki, meghagyta, hogy egy diákot segítsünk. Tudniillik, ő azt a kevés tiszteletdíjat, amit kapott a könyveiért, meggyűjtötte, és szerényen élt. Nagyon jól tudom, mikor Magyarországon volt, akkor is, és ebből az összegyűjtött pénzből meghagyta a feleségének, Tóth Erzsikének, hogy egy alapítványi ösztöndíjat indítsunk el. Szó volt arról, hogy Marosvásárhelyen, esetleg Csíkban, ő szerette volna, hogy Csíkban legyen ez, a csíkszeredai Segítő Mária Római Katolikus Gimnázium diákja kapja. Ez nem nagy összeg, de ez is nagyon jó – különben ismerték Tóth István munkásságát, mikor ott jártam, beszéltem velük –, kikötötte, hogy olyan család gyermeke kapja, ahol legalább négy gyermek van összesen, tehát három testvére legyen a diáknak. Ez is példamutató cselekedete Istvánnak, amelyet tiszteletben tart az özvegye is, és erről példát vehetnek mások is.

Ménesi Gábor

A szenvedélyes olvasás kalandja

(Fekete J. József: Mit ér az irodalom, ha magyar?)

Fekete J. József legújabb kötete az elmúlt évek kritikai terméséből ad bő válogatást, több mint négyszáz oldalon. Olvasása során egyik elsődleges benyomásom annak felismerése volt, hogy a könyv szervesen kapcsolódik ahhoz az irodalomfelfogáshoz és szemléletmódhoz, amely a szerző korábbi munkáiban artikulálódott. Amikor irodalomértésének legalapvetőbb mozzanatait megkíséreljük felvázolni, kiindulópontként érdemes segítségül hívni azt az irodalmári hitvallásként is értelmezhető mondatot, amely Fekete előző kötetében olvasható: „…a kritika nem működhet a nemzeti irodalom egészére kivetülő horizont nélkül, abbéli gátoltatottságában, hogy rálátása legyen az irodalmi élet egészére, belássa és igyekezzen megérteni azokat a jelenségeket és folyamatokat, amelyek a világ- és a nemzeti irodalom berkeiben megjelennek, működnek; hogy ezekből az általánosságokat és az egyedi jellegzetességeket leszűrve építse, igazítsa, módosítsa kritikai szempontjait, hogy végül megértő bírálója lehessen a műveknek." (Fekete J. J.: *Teremtett világok. Imádságos kolostor II.* zEtna Kiadó, Zenta, 2006. 20.). Az irodalom egészére való rálátás igénye, a kánonok felett elnéző tekintet válik uralkodóvá a *Mit ér az irodalom, ha magyar?* kontextusában is. A szerző egyaránt figyel a határainkon túli és az anyaországi irodalom folyamataira, s az értékek mentén szelektál, nem pedig az alapján, hogy egy alkotó adott esetben mely szekértáborhoz tartozik (ha tartozik egyáltalán valahová). Vizsgálódásai visszahatnak saját kritikusi alkatára, s a szemlélt jelenségek, irodalmi mozgásfolyamatok megértése finoman alakítja, esetleg módosítja kritikai szempontjait.

Aki jól ismeri Fekete J. József szövegeit, annak nem okoz meglepetést, hogy legújabb kötetében is visszatérő hősként bukkan fel Szentkuthy Miklós, akinek életműve, irodalom-, művészet- és létszemlélete inspiráló erővel hat szerzőnkre, aki irodalmár, és az általa vizsgált oeuvre személyes találkozásáról, az így létrejövő rendkívül intenzív párbeszédről szól Mikola Gyöngyi Tolnai Ottó-értelmezései felett töprengve, ám saját Szenkuthy-olvasására is érvényesen: „*A Nagy Konstelláció* Mikola Gyöngyi könyve, így róla vall a legtöbbet, mint ahogy a kommentár is, akárcsak az esszé műfaja, ha nem is a líra intenzitásával, de kiemeli a szerző személyességét, a témától való érintettségét, nem hagyja takarásban azt, ami egyéni és egyedi a megszólalásban. A szellemi kitárulkozás nyomán egy olyan szerzőről szerezhet tapasztalatot a mindenkori olvasó, aki nem megérteni akarja Tolnai művészetének mibenlétét, hanem tökéletesen érti azt, belülről szemléli, ezért közvetlenül és érzékenyen beszélhet róla, miközben a tudomány eredményeit a saját meglátásának mérlegén felelteti meg, s nem pedig fordítva, mint ahogy a »tudományos« szöveggyártás impotens gyakorlatában szokásos." (361–362.) Majd hozzáteszi: „…számomra Mikola Gyöngyi könyve újabb bizonyítéka annak, hogy ha egy kellően érzékeny értelmező egy kellően erős alkotói entitás közelébe kerül, akkor az utóbbi tömegvonzása magához rántja,

majd észrevétlenül magába szippantja az előbbit, olyannyira átjárja molekuláris szerkezetét, hogy az értelmező akaratlanul is azonosul tárgyával, s végül annak a szemével lát, annak a nyelvén szólal meg." (362.) Ugyancsak saját személyes indíttatásáról és a vizsgált életműhöz fűződő viszonyáról is vall Fekete, amikor Füzi László naplójáról elmélkedik. Füzi a *Lakatlan Sziget*ben ír a vágyott összegző jellegű, vaskos műről, az évtizedek óta tartó Németh László-olvasásról és -tanulmányozásról. „Az »életrajzi könyv« irányába mutató oldalakon a műértelmezésnek olyan módszerével találkozunk, amely a mű tartalmi és formai egységével, az eszme és magatartás egységével párhuzamosan a szerző eszmei és cselekvő adottságának, a műalkotás mellett az alkotói folyamat megismerésének szükségességére alapoz." (160.) Ugyanez a személyes azonosulás olvasható ki Fekete J. József Szentkuthy-szövegeiből, amelyek több kötetben láttak napvilágot a nyolcvanas évek közepe óta. (*Olvasat I.*, 1986; *Olvasat II.*, 1993; *Széljegyzetek Szentkuthyhoz*, 1998; *POST*, 2005). Ez utóbbi, Szentkuthy-értelmezéseit összegző kötetének bevezetőjében a következőképpen fogalmaz: „Bár a részletekkel továbbra is kétközben vagyok. Egy ismeretlen szerzőjű aforizma azt állítja, hogy Isten benne lakozik minden kis részletben, ugyanakkor egy régi angol közmondás ennek éppen az ellenkezőjét állítja: »Az ördög a részletekben lakozik.« Akkor most hogy is van: merjek a részletekre hagyatkozni, és írjam meg az óhajtott, gargantuai méretű és mércéjű könyvet, és elemezzem elementáris nüansz-kimerítéssel (»outprousting Proust?«) ezt a gigantikus életművet, vagy legyek gazdaságos, és egy karcsú kötetben foglaljam össze az ott elmondhatókat? De hiszen írtam már róla három karcsú kötetet és még szinte semmit se mondtam el róla. Halálom lesz ez az egyetlen téma, ez az egyetlen stílus. Bűnös vagyok, ez lesz a vesztem." (Fekete J. J.: *Előszó helyett. POST. Szentkuthy Miklós és művei*. 4.). Hasonló dilemmák és kételyek merülnek itt fel, mint amilyenekről Füzinél olvashattunk. Mennyi mindent elárulnak ezek a gondolatok arról az elköteleződésről, a hatalmas szövegkorpusszal folytatott állandó küzdelemről, az azonosulás és feltárás igényéről, amelyek mind-mind áthatják Fekete szövegeit, interpretációs törekvéseit! Nem másról van itt szó, mint a szenvedélyes olvasás kalandjáról, élet és mű együttlátásáról, a személyesség állandó jelenlétéről. Rendkívül találóan ír mindezekről egyik kritikusa: „Elköteleződése olyan mély, hogy sokoldalú munkássága akár az írógéniusz alkotó művészetének tükrözéseként is szemlélhető. Kritikusaként értelmezve és értékelve tükrözi őt vissza, naplóíróként s újabban prózaíróként az alkotói személyiséghez hasonulva teszi ugyanezt. A *Lemúriában nem múlik az idő* esszéként is olvasható kisprózái például nem csupán önreflexiós hajlandóságukkal, hanem a bennük feszülő erotizmussal és intellektualizmussal is a jól ismert szentkuthys vonásokra emlékeztetnek." (Sáfrány Attila: *Fekete J. József: POST – Szentkuthy Miklós és művei.* Kortárs, 2006. 1. 105. o.).

Szerzőnk több kritikájában és tanulmányában termékeny módon vonja be értelmezésébe a Szentkuthy-tanulmányozások tapasztalatait. Tolnai Ottó könyvei felett gondolkodva felhívja a figyelmet a két alkotó létértelmezésének, világlátásának metszéspontjaira: „A *Frivolitások és hitvallások* cím alatt 1988-ban kiadott Szentkuthy-interjú (ami nem esett át szerzői utómunkálatokon) együttolvasása a *Költő disznózsírból* könyvével egyértelműen rámutat a két óriási egyéniség abszolút együttrezgésére, a világra való ráhangoltságuk szinte azonos intenzitására, a metaforákat tűzijátékozó érzékenységükre." (342–343.) A kötet egyik legjobb írása éppen az említett Tolnai-kritika, amely a tanulmány felé mozdul el. „Tolnai, annak ellenére, hogy nem közkeletű nevén beszél a kisebbségben levés állapotáról, azt intenzíven megélte, megéli, de költői áttétellel határzónaként, határsávként éli, jeleníti meg, ami szemantikailag talán nem, de poétikailag igencsak pontos válaszlehetőséget teremt a létértelmezés kérdésére" – olvashatjuk a *„Tisztára súrolt kisvilág"* című szövegben. (339–340.) Ugyancsak kiemelhetjük a Sándor Iván időszemléletét tárgyaló tanulmányesszét, amelyben szerzőnk éles szemmel veszi észre, hogy Sándor Iván „re-

gényhősei egyéni, sajátos, egyedül csak számukra értelmezhető percepció folyományaként élik meg az időt és a teret, amelyek látomásszerűen, szekvenciákként egymásra rétegeződnek, fölülírják egymást, helyet cserélnek, az időszakaszok térelemekként tárgyiasulnak, a térlátványok pedig időelemekre vetülnek rá, s ami általánosan jellemző erre a szemléletimegjelenítési világra: a múlt és a jövő a jelenben – a hősök individuális időélményében egymásra montírozódik vagy másolódik, a pre és a poszt állapot egy sajátos regényidőben és egyedi regénypoétikában jelenik meg". (291.)

A kötet beszélője sohasem megfellebbezhetetlen értékítéletet állít fel, sokkal inkább egy lehetséges olvasatot kínál, amellyel orientál, útba igazít, miközben megadja az olvasónak az együttgondolkodás és a továbbgondolás lehetőségét. A figyelemfelkeltés és orientálás igényével mint alapvető funkcióval szorosan összefügg a világos, közérthető megfogalmazás és a szövegek felépítése: Fekete ugyanis – prózai alkotás esetében – előbb mindig felvázolja, megkísérli összefoglalni a vizsgált mű cselekményét, majd ezután fog a motívumok, a nyelvezet, az elbeszélésmód elemzéséhez, hogy végül valamilyen értékelést adjon. Észrevehető egyébiránt, hogy ez utóbbi terén tartózkodik a negatívumoktól és általában a szélsőséges értékítéletektől. Több helyen azonban nem leplezi elragadtatottságát, így például Bánki Éva *Esőváros* című regénye kapcsán, melyet zseniális műként aposztrofál. Azok a mondatok, amelyekkel szerzőnk Hegyi Katalin Szentkuthy-könyvét bíráló írását bevezeti, egyúttal saját irodalomszemléletéről és kritikakoncepciójáról is sokat elárulnak: „Ideje volt-e már megrajzolni Szentkuthy Miklós emberi portréját, vagy feltáratlanul kellett volna hagyni a műveiben élő szerző humán mivoltát, ma talán már nem kérdés. Vagy éppen ma vált kérdésessé, a dekonstrukciós tanok, a close reading eljárások és egyéb iskolák által az irodalomról való beszédet preciőz szaknyelvi stílusbravúrokká habverőző korszakban, amelynek alaptétele, miszerint »a szerző halott«, mára kiegészült azzal a tétellel, hogy »a szerzővel együtt az olvasó is halott«, így a művekről szóló csevely sem lehet egyéb, mint életidegen, egymás mellett való elbeszélés." (166.) Fekete J. József elítéli tehát azokat a kritikusi módszereket, amelyek egy mű értelmezését és bírálatát – a dialógusra törekvés igénye nélkül – saját teoretikus nézeteik igazolására használják fel. Maga is egyetért azokkal a véleményekkel, amelyek az olvasáskultúra, a kritika, az irodalomelmélet és az irodalomtörténet-írás válságát hangoztatják, szerinte „a kritika egyik funkcióját, a műnek az olvasó felé való közvetítését immár a marketing vette át, amely hatékonyan, nemegyszer gátlástalanul él eszközeivel, amelyek nem a mű által nyújtott esztétikai élményre hívják fel a figyelmet, hanem a könyv eladhatósága érdekében teremtenek működő, profitorientált értékrendszert. Ez az értékrendszer pedig fölülírja a kritikus értékrendszerét, és fölöslegessé teszi azt a kritikussal egyetemben." (403.) Nem lát más kiutat ebből, csak azt, hogy „a kritikának is túl kell lépnie saját válságán, és ehhez módszert kell találnia. Annyi mára már bizonyos, hogy a vaktában írt, majd összegereblyézett kritikák gyűjteményét se kiadni, se megvenni, se elolvasni nem akarja senki. A kritikus könyvében már nem (csak) azt keresi az olvasó, hogy mit írt erről a regényről, arról a versről, amarról a drámáról, hanem azt (is), hogy ki is maga a kritikus, milyen értékrendszert működtet megértési kísérletei során, hogyan épít szöveget szövegre (…) és örül, ha felfedezhetővé válik számára az a szellemi számvetés, amivel a bíráló egybefogja a megérteni kívánt műalkotásokat, az a szemléleti rendszer és olvasói módszer, ami önelvű alkotássá avatja a kritikus szövegét". (404.) Amíg nem is olyan régen még megszokott volt, hogy a kritikusok, irodalomtörténészek bizonyos időközönként egybegyűjtötték, és kötet formájában közreadták legfontosabbnak vélt kritikáikat és tanulmányaikat, addig ma már Fekete mellett többen szembesülnek az „összegereblyézett" kritikagyűjtemények problematikusságával. „Az ilyen típusú, »válogatott« gyűjteménynek az irodalomtörténeti értéke, s főleg értelme számomra egyáltalán nem evidens. Akkor tartom elfogadhatónak,

ha abból egyfajta kritikai, irodalomtörténeti gondolkodás- és beszédmód sajátos alakzatai is körvonalazódnak, mégpedig oly módon, hogy azok visszamutatnak nemcsak egy-egy műre, hanem egy kicsit magára a korra is" – írja Dérczy Péter *Vonzások és választáso*k című kötetének előszavában. Mint fentebb kiderült, Fekete is hasonlóképpen vélekedik a kérdésről, és úgy véli, leginkább úgy érhető tetten a kritikus személyisége és szemléletmódja, ha észleleteit egy naplószerű műformában rögzíti. Emlékezhetünk, hogy már korábbi köteteiben is hangsúlyos szerepet kapott a napló, a naplószerű megszólalás műfaji sajátosságainak vizsgálata. Ezúttal is leszögezi, hogy „a könyv nélküli irodalom felé haladó világunkban a napló és a naplószerű önéletírás látszik uralkodó műfajjá népszerűsödni". (42.) Majd ezt a megállapítást egy másik helyen részletesebben fejti ki, megfogalmazva ezzel az általa eszményinek tartott opus legfontosabb attribútumait: „…meggyőződésem, hogy a jövő műfaja a naplónak egy különleges változata lesz, nem valami *irodalmi* napló, hanem egy olyan szöveg, amely szerves kapcsolatot teremt az író személyes tapasztalata, olvasmányélményei és fikciója között. Olyan mű, amely szinte születésük állapotában képes megragadni a szerző gondolatait, feltárván ezáltal gondolkodásának módját, érdeklődésének körét, világlátásának milyenségét, nem választván külön a nagy művészetet a *mulandó* élettől, a szerző levelezését, naplóját a regényeitől, vagy éppen verseitől". (319.) Egyfajta határműfajról van tehát szó, élet és mű együttlátásáról, a különböző megszólalási módok, műfajok találkozásáról, amely szerzőnk szerint a leghitelesebben tükrözi vissza a kritikus szellemiségét, attitűdjét. Saját maga már régóta kísérletezik ennek megvalósításával. Íme néhány citátum korábbi munkáiból ennek demonstrálására: „Megtörténhet, hogy vegyes műfajúnak tűnik majd az olvasónak ez a könyv, hiszen se kritika, se esszé, se valami bensőséges, intim vallomás igazából. A szerző szándéka szerint mind e három együtt, s végeredményben nem több, mint egy könyv az irodalomról." (*Próbafüze*t III., 2001 – előszó); „Nem tanulmányok ezek az írások, nem is szegmentumok az utóbbi tíz év jugoszláviai magyar prózájának feltérképezéséből, hanem csupán olvasói jelentések, amelyek, remélem, így is kidomborítják könyvkiadásunk csúcsait, és a szerzői melléfogásokra is rámutatnak." (*Próbafüzet,* 1993 – előszó). A *Mit ér az irodalom, ha magyar?* szövegkonstrukciója is az olvasónapló-formát imitálja azzal az eljárással, melynek során a szerző nem egy esetben eltolja szövegeit a hagyományos kritika műfaji kódjaitól egyrészt az esszé, másrészt a nagyobb terjedelmű, tanulmányhoz közelítő írások tartományába oly módon, hogy végig a személyesség, vagyis az olvasás és befogadás személyes tétje marad előtérben. A kötet tehát egy olyan műérzést, értelmezési módot és kifejezési formát közvetít, amelynek kulcsfogalma a személyesség. Nem véletlenül fordul a szerző élénk érdeklődéssel Bálint Péter *Egy kretén vallomásai* című opusához, amelyben „a naplók személyessége – intimitása – fikciós történetekkel gazdagodik, miközben a születő műalkotás látszólag külső – írásos – dokumentumokat (inkább műfajokat: levelet, vallomást, kommentárt, esszét stb.) is magába szippant". (17.) Monografikus igényű kötetéről szólva, amelyben Bálint az alkotói öntematizálás mozzanatait járja körül, a levél- és naplóírás műfajára összpontosítva a következő megállapításra jut: „A *Nyílt kártyákkal* esszéiből és tanulmányaiból nem egy pszichologizáló vélemény olvasható ki, hanem az irodalomtörténészé és az íróé, aki maga is megszenvedte az önfeltárás igényének tomboló viharait. Az olvasással szerzett tudás mellett az önvizsgáló, önfaggató tapasztalat formálta ezeket a tépelődéseket." (35.) Ugyanebből az okból válik oly kedves olvasmányává Füzi László *Lakatlan Szige*te, s ezért idézi belőle egyetértően a következő gondolatot: „A személyesség nem a bezárkózást vagy a világtól való elzárkózást jelenti, hanem a világ által adott élmények továbbgondolását, mérlegre tételét." (154.) Így válik tehát világossá, hogy olvasás és értelmezés művelete folyamán a megértés, valamint „a személyesség szűrőjén való áthullámoztatás a belső dialógus célja". (155.)

A kötet beszélője egy helyen magányos és alázatos interpretátorként aposztrofálja magát, és ez az önmeghatározás is szervesen kapcsolódik ahhoz az olvasásmódhoz és nézőponthoz, amit a szövegekben következetesen képvisel. Miközben naplóformában rögzíti olvasói jelentéseit, a befogadás és értelmezés folyamatát, egyúttal önmagát és a világot is szemléli. Az olvasás folyamata (és a hozzá kapcsolódó kontempláció és értelmező műveletek) közben ugyanis elkerülhetetlenné válik az önfaggatás, önértelmezés gesztusa, a világ dolgaira való rákérdezés mozzanata. A szenvedélyes olvasó nemcsak szemmel olvas, hanem szívével, egész testével, zsigereivel – miként szerzőnk Tóth Erzsébet *Camus napsütése* című olvasókönyve kapcsán írja –, ám „[n]em úgy, mint a zsidó hagyományban, testmozgással kísérve, hanem ésszel, szívvel, zsigerekkel. Az ilyenfajta olvasás nyomán derül ki, hogy a mai könyvek mai olvasata is katartikus élménnyé terebélyesedhet." (375.) Fekete J. József ugyanilyen szenvedélyes olvasó, akinek szövegeit ugyancsak erőteljesen formálja a személyesség, számára – mint láttuk – az olvasás és értelmezés műveletének személyes tétje van. A *Mit ér az irodalom, ha magyar?* című kötet szövegei tehát a szenvedélyes, értő olvasás olyan mintázatait rajzolják ki, melyek – miközben az olvasás és értelmezés művelete azonosul az önértelmezés folyamataival – alapvetően a nyitottságot, a párbeszéd és a továbbgondolás különböző lehetőségeit előtérbe helyező beszédmódot szólaltatnak meg. Ahogyan a Jász Attila-műveket vizsgáló szövegben olvashatjuk: „A megértés csupán abban az esetben lehet mozgatója a művészetnek, a művészi alkotásnak és befogadásnak egyaránt, ha az értelmezés az átértelmezés szándékával találkozva lehetővé teszi a szöveg számtalan lehetséges olvasatát." (177.)

(zEtna, Zenta, 2007)

E számunkat nyomta és kötötte az AS-Nyomda Kft. Szilády Üzem

axel springer SZILÁDY

6000 Kecskemét, Mindszenti krt. 63.
Tel.: +36 76 481 401; Fax: +36 76 481 204
E-mail: szilady@axelspringer.hu
www.as-nyomda.hu; www.szilady.hu

Folyóiratunk megjelentetését a Nemzeti Kulturális Alap

nka Nemzeti Kulturális Alap

és a

József Attila Kulturális és Szociális Alapítvány
támogatja.